

Landesbibliothek Oldenburg

Digitalisierung von Drucken

M. Tvllivs Cicero Mannvcciorvm Commentariis Illvstratvs antiquaeq. lectioni restitutus

Continens Libros III. de Officijs, Dialogus de Senectute, de Amicitia,
Paradoxa, Somnium Scipionis, ex VI. lib. de Rep.

Cicero, Marcus Tullius

Venetiis, 1583

M Tvillii Ciceronis De Officiis Ad Marcvm Filivm Liber III.

[urn:nbn:de:gbv:45:1-770616](https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:gbv:45:1-770616)

M. TVLLII. CICERONIS

DE OFFICIIS

AD MARCVM. FILIVM

LIBER. III

CICERO

P. SCIPIONEM, Marce filium, qui primus Africanus appellatus est, dicere solitum, scripsit Caro, qui fuit se re eius aequalis, numquam se minus otiosum esse, quam cum otiosus; nec minus solitum, quam cum solus esset. magni

fica vero uox, et magno uiro, & sapiente digna; quae declarat, illum & in otio de negotiis cogitare, & in solitudine secum loqui solitum; ut neque cessaret unquam, & interdum colloquio alterius non egeret. itaque duae res, quae languorem afferunt ceteris, illum acuebant, otium, & solitudo. Vellem, & nobis hoc idem uere dicere liceret: sed, si minus imitatione tantam ingenij praestantiam consequi possumus, uoluntate certe proxime accedimus. nam &, a rep. sortensibusq. negotiis armis impijs, uiq. prohibiti, otium persequimur; &, ob eam causam urbe relicta, rura peragrates, saepe soli sumus. sed nec hoc otium cum Africani otio, nec haec solitudo cum illa comparanda est. ille enim, requiescens a reip. pulcherrimis muneribus, otium sibi sumebat aliquando, & a coetu hominum, frequentiaq. interdum, tamquam in portum, se in solitudinem recipiebat: nostrum autem otium negotij inopia, non requiescendi studio, constitutum est. extincto enim senatu, delectisq. in iudicijs, quid est, quod dignum nobis aut in curia, aut in foro agere possimus? ita, qui in maxima celebritate, atque in oculis ciuium quondam uiximus; nunc fugientes conspectum sceleratorum, quibus omnia reddunt, abdimus nos, quantum licet, & saepe soli sumus. sed, quia sic ab hominibus doctis accepimus, non solum ex malis eligere minima oportere, sed etiam excerpere ex his ipsis, si quid inesset boni; propterea & otio si uor, non illo quidem, quo debeat is, qui quondam peperisset otium

ciuitati; nec eam solitudinem languere patior, quam mihi affert necessitas, non uoluntas. quanquam Africanus maiorem laudem uel meo iudicio assequeretur: nulla tamen eius ingenij monumenta mandata litteris, nullum opus otij, nullum solitudinis munus exstat. ex quo intelligi debet, illum mentis agitatione, inuestigationeq. earum uerum, quas cogitando consequeretur, nec otiosum, nec solum unquam fuisse. Nos autem, qui non tantum roboris habemus, ut cogitatione tacita a solitudine abstrahamur, ad hanc scribendi operam omne studium, curamq. conuertimus. itaque plura breui tempore, euersa, quam multis annis, stante rep. scripsimus. Sed, cum tota philosophia, mi Cicero, frugifera, & fructuosa, nec ulla pars eius inculta, ac deserta sit: tamen nullus feracior in ea locus est, nec uberior, quam de officijs; a quibus constanter, honesteq. uiuendi praecepta ducuntur. quare, quamquam a Cratippo nostro, principe huius memoriae philosophorum, hoc te assidue audire, atque accipere confido; tamen conducere arbitror, talibus aures tuas uocibus undique circumsonare, nec eas, si fieri possit, quidquam aliud audire. quod cum omnibus est faciendum, qui uitam honestam ingredi cogitant: tamen haud scio, an nemini potius, quam tibi, sustines enim non paruum expectationem imitandae industriae nostrae, magnam bonorum, nonnullam fortasse nominis. suscepisti onus praeterea graue & Athenarum, & Cratippi: ad quos cum, tamquam ad mercaturam bonarum artium, sis profectus, inanem redire, turpissimum est, dedecorantem & uis auctoritatem, & magistrum. quare, quantum conuenit animo potes, quantum labore contendere; (si discendi labor est potius, quam uoluptas) tantum fac ut efficias; ne ue comittas, ut, cum omnia suppeditata sint a nobis, tu te tibi desuisse uideare. Sed haec haecenus: multa enim saepe ad te, cohortandi gratia, scripsimus. nunc ad reliquam partem propositae diuisionis reuertamur.

EXPLA-

EXPLANATIO

APPELLATUS est, & Sit, nouem, & Tertij. **SCRIPSI** Cato, & qui tamen Scipioni parū amicus esse creditus est. Lilius lib. xxxix. is, qui, censura seuerissime gestata, Censorius est appellatus. **FERE** eius aequalis, & secundum enim Africanū constituta, Censorius est appellatus. **FERE** eius aequalis, & secundum enim Africanū constituta, Censorius est appellatus. **FERE** eius aequalis, & secundum enim Africanū constituta, Censorius est appellatus. **NUMQUAM** se minus otiosum esse, quam cum otiosus; nec minus solum, quam cum solus esset. & Velleius lib. i. Scipio tam elegans liberalium studiorum, omnisq. doctrinae, & auctor, & admirator fuit, ut Polybium, Panaetiumque, praecellentes ingenio uiros, domi militiaeq. secum habuerit: neque enim quisquam hoc Scipione elegantius interualla negotiorum otio dispunxit, semperq. aut belli, aut pacis seruijt artibus. semper inter arma, ac studia uersatus, aut corpus periculis, aut animum disciplinis exercuit. **NUMQUAM** se minus otiosum esse, quam cum otiosus: quia res praecelatas in otio cogitabat. **Nec minus solum, quam cum solus esset**: solus enim non est, qui secum loquitur: quod faciebat Africanus. quae sunt autem illa, quae taciti sermonis materiam praebent? resp. in primis, & eae uirtutes, quibus actiones nostrae ad uerum decus, laudemq. diriguntur. **SECVM** loqui solitum; & εαυτῷ διαλέγεσθαι περὶ τῶν πραγμάτων, Isocrates. **ITAQUE** & Ita, pro Itaque, unus meus, & Tertij liber. **OTIVM**, & solitudo. & Ennij uersus, in Iphigenia, apud Agellium lib. xi. cap. x.

Otio qui nescit uti, plus negotij habet,

Quam cum est negotium in negotio.

Nam, cui, quod agat, institutum est, nullo negotio

Id agit: studet ibi, mentem, atque animum delectat suum.

Otioso initio animus nescit, quid uelit.

Hoc idem est, neque domi nunc nos, nec militiae sumus.

Inus huc, hinc illuc: cum illuc uentum est, ire illinc lubet,

Incerte errat animus, praeter propter uitam uiuitur.

VELLEM & nobis & particula, Et, abest ab undecim, & Tertij. **Vnus, Vellem** idem hoc nobis. **Vnus, Vellem** nobis hoc idem dicere liceret. **VERE** dicere liceret: & quodam enim modo licet, sed non aequae, ut illi: quod & ille ingenio praestiterit, & meliora tempora fuerint. **ARMIS** impijs, & bellis ciuilibus. **OTIVM** persequimur; & sic septem, & Tertij: recte. **Sex, Prosequimur**, unus, Consequimur. **RURA** peragrantes, & sic quattuordecim mei, & Tertij. **Male** Langius, **Peregrinantes**: delens, **Rura**, nam **Peregrinari**, est, longius ab urbe iter facere. **Rura** autem opponit **Urbi**. **Solitum** autem esse Ciceronem ruri multa scribere, cum alibi, tum r. de Leg. ait: **Subseciua** quaedam tempora incurrunt, quae ego perire non patior: ut, si qui dies ad rusticandum dati sint, ad eorum numerum accura commodentur, quae scribimus. **Hoc otium** & sic duodecim, & Tertij. **Nec haec solitudo** & τὸ ἄλλο addidimus ex omnibus uet. lib. **NON** requiescendi studio, & antea, **Nec** req. studio. **Non**, est in omnibus ueteribus. **AUT** in curia, aut in foro agere possimus? & mortuo Caesare, nondum libera ciuitas erat. **ITA**, qui in maxima celebr. & sic tres mei, & Tertij. **Duo, Itaque**, qui in max. cel. **Duo, Itaque** in max. cel. **Tres, Itaque** cum in max. cel. **Tres, Ita**, cum in max. cel. **IN** oculis ciuium, & idest, ciuibus cari. **Terentius**: Rex te ergo in oculis. **Tusc. II.** In oculis esse multitudini. **Ad Q.** fr. **Balbus** in oculis fero. τὸ, **Ciuum**, est in omnibus ueteribus libris. **VIXIMVS**, & Vixerimus, octo, & Tertij. **CONSPECTVM** sceleratorum, quibus omnia redūdant, & sic apud Euripidem:

Τοιαύτῃ ἰ τλημὸν πόλεμος ἐξεργάζεται.

SIC ab hominibus doctis accepimus, & accepit ab Aristotele: qui τὸν ἤθικ. **E. ita** scriptum reliquit: **Οἱ δ' ἀνθρώποι ταῦτα εὐχονται, καὶ δὴ κούσι, δεῖ δ' οὐ, ἀλλ' εὐχεσθαι μὲν τὰ ἀπλῶς ἀγαθὰ, καὶ αὐτοῖς ἀγαθὰ εἶναι, ἀρεῖσθαι δὲ τὰ αὐτοῖς ἀγαθὰ. ὁ δ' ἀδίκον οὐκ αἰεὶ τὸ πλεόν ἀρεῖται, ἀλλὰ καὶ τὸ ἑλαττον ἐπὶ τῶν ἀπλῶς κακῶν, ἀλλ' ὅτι δοκεῖ δὲ τὸ μείον κακόν, ἀγαθὸν πῶς εἶναι.** **Et** ad Eudaemum τῷ δ. **Ex malis eligere minima oportere**, & **Plautus** **Trinummo**: **Nota** res mala, optima. **Et** **Terentius**: **Ut** qui mus, quando, ut uolumus, non licet. **NON** illo quidem, & illustri, & cum dignitate. **Sic** initio lib. III. de Orat. **otium** optat cum dignitate. **DEBBAT** sic duodecim, & Tertij. recte, **Duo, Debebat**. **PEPERISSET** otium ciuitati; & in consulatu, coniuratione extincta, de quo iam antea gloriatus est. **Hinc**:

O fortunatam natam me consule Romam,

AFFERT necessitas, & **Hinc**:

Δεινὴς ἀνάγκη οὐδὲν ἰσχύει πλέον.

NULLA tamen eius ingenij monumenta mandata litteris, & **Quintilianus** lib. x. cap. i. **Terentij** scripta ad Scipionem Africanum referuntur. **Donatus** quoque ait, non obscuram fuisse famam **Terentium** a **Laelio**, & **Scipione** esse adiutum. **BREVI** tempore, & a dictatura **Caesaris**, ad triumuiratum. **TAMEN** nullus, & **Tum**, quinque, & Tertij. **FERACIOR** & metaphora ab agris, qui feraces esse dicuntur. **In Verrem**. **Abbi** ad ingeniam transfudit, **Nihil** feracius ingenijs, in **Oratore**. **PRINCIPE** & inter Peripateticos. **Fam.** lib. xii. ep. 16. & lib. xvi. ep. 21. **Vide** initio lib. i. & extremo hoc libro, & in prooemio libri de **Vniuers**. **Hoc** te assidue audire, & **Haec**, sex, & Tertij. **TALIBVS** aures tuas uocibus circumsonare, & **Demosthenes** περὶ σωτῆρας: **Οὐδὲ** τούτο μικρὸν ὀφελεῖν οἶμαι, εἰ τὰ βέλτιστὰ ὑμῶν ἀκούειν σωματίζω. δεινὴ γὰρ

γράφει ἀνδρες Ἀθηναῖοι, τὸν βουλόμενον τι ποιῆσαι τὴν πόλιν ἡμῶν ἀγαθὸν, τὰ ἄτα πρῶτον ὑμῶν ἰασοῦσθαι. Διέφθαρται γὰρ οὐτὰ πολλὰ καὶ ψευδῆ, καὶ πάντα μᾶλλον ἢ τὰ βέλτιστα ἀκούειν σωεῖσθαι. *Circumsonare*: περιχρῆν, περιχρῆσθαι. *VITAM ingredi* Ἰσοκράτης: Ὅσοι τοῦ βίου ταύτην τὴν ἴδαν ἐπορεύθησαν: οὗτοι μόνοι τῆς ἀρετῆς, εἰσέχονται γνησίως ἠδωθήσαν. *SUSCEPISTI onus* ἔξ expectationis. *GRAVE* ἔξ quinquē, Grande.

Grande onus exiguo formicas ore ferentes.
AD. mercaturam ἔξ sic omnes libri: id est, tamquam ad emendas merces, sic quoque duobus locis adducit hunc locum Nonius. Langius, Mercatura, ex unico libro. Isocrates in Paraeneticis: Μὴ κατοικνεῖ μακρὰν ἐδὴν πορεύεσθαι πρὸς τῶς διδάσκων τὴν χρῆσιν ἐπαγγελλομένων, ἀισχρὸν γὰρ τοῖς μὲν ἐμπόροις τῆλικαῦτα πελάγη διαπερᾶν, ἐνεκα τοῦ πλείω ποιῆσαι τὴν ὑπαρχουσαν οὐσίαν, τοῖς δὲ νεότεροις μὴδὲ κατὰ γῆν πορείας ὑπομένειν, ἐπὶ τῷ βέλτῳ καταστῆσαι τὴν ἑαυτῶν δαίνοιαν. *INANEM redire turpissimum est*, ἔξ Hom. ἰλ.

Idest: Turpe foret, manifeste diu, uacuumq. reuerti.
VRBIS ἔξ quae semper bonas artes aluit. *QUANTVM commiti animo* ἔξ Isocrates idē praecipit: Περὶ τὴν μὲν ψυχὴν εἶναι φιλόσοφος, τὸ δὲ σώμα φιλόπονος. *TUTE tibi defuisse uideare*. ἔξ sic, ad Trebatium, lib. VII. Fam. ep. 7. Vt tibi unum timendum sit, ne ipse tibi defuisse uideare. *MULTA enim saepe ad te*, ἔξ nihil tamen exstat, praeter Partitiones Oratorias, & hos libros de Officijs; qui tamen ad formandas potius mores, quam ad cohortandum, scripti sunt.

CICERO

PANAETIUS igitur, qui sine controuersia de officijs accuratissime disputauit, quemq. nos, correctio ne quadam adhibita, potissimum se uis sumus; tribus generibus propositis, in quibus deliberare homines, & consiliare de officio solent; uno, cum dubitarent, honestum ne id esset, de quo ageretur, an turpe; altero, utile ne esset, an inutile; tertio, si id, quod specimen haberet honesti, pugnaret cum eo, quod utile uideretur, quo modo ea discerni oportet: et de duobus generibus primis tribus libris explicauit; de tertio autem genere deinceps se scripsit dicturum; nec exsoluit, quod promiserat, quod eo magis miror, quia scriptum a discipulo eius Posidonio est, triginta annos uixisse Panaetium, postquam illos libros edidisset, quem locum miror a Posidonio breuiter esse tractatum in quibusdam commentarijs, praefertim cum scribat, nullum esse locum in tota philosophia tam necessarium. Minime uero assentior ijs, qui negant, eum locum a Panaetio praetermissum, sed consulto relictum, nec omnino scribendum fuisse; quia numquam posset utilitas cum honestate pugnare, de quo alterum potest habere dubitationem, adhibendum ne fuerit hoc genus, quod in diuisione Panaetij tertium est, an plane omittendum; alterum dubitari non potest, quin a Panaetio susceptum sit, sed derelictum; nam, qui e diuisione tripartita duas partes absoluerit, huic necesse est restare tertiam, praeterea, in extremo libro tertio de hac parte pollicetur se deinceps esse dicturum. Accedit eodem testis locuples Posidonius; qui etiam scribit in quadam epistola, P. Rutilium Rufum dicere solere, qui Panaetium audierat; ut nemo pietior esset inuictus, qui Veneris eam partem, quam Apelles inchoatam reliquisset, absolueret, (oris enim pulchritudo reliqui corporis imitandi spe auferrebat) sic ea, quae Panaetius praetermississet, & non perfecisset, propter eorum, quae fecisset, praestantiam neminem esse persecutum. Quamobrem de iudicio Panaetij dubitari non po-

test. Recte ne autem hanc tertiam partem ad exquendum officium aduixerit, an secus, de eo fortasse dubitari potest, nam, sine honestum solum bonum est, ut Stoicis placet; siue, quod honestum est, id ita summum bonum est, quemadmodum Peripateticis uestris uidetur, ut omnia, ex altera parte collocata, uix minimi momenti instar habeant: dubitandum non est, quin numquam possit utilitas cum honestate contendere. itaque accepimus, Socratem solitum execrari eos, qui primum haec, natura cohaerentia, opinione distraxissent, cui quidem ita sunt Stoici assenti, ut etiam, quidquid honestum esset, id utile esse censerent; nec utile quidquam, quod non honestum. Quod si is esset Panaetius, qui uirtutem propterea colendam diceret, quod ea efficiens utilitatis esset; ut ijs, qui res expendas uel uoluptate, uel indolentia metuntur: liceret ei dicere, honestatem aliquando cum utilitate pugnare. sed, cum sit is, qui id solum bonum iudicet, quod honestum sit; quae autem huic repugnent specie quadam utilitatis, eorum neque accessione meliorem uitam fieri, nec discessionem peiorem: non uidetur huiusmodi debuisse de liberationem introducere; in qua, quod utile uideretur, cum eo, quod honestum est, comparatur. etenim, quod summum bonum a Stoicis dicitur, conuenientur naturae uiuere; id habet hanc, ut opinor, sententiam, cum uirtute congruere semper; cetera autem, quae secundum naturam essent, ita legere, si ea uirtuti non repugnarent. quod cum ita sit, putant quidam hanc comparationem recte non esse introductam, nec omnino de eo genere quidquam praecipendum fuisse. Atque illud quidem honestum, quod proprie, uereq. dicitur, id in sapientibus est solis, neque a uirtute diuelli nunquam potest: in ijs autem, in quibus sapientia perfecta non est, ipsum illud quidem perfectum honestum nullo modo esse potest, similitudines honesti esse possunt.

EXPLANATIO

ACCURATISSIME disputauit, ἔξ subtilissime, diligentissime, cum ueritate congruenter. *DE officio* ἔξ id est, cui quaeritur, quid recte, aut secus fiat. *POSTQVAM illos libros edidisset*, ἔξ Postquam, duodecim, & Tertij. Eos, tres. *ISTOS, DUO*. *BREUITER esse tractatum* ἔξ sic undecim mei libri.

Q tres,

res, & Tertij, Tactum, quod non improbo, genus enim dicendi sat bonum est, est enim, paucis uerbis nar-
are, itaque Cicero lib. II. de Orat. Perquam, inquit, breuiter perstrinxi, atque attigi. In quo est animad-
uertendum, Attingere, si tamquam translatum usurpatur, cum Leuiter coniungi; si tamquam proprium
cum Breuiter. **DERELICTVM** ? Relictum, omnes libri ueteres. **TESTES locuples** ? sic infra:
An locupletiores quaeris auctores? Et ad Caes. iuniorum lib. II. Nihil omnino certi; nec locupletem ad
hoc auctorem habebamus. Male apud Nonium, Locupletis. **POSIDONIVS**; ? quem, & Molonem
apud Rhodum audiuisse, tradit Plutarchus. Et I. de Fin. ipse Cicero suum familiarem uocat. **P. R. V-**
TILIVM Rufum ? is est, quem lib. I. P. Mucium Scaeuolam sectatum fuisse, ab eoq. iuris scientiam, & in-
nocentiae, morumq. opinionem hausisse dixit. **QVI Veneris eam partem, &c.** ? **Vnus**, Qui inchoata
Veneris. **Vnus**, Qui in templo Coae Veneris: quod est & in ora unius libri. **Vnus**, Qui in templo deae Vene-
ris. **Vnus**, Qui in templo Veneris. Tertij liber, Qui in Coa Veneris. Recte. **Veneris eam partem**: de qua
Fam. lib. I. ep. Periucundae, ad Att. lib. 2. ep. 2 I. lib. 2. de Diuin. in Oratore, lib. I. de nat. de in Verrem. Duas
Veneris Apelles pinxisse dicitur, unam e mari in terra egredientem, de qua Ouidius:

Si numquam Venerem Couis pinxisset Apelles,

Merfa sub aequoreis ipsa lateret aquis.

Et alibi:

Vt Venus artificis labor est, & gloria Coi,

Aequoreo madidas quae premit imbre comas.

Inchoauit aliam, quae superasset priorem, nisi inuidisset mors, de qua Plin. lib. xxxv. cap. 10. & XI. Et non
perfecisset, ? absunt haec a quinque meis. **Vnus**, Et non fecisset. **QVAE fecisset**, ? Perfecisset, undecim,
& Tertij. **ESSE persecutum**. ? τὸ, Esse, non est in quinque, & Tertij. **Vnus**, Persecutum esse. **DE eo**
fortasse dubitari potest. ? Disputari, est in nouem, & Tertij. **QVOD honestum est**, ? de summo bono
controversia fere nulla est inter Stoicos, & Peripateticos. **PERIPATETICIS uestris** ? sic emendauit
ex uno meo, & Tertij. **COLLOCATA**, ? placet, Collata, quod est in duobus meis, nam, collatione sum-
mi boni, rem inutilem prorsus nullius momenti dicimus, id est, nullius ponderis, cum commodis illis siue cor-
poris, siue in casu positis. **QUIN nunquam** ? Quin unquam, nouem. **SOCRATEM** ? in Hippia
maiore pulchrum cum utili necessario uinculo comparat. De Leg. lib. I. Recte Socrates execrari eum so-
lebat, qui primus utilitatem ab honestate se iunxisset, id enim querebatur caput esse exitiorum omnium. **SO-**
LITVM execrari ? Execrari solitum, decem, & Tertij. **VT etiam** ? τὸ, Etiam, non est in septem, Et,
pro, Etiam, quinque, & Tertij. **CENSERENT**; ? Consentirent, unus. Consentirent, & censerent, unus.
Alij, & Tertij, Censerent. **VT ij**, ? Epicurei. **VEL indolentia** ? quod Hieronymi Rhodij dogma
fuisse, scribit Cicero de Fin. lib. II. **HONESTATEM aliquando cum utilitate pugnare**. ? decem, & Ter-
tij, Utilitatem aliquando cum honestate pugnare. **QVI id solum bonum indicet**, ? e Stoicorum opinio-
ne. **DISCESSIONE** ? unus, Dicessione. septem, & Tertij, DeceSSIONE. Sic pro Cluentio; An, ut de
caussa eius periculi nihili decederet? ad causam nouum crimen accederet? **HUIUSMODI debuisse de-**
liberationem intr. ? Debuisse eiusmodi delib. intr. septem, & Tertij. Eiusmodi debuisse delib. intr. tres. De-
buisse huiusmodi delib. intr. duo. Eiusmodi deliberat. intr. unus. Huiusmodi deliberationem deb. intr. unus.
COMPARETUR. ? Compararetur, quattuor, & Tertij. **ITA legere**, ? infra, Legere intelligenter uo-
luptates. Contrarium est, Negligere. **RECTE non esse introd.** ? Non recte introd. octo, & Tertij. Non
recte esse introd. duo. Non esse recte introd. unus. Non rectam introd. unus. **IN quibus sapientia perfecta**
non est, ? In quibus non est perfecta sapientia, duo. In quibus perfecta sapientia non est, unus. **IPSVM**
illud quidem perf. etum honestum nullo modo esse potest, similitudines honesti esse possunt. ? Sic tres mei. Duo, I. i.
q. p. h. n. m. similit. honesti esse possunt. **Vnus**, I. i. q. p. h. n. m. f. h. possunt esse. **Vnus**, ord. praep. Esse possunt.
Vnus, I. i. q. p. h. n. m. f. ? similit. h. esse potest. **Vnus**, I. i. q. p. h. n. m. similit. uo' honesti ca' poss' t. **Vnus**, I. i. q. p. h. n.
m. sed similit. honesti esse possunt. **Vnus**, I. i. q. p. h. n. m. f. ? similit. honesti pnt. **Vnus**, I. i. q. p. h. n. m. est, sim. h. esse
possunt. **Vnus**, I. i. q. p. h. n. m. p. t. similit. h. e. possunt. **Vnus**, & Tertij, I. i. q. p. honestum. Nullo modo similit. h. ef-
fe possunt.

CICERO

HAEC igitur omnia officia, de quibus his libris di-
sputamus, media Stoici appellant; & ea communia
sunt, & late patent: quae & ingenij bonitate multi af-
sequuntur, & progressionem discendi. Illud autem, quod
rectum iudem appellant, perfectum, atque absolutum est,
& ut iudem dicunt, omnes numeros habet, nec praeter
sapientiam, cadere in quemquam potest. Cum autem ali-
quid actum est, in quo media officia comparantur, id cu-
mulate uidetur esse perfectum: propterea quod uulgus,
quid absit a perfecto, fere non ex toto intelligit: quatenus
autem intelligit, nihil putat praetermissum. quod item in
poematibus, & in picturis usu uenit, in alijsq. compluri-
bus, ut delebantur imperiti, laudentq. ea, quae laudanda

non sint; ob eam, credo, causam, quod insit in his aliquid
probi, quod capiat ignaros, qui quidem, quid in unaqua-
que re uitij sit, nequeant iudicare. itaque, cum sint docti a
peritis, desistunt facile a sententia. haec igitur officia, de
quibus his libris differimus, quasi secunda quaedam hon-
nesta dicunt esse, non sapientum modo propria, sed cum
omni hominum genere communia: itaque his omnes, in
quibus est uirtutis indoles, commouentur. Nec uero, cum
duo Decij, aut duo Scipiones, fortes uiri, commemoran-
tur, aut cum Fabricius, aut Aristides iustus nomina-
tur, aut ab illis fortitudinis, aut ab his iustitiae, tamquam
a sapiente, petitur exemplum. nemo enim horum sic sa-
piens, ut sapientem intelligi hic uolumus; nec ij, qui sa-
pientes

pientes habiti sunt, & nominati, M. Cato, & C. Laelius, sapientes fuerunt. nec illi quidem septem; sed ex medi-
orum officiorum frequentia similitudinem quandam ge-
rebant, speciemq. sapientum. Quocirca, nec id, quod uere
honestum est, fas est cum utilis repugnantia comparari.
nec id, quod communiter appellamus honestum, quodq.

colitur ab ijs, qui bonos se uiros haberi uolunt, cum emo-
lumentis unquam est comparandum, tamq. id honestum,
quod in nostram intelligentiam cadit, tuendum, conser-
uandumq. est nobis, quam id, quod proprie dicitur, uereq.
est honestum, sapientibus, aliter enim teneri non potest, si
qua ad uirtutem est facta progressio.

EXPLANATIO

HAEC igitur omnia officia, 3 octo, & Tertij, Haec enim officia. **E**T ea communia sunt, 3 Et, non
est in quattuordecim, & Tertij. **L**A T E patent: 3 cadunt in multos. **I**L L V D autem, quod 3
quattuordecim, & Tertij, Illud autem officium, quod. **O**M N E S numeros habet, 3 Vide Adagia, Circu-
lum absoluere. **C** V M autem aliquid actum est, in quo media officia compareant, id inuoluntate uidetur esse perfe-
ctum: 3 Perfectum, inquit, officium differt a medio: sed accidit saepe, ut, quod perfectum non est, perfectum
tamen, in scientia uulgi, esse uideatur, ubi enim apparent media officia, id uulgi, quia supra non intelligit,
perfectum esse putat. **C** O M P A R A N T U R, duodecim. **C** O M P A R A N T, duo, & Tertij. **F** E R E non ex toto 3 Non
tere, sex, & Tertij. Duo uerba, Ex toto, absunt a tribus, & Tertij: & sane Ciceronis non uidentur esse.
Q U O D item in poematis, 3 ante, Quod autem in poematis, Locum recte mutasse uideor auctore No-
nio, nam, si, Quod autem, legatur, diuersum quiddam a superioribus inferri uidebitur; si, Quod item, simile.
Sed in Nonio, Idem, pro Item, legitur, & uidetur rectius. **N** O T A T U R autem haec similitudo. Ita fallitur uul-
gus, cum in poematis, picturisq. laudat ea, quae laudanda non sunt, quod insit in his aliquid probi: ita falli-
tur, cum officium, quod perfectum non est, ideo putet esse perfectum, quia in eo, de quo iudicat, officium in-
esse mediū uidet: quod ob inopiam iudicij putat esse perfectum: cum a perfecto medium longe differat: quia
medium illud est, cuius probabilis aliqua ratio reddi possit, caditq. in multos: perfectum autem omnes nu-
meros habet, nec, praeter sapientem, cadere in quemquam potest. **A** D illa igitur uerba, In quo media
officia compareant; qua specie uulgi in errorem inducitur, & medium officium accipit pro perfecto: re-
spondent haec inferiora, de poematis, & picturis illata, Quod insit in his aliquid probi, ut duorum uulgi er-
rorum duae causae ponantur, una, quae ad officium, altera, quae ad poemata, picturasq. pertineat. **P** O E-
matis: sic in Nonio sic & in duobus meis, & Tertij. **E**T in picturis 3 inde, Ne sutor ultra crepidam. Vi-
de Aristotelem in Poetica. **E**T in picturis: 3, Et, non est in tribus, & Tertij. 3, In, non est in sex. Inq. pi-
cturis, duo. **N** O N sinit; 3 Sunt, septem mei. **Q** U I quidem, 3 Qui idem, quattuor, & Tertij. **Q** U I ij-
dem, duo. **Q** U A M secunda 3 quia non idem est officium, & honestum, sed ex honesto nascitur officium,
Metaphora a Secundo pane, & Secundo uino. **I**T A Q U E his omnes, 3 sic emendat, aduersantibus
omnibus ueteribus libris, postulante sententia. **C** O M M O U E N T U R, 3 afficiuntur, ad bene agendum
adducuntur. **F** O R T I T U D I N I S, 3 quia pro rep. mortem libenter oppetiunt. **V** T sapientem
intelligi hic uolumus: 3 Vt sapientem uolumus intelligi, tredecim, & Tertij. **N** E C illi quidem septem; 3
Pitaeus Mityleneus, Periander Corinthius, Thales Milesius, Solon Atheniensis, Chilon Lacedaemonius,
Cleobolus Lindius, Bias Prienaeus. Quorum sententiae memorantur:

Optimus est, Cleobulus ait, modus, incola Lindius
Ex Ephyra Periandre doces, cuncta & meditando.
Tempus nosce, inquit Mitylenis Pitaeus ortus.
Plures esse malos, Bias autumat ille Prienaeus,
Milesiusq. Thales, sponsoni damna minatur.
Nosce, inquit, tete, Chilon Lacedaemone cretus.
Cecropiusq. Solon, ne quid nimis, induperabit.

Vide Hyginium, in Fabulis, cap. 221. & Laetium. **N** E illi quidem septem: Ne, duo, & Tertij. **V** T I L I S 3
sic undecim mei, & Tertij. **V** T I L I, duo. **V** T I L I T A T I S, unus. **C** O M P A R A R I: 3 sic octo mei, & Tertij. **C** O M P A R A R I, 3
parare, sex. **Q** U O D in nostram intelligentiam cadit, 3 ex quo medium oritur officium. **E** S T nobis, 3
ord. praep. nouem mei, & Tertij. **A** L I T E R enim teneri non potest, si qua ad uirtutem est facta progres-
sio. **S** I quae, unus, & Tertij. **F** U I T, cum legendum opinaret: **A** l i t e r enim teneri non potest, quam si ad uir-
tutem est facta progressio.

CICERO

SE D haec quidem de ijs, qui conseruatione officiorum
Sexistimantur boni. **Q** u i autem omnia metiuntur
emolumentis, & commodis, neque ea uolunt, praepon-
derari honestate, hi solent in deliberando honestum cum
eo, quod utile putant, comparare; boni uiri non solent
itaque existimo Panaetium, cum dixerit, homines solere
in hac conparatione dubitare, hoc ipsum sensisse, quod
dixerit, solere modo, non etiam oportere. etenim non mo-

do pluri putare, quod uile uideatur, quam quod hone-
stum, sed haec etiam inter se comparare, & in his dubi-
tare, turpissimum est. **Q** u id est ergo, quod non numquam
ad dubitationem asferre solet, considerandumq. uidet
tur? credo, si qua do dubitatio accidit, quale sit id, de quo
consideretur. saepe enim tempore fit, ut, quod plerum-
que turpe haberi solet, inueniatur non esse turpe. exem-
pli causa, ponatur aliquid, quo pateat latius. **Q** u id potest
esse

Q 2 esse

esse maius scelus, quam non modo hominem, sed etiam familiarem occidere? num igitur se adstrinxit scelere. si quis tyrannum occidit, quamuis familiarem & populo quidem Romano non uidetur: qui ex omnibus praeclaris factis illud pulcherrimum existimat. uicit igitur utilitas honestatem; immo uero honestas utilitatem secuta est. itaque, ut sine ullo errore diiudicare possimus, si quando cum illo, quod honestum intelligitur, pugnare id uidebitur, quod appellamus utile; formula quaedam constituenda est; quam si sequemur in comparatione rerum, ab officio numquam recedemus. erit autem haec formula Stoicorum rationi, disciplinaeque maxime consentanea, quam quidem in his libris propterea sequimur, quod, quamquam a ueteribus Academicis, & Peripateticis uelut, qui quondam idem erant, qui Academici, quae honesta sunt, anteponuntur ijs, quae uidentur utilia; tamen splendidius haec ab eis, disseruntur, quibus quidquid honestum est, idem utile uidetur, nec utile quidquam, quod non honestum; quam ab ijs, quibus est honestum aliquid non utile, aut utile non honestum. nobis autem nostra Academia magnam licentiam dat, ut, quodcumque maxime probabile occurrat, id nostro iure liceat defendere. sed uideo ad formulam. Detrahere igitur aliquid alteri, & hominem hominis incommodum suum augere eommodum, magis est contra naturam, quam mors, quam paupertas, quam dolor, quam cetera, quae possunt aut corpori accidere, aut rebus externis. nam principio tollit conuictum humanum, & societatem. si enim sic erimus affecti, ut propter suum quisque emolumentum spoliatur, aut uiolet alterum: dirumpi necesse est eam, quae maxime est secundum naturam, humani generis societatem. ut, si unum quodque membrum sensum hunc haberet, ut posse putaret se ualere, si proximi membri ualitudinem ad se traduxisset, debilitari, & interire totum corpus necesse esset: sic si unusquisque nostrum rapiat ad se commoda aliorum, detrahatque, quod cuique possit, emolumentum sui gratia; societas hominum, & communitas euertatur, necesse est. nam sibi ut quisque malit, quod ad usum uitae pertineat, quam alteri, acquirere, concessum est non repugnante natura. illud quidem natura non pa-

etur, ut aliorum spolijs nostras facultates, copias, opes augeamus. neque uero hoc solum natura, id est iure gentium, sed & legibus populorum, quibus in singulis ciuitatibus resp. continetur, eodem modo constitutum est, ut non liceat, sui commodi causa, nocere alteri. hoc enim spectant leges, hoc uolunt, in columnem esse ciuium coniunctionem: quam qui dirimunt, eos morte, exsilio, uinculis, damno coercent. atque hoc multo magis exigit ipsa naturae ratio, quae est lex diuina, & humana: cui parere qui uelit, (omnes autem parebunt, qui secundum naturam uolunt uiuere) numquam committet, ut alienum appetat, & id, quod alteri detraxerit, sibi assumat. etenim multo magis est secundum naturam celsitas animi, & magnitudo, itemque comitas, iustitia, liberalitas, quam uoluptas, quam uita, quam diuitiae. quae quidem contemnere, & pro nihilo ducere, comparantem cum utilitate communi, magni animi, & excelsum est. Detrahere autem alteri, sui commodi causa, magis est contra naturam, quam mors, quam dolor, quam cetera generis eiusdem: itemque magis est secundum naturam, pro omnibus gentibus, si fieri possit, conseruandis, aut iuandis, inaximos labores, molestiasque suscipere imitantes Herculem illum, quem hominum fama, beneficiorum memor, in concilio caelestium collocauit; quam uiuere in solitudine, non modo sine ullis molestiis, sed etiam in maximis uoluptatibus, abundantem omnibus copys, ut excellas etiam pulchritudine, & uiribus. quocirca optimo quisque, splendidissimoque ingenio longe illam uitam huic anteponeat. ex quo efficitur, hominem, naturae oboedientem, homini nocere non posse. Deinde, qui alterum uiolat, ut ipse aliquid commodi consequatur; aut nihil se existimat contra naturam facere; aut magis fugiendum censet mortem, paupertatem, dolorem, amissionem etiam liberorum, propinquorum, amicorum, quam facere cuiquam iniuriam. si nihil existimat contra naturam fieri hominibus uiolandis: quid cum eo differas, qui omnino hominem ex homine tollat? si fugiendum id quidem censet, sed multo illa peiora, mortem, paupertatem, dolorem: errat in eo, quod illum aut corporis, aut fortunae uitium, animi uitij grauius existimat.

EXPLANATIO

IN his dubitare, 3 Addubitare, undecim, & Tertij. **ADDUBITATIONEM** 3 Dubitationem, septem, & Tertij. **Q**VALE sit id, 3 honestum, an turpe; utile, an perniciosum; cohaereat ne utilitas cum honestate, an ab ea segregetur, honestas. **PLERUMQUE** turpe 3 ord. praep. septem, & Tertij. **Q**UOD potest & c. 3 Valerius Poplicola legem tulit, ut tyrannum indicta causa occidere liceret. Et Iocrates in orat. pro Pace, scribit Lacedaemonios tyrannicidis praemia decreuisse. **E**SS E maius scelus, 3 Maius esse scelus, sex mei. Duo, & Tertij non habent 70 Esse. **S**ED etiam familiarem occidere? 3 omnes libri ueteres, Sed etiam familiarem hominem occidere? Venusta repetitione. **A**DSTRINXIT scelere, 3 sic octo mei, & Tertij. **V**nus, Abstrinxit, mendose. **Q**uinq, Obstrinxit. **V**trumque Ciceroni ustratum. **V**ICIT igitur utilitas honestatem: 3 de praeterito loquitur, quia iam Caesaris necem latenter significauit. Ergo, pro Igitur, est in septem, & Tertij. **H**ONESTAS utilitatem secuta est. 3 sic decem, & Tertij. **T**res, Consecuta est. **V**nus, Honestatem utilitas consecuta est. **Q**UAM si sequemur 3 Ouidius: Metam. VII.

-- aliudq. cupido,

Mens aliud suadet: uideo meliora, proboque,

Deteriora sequor.

Quod sumpsit ex Euripide, Medea:

Τὰ χριστὰ πρὸς ἀμειβὰ, ἢ γινώσκωμεν, οὐκ ἐκπροσέμμεν δέ.

AB officio numquam recedemus. 3 omnia recte facimus, omnem iustam reprehensionem cauebimus.

QUAMQUAM a ueteribus Acad. 3 Quamquam & a ueteribus Acad. sex, & Tertij. **E**T Peripateticis Et a Peripat. sex, & Tertij. **N**OSTRIS, 3 Vestris, tres, & Tertij. **Q**UONIAM quondam idem erant, qui Academicis. 3

demici, § Verba illa, Qui Academici, ante decem annos delenda opinatus sum, uideo nunc meam opinionem confirmari uno meo uetere libro. Fuluius quoque Vrsinus testatur se ea non reperisse in uno suo. *QUIBUS* est honestum aliquid non utile, § Quibus & honestum aliquid non utile, tredecim, & Tertij. in uno haec omnia, sequentiaque, desunt, scriptoris uitio. *NOSTRA* Academia § cui Cicero suam eloquentiam acceptam fert. *MAXIME* probabile § sequitur enim uerisimilia, uerum esse nihil affirmat. *ALIQUID* alteri, § ord. praep. quinque, & Tertij. τὸ, Alteri, non est in uno. *HOMINEM* hominis incommodo suum augere commodum, § Terentius, Andr. act. 4. sc. 1.

Hocce credibile est, aut memorabile,
Tanta uacordia innata cuiquam ut fiet,
Ut malis gaudeant, atque ex incommodis
Alterius sua ut comparent commoda.

RAPIAT ad se commoda § Ad se rapiat commoda, decem, & Tertij. Vnus non habet, Ad se. *SIBI* ut quisque malit, § Ut sibi quisque malit, sex. *SED* & legibus § Etiam, pro Et, est in nouem, & Tertij. *RESP.* continentur, § Resp. continentur, duodecim, & Tertij. *UT* non liceat, § Ut non liceat, tredecim, & Tertij. *EOS* morte, exsilio, uinculis, damno coercent. § supplicij genera quattuor. *ATQUE* hoc multo magis exigit ipsa naturae ratio, § Exigit, pro, Postulat, dictum est. & uis etiam maior est in, Exigit, quam in, Postulat: cum exigantur nostra, postulentur etiam aliena. Natura autem in eo quasi suum exigit, cum homines congregari, consociarique, uult, cui non oboedire nefas est. Haec sententia, atque haec lectio mihi magis placet, quam, Efficit naturae ratio, quod habent plerique ueteres libri, non enim hic natura efficit, sed exigit, & efficit in ijs, qui parent: non parere autem omnes, satis constat. Propterea sequitur, Cui qui parebunt. Meam opinionem sententia confirmat, & unus ex meis libris ueteribus. Vnus, Eligit, mendose. *LEX* diuina, & humana: § Diuina, diuinitus insita mensibus hominum; Humana, consensu generis humani comprobata. Chrysippus Legem definiuit πάντων βασιλέα θεῶν τε, καὶ ἀνθρωπείων πραγμάτων. *VOLUNT* uiuere) § Volent, quattuor, & Tertij. *CELSITAS* animi, & magnitudo, § Excellitas, omnes libri ueteres. *DETRAHERE* autem alteri § sic quattuor, nouem, & Tertij, Detrahentem de altero: Ergo, pro, Autem, unus. *AUT* iuandis § Ac, undecim. *IMITANTES* § Imitantem, septem, & Tertij. *HERCVLEM* § dictus Ηρακλῆς, quasi ἀνδρῶν κλέος, Fulgentio; uel, quasi ἡρώων κλέος, alijs. Macrobio, quasi ἥρας κλέος. De eius laboribus Ouid. Metam. ix. Diodorus Siculus lib. v. Hyginus cap. 30. *SPLENDIDISSIMO* ingenio § duodecim, & Tertij, Et splendidissimo ingenio. *DEINDE*, & c. § argumentum contra eos, qui alieno incommodo suum augent commodum. *CONTRA* naturam facere; § sic Tertij liber. alij omnes, Facere contra naturam. *MAGIS* fugiendum censet § decem, & Tertij, Magis fugiendam censet. duo, Magis fugiendam esse censet. duo, Magis esse fugiendum censet. *HOMINEM* ex homine tollat? § neget, quod hominis proprium est: intelligere scilicet, quid natura humana postulet. *SED* multo illa peiora, § Et multo illa peiora, tres, & Tertij.

CICERO

ERGo unum debet esse omnibus propositum, ut eadem sit utilitas uniuscuiusque, & uniuersorum: quam si ad se quisque rapiat, dissoluetur omnis humana consortio. atque, si etiam hoc natura praescribit, ut homo homini, quicumque sit, ob eam ipsam causam tamen, quod is homo sit, consultum uelit: necesse est, secundum eandem naturam, omnium utilitatem esse communem. quod si ita est; una continemur omnes, & eadem lege naturae. idque ipsum si ita est; certe, uiolare alterum, lege naturae prohibemur. uerum autem primum: uerum igitur & extremum. Nam illud quidem absurdum est, quod quidam dicunt, parenti se, aut fratri nihil detracturos, commodi sui causa; aliam rationem esse ciuium reliquorum: hi sibi nihil iuris & nullam societatem communis utilitatis causa statuant. esse cum ciuibus: quae sententia omnem societatem destrahit ciuitatis. Qui autem ciuium rationem dicunt esse habendam, externorum negant; hi dirimunt communem humani generis societatem: qua sublata, beneficentia, liberalitas, bonitas, iustitia funditus tollitur. quae qui tollunt, etiam aduersus deos immortales impij iudicandi sunt. ab ijs enim constitutam inter homines societatem euertunt: cuius societatis artificissimum uinculum est, magis arbitrari esse contra naturam, hominem homini detrabere, sui commodi causa, quam omnia incommoda subire, uel externa, uel con-

poris, uel etiam ipsius animi, quae uacant iustitia. haec enim uirtus omnium est domina, & regina uirtutum. Forsitan quispiam dixerit: non ne igitur sapiens, si same ipse conficiatur, abstulerit cibum alteri, homini ad nullam rem utili? Minime uero. non enim mihi est uita mea utilior, quam animi talis affectio, neminem ut uiolem commodi mei gratia. Quid? si Phalarim, crudelem tyrannum, & immanem, uir bonus, ne ipse frigore conficiatur, uestitu spoliare possit, non ne faciat? Haec ad indicandum sunt facillima. nam, si quid ab homine, ad nullam partem utili, utilitatis tuae causa detraxeris, inhumane feceris, contraque naturae legem. sin autem is tu sis, qui multam utilitatem reip. atque hominum societati, si in uita remaneas, afferre possis: si quid ob eam causam alteri detraxeris, non sit reprehendendum. sin autem id non sit eiusmodi; suum cuique incommodum ferendum est potius, quam de alterius commodis subtrahendum. Non igitur magis est contra naturam morbus, aut egestas, aut quid eiusmodi, quam detractio, atque appetitio alieni. sed communis utilitatis derelictio contra naturam est: est enim iniusta: itaque lex ipsa naturae, quae utilitatem hominum conseruat, & continet, decernit profecto, ut ab homine inerti, atque inutili, ad sapientem, bonum, sortemque, uirum transferantur res, ad uiuendam necessariae; qui si occiderit, multum de communi utilitate detra-

detra-

destraxerit: modo hoc ita faciat, ut ne, ipse de se bene existimans, se seq. diligens, hanc causam habeat ad iniuriā. ita que semper officio fungatur, utilitati consulens hominum, & ei, quam saepe commemoro, humanae societati. Nam, quod ad Phalarim attinet, per facile iudicium est. nulla est enim societas nobis cum tyrannis, sed potius summa distractio: neque est contra naturam, spoliare eum, si possis, quem honestum est necare. atque hoc omne genus

pestiferum, atque impium ex hominum compunitate exterminandum est. et eum, ut membra quaedam amputantur, si & ipsa sanguine, & tamquam spiritu cavere coeperunt, & nocent reliquis partibus corporis: sic ista in figura hominis feritas, & immanitas belluae a communi itaquam humanitate corporis segreganda est. huius generis quaestiones sunt omnes eae, in quibus ex tempore officium exquiritur.

EXPLANATIO

DISSOLVETVR omnis &c. § sic omnes libri ueteres. **CONSORTIO.** § antea, Confociatio. male. Sic enim omnes libri ueteres, & Nonius, qui haec recitat in uerbo, Consortio: Dissoluetur necesse est omnis humana consortio. Citat autem & Lucilium lib. XIX. Deierat enim scripsisse, & post non scripturum, redi in consortionem. Et T. Liuium: Quoniam ista suauitas? quoniam consortio est? **TAMEN,** quod is homo sit, § τὸ Tamen, non est in undecim meis, & Tertij. **LEGE naturae prohibemur.** § ord. praep. Naturae lege prohibemur, undecim, & Tertij. Iure prohib. unus. Lege prohib. duo. **VERVM igitur & extremum.** § τὸ, Et, non est in omnibus libris ueteribus. **AUT fratri** § Ouidius: Fratrum quoque gratia rara est?

DETRACTVROS commodi sui causa: § Sui commodi, undecim, & Tertij. **QUAE uacant iustitia.** § sic decem mei, & Tertij. Duo, Quae uacant iustitia. Vnus, Quae non uacet iustitia. V. baldinus, Quae uacant iniustitia. **EST uita mea utilior,** § sic omnes, & Tertij, uno excepto, in quo τὸ, Mea, non est. **NAM, si quid ab homine ad nullam partem utili utilitatis tuae causa detraxeris,** § sic septem, & Tertij. τὸ Utili, non est tribus. Quattuor, Nam si quid ab homine utili ad nullam partem utilitatis causa detraxeris, Placet, quod impressum est. Comparat enim utilitatem propriam cum publica. propriam ui, & iniuria quaerendam non esse docet; publicam, uel si cum alterius damno coniungatur, non esse reprehendam. Utilitatis, inquit, tuae causa, si quid ab homine, quamquam ad nullam partem utili, detraxeris, inhumane feceris, contraque naturae legem; sin autem non tuae, sed publicae utilitatis causa, aliquid alicui detraxeris, id uero non esse reprehendum. Hunc sensum qui non uiderunt, locum tenere immutarunt; nulla, cur mutarent, in suis Annotationibus ratione allata. **QUI multam utilitatem reip.** § communis utilitas priuatae anteposenda. **SIN autem id non sit eiusmodi;** § id est: si tu reip. multum commodare non possis: si sis homo plebeius, & unus de multis. sic decem mei, & Tertij. τὸ, Autem, non est in uno. Sin autem is non sit eiusmodi. **SVM cuique incommodum** § Terentius:

Non tu tuum malum aequo animo feres?

SVBTRAHENDVM § Detrahendum, tredecim, & Tertij. **FORTEM Q. uirum** § Que, coniunctio, non est in septem, & Tertij. **HANC causam habeat ad iniuriam.** § quae leuissima est: grauior autem ratio societatis humanae. **ITAQVE semper off. fung.** § Ita, unus, & Tertij. **FUNGATUR,** § sic unus, unus, Fungitur, duodecim, & Tertij, Fungetur. **DISTRACTIO:** § sic undecim mei, Tertij liber, **Destinatio,** § littera superius notata. Vnus, Distinctio. Duo, Detractio. **NEQVE est contra naturam,** § a maiore ad minus. **QUEM honestum est necare.** § Est honestum, octo, & Tertij. **VT membra quaedam amputantur,** § Ouidius I. Metam.

— Sed immedicabile uulnus

Ense recidendum, ne pars sincera trahatur.

A communi itaquam humanitate corporis segreganda est. § sic omnes libri ueteres. Muretus, **A communi itaquam humanitatis corpore segreg est.**

CICERO

EIVSMODI igitur credo res Panaetium persecutum fuisse, nisi aliquis casus, aut occupatio consilium eius peremisset. ad quas ipsas consultationes ex superioribus libris satis multa praecepta sunt, quibus perspicui possit, quid sit propter turpitudinem fugiendum; quid sit id, quod iccirco fugiendum non sit, quia omnino in re non est. Sed, quoniam operi inchoato, prope tamen absoluto, itaquam fastidium imponimus; ut geometrae solent non omnia docere, sed postulare, ut quaedam sibi concedantur, quo facilius, quae uelint, explicent: sic ego a te postulo, mi Cicero, ut mihi concedas, si potes, nihil praeter id, quod honestum sit, esse propter Cratippum: at illud certe dabis, quod honestum sit, id esse maxime propter se expectandum. mihi uirum satis est; & cum hoc, tum illud probabilius uidetur, nec praeterea quidquam probabile.

Ac primum Panaetius in hoc loco defendendus est, quod non, uilia cum honestis pugnare, dixerit aliquando posse, (neque enim ei fas erat) sed ea, quae uiderentur uilia, nihil uero utile, quod non idem honestum; nec honestum, quod non idem utile sit; saepe testatur: negatque, ueliam pestem maiorem in uitam hominum inuasisse, quam eorum opinionem, qui ista distraxerint. itaque, non, ut aliquando anteponeamus uilia honestis, sed ut ea sine errore iudicaremus, si quādo incidissent, inuaxit eam, quae uideretur esse, non quae esset, repugnantiam. Hanc igitur partem relictam explebimus, nullis adminiculis, sed, ut dicitur, Marte nostro. neque enim quidquam de hac parte post Panaetium explicatum est, quod mihi probaretur, de ijs, quae in manus meas uenerunt. Cum igitur aliqua species utilitatis obiecta est, nos commoueri necesse est.

est. sed si, cum animum atten deris, turpitudinem uideas adiuuam ei rei, quae speciem utilitatis attulerit: tunc utilitas non requirenda est; sed intelligendum, ubi turpitudinis sit; ubi utilitatem esse non posse. quod si nihil est tam contra naturam, quam turpitudinis; (recta enim, & conuenientia, & constantia natura desiderat, aspernaturq. contraria) nihilq. tam secundum naturam, quam utilitas: certe in eadem re utili turpitudinis esse non potest. itemque, si ad honestatem nati sumus; eaq. aut sola expetenda est, (ut Zenoni est usus;) aut certe omni pondere grauior est habenda, quam reliqua omnia; quod Aristoteli placet: necesse est, quod honestum sit, id esse aut solum, aut summum bonum; quod autem bonum, id certe utile; itaque, quidquid honestum, id utile. quare error hominum non proborum cum aliquid, quod utile usum est, arripuit, id continuo fecerit ab honesto. hinc faciae, hinc uenena,

hinc falsa testamenta nascuntur, hinc furta, hinc peculatus, expilationes, direptionesq. sociorum, & ciuium: hinc opum nimiarum potentiae non ferendae: postremo etiam in liberis ciuitatibus existunt regnandi cupiditates: quibus nihil nec taetrius, nec foedius excogitari potest. emolumenta enim rerum fallacibus iudicijs uident; poenam, non dico legum, quas saepe perumpunt, sed ipsius turpitudinis, quae acerbissima est, non uident. Quamobrem hoc quidem deliberantium genus pellatur e medio; (est enim totum sceleratum, & impium) qui deliberant, utrum id sequantur, quod honestum esse uideant, an scientes scelere contaminent. in ipsa enim dubitatione facinus inest, etiam si ad id non peruenierint. ergo ea deliberanda omnino non sunt, in quibus est turpis ipsa deliberatio.

EXPLANATIO

ALIQUIS casus, & Tertij liber, Aliqui, Vnus, Alius, reliqui, Aliquis. **CONSILIVM** eius & no-
uem, & Tertij ord. praep. **PEREMISSET**. & idest, sustulisset. sic omnes libri ueteres. Pro Plan-
cio, Redimere perimere. Pro Sextio, Nisi mors peremisset. **QUIA omnino turpe** & Quod, pro Quia, est
in lex, & Tertij. **NON est**. & Non sit, decem, & Tertij. **PROPE tamen absoluto**, & Fuluius Vrsinus
pro Tamē, reponit iam, ex antiquo libro, cum quo facit, licet mendose, unus ex meis, in quo est, Proprie iam
absoluto. **POSTULARE**, & unde Postulata Geometrarum; Casiodoro, Petitiones; Euclidi, Αἰτιματα;
Martiano Capellae, Concedenda. Geometrae, inquit Cicero in Lucullo, profitentur non persuadere, sed age-
re; & omnia, quae describunt, probant. **QUO facilius, quae uelint, explicent**: & quo facilius auditor rudis,
subtilium rationum nondum capax, instituatur, doctrinam intelligat. **SI potes**, & quod uereor, ne non
possis: quia repugnat Peripateticae doctrinae, cui tu operam das. **NINIL praeter id, quod honestum
sit, esse propter se expetendum**. & sic decem mei. Quattuor, & Tertij, N. p. i. q. h. s. propter se esse expetendū.
Fuluius Vrsinus ex antiquo libro, Quod honestum sit, id esse maxime propter se expetendum. **CRATIP-
RVM**: & qui ex Peripateticorum sententia non putat, ut Stoici, solum honestum propter se expetendum, sed
maxime propter se, non tamen solum. **MIHI uirumuis satis est**, & Peripatetica ratione, & Stoica
semper honestas utilitati praeferenda. **HOC**, & honestum Peripateticorum. **ILLUD** & honestum
Stoicorum, ad probandum id, quod probare conabitur, nihil utile, quod non honestum. **TVM hoc, tum il-
lud** & Academicam inconstantiam arguit, de qua possit dici illud Homeri:

Τῶν γὰρ νόος ἐστὶ ἐπιχθονίων ἀνθρώπων,
οὐδ' ἐπ' ἡμᾶρ ἀγλαὶ πατρὸς ἀνδρῶν τε, θεῶν τε. Idest:
Tales sunt hominum mentes, quali pater ipse
Iuppiter auctiferas iustitiam lampade terras.

PANAETIVS in hoc loco defendendus est, & In hoc Panaetius defendendus est, octo, & Tertij. **DIX-
ERIT aliquando posse**, & quinq. & Tertij, Aliquando posse dixerit. (**NE QVE enim ei fas erat**) & nam
in honesto sita esse bona omnia Stoici dicebant. **NEC honestum, quod** & Nihil, pro Nec, septem, & Ter-
tij. **IN uitam hominum** & sic septem, & Tertij. Quinq. In uita. Duo, Vitam, absque τὸ In. **EORVM
opinionem, qui ista distinxerunt**. & qui putant honestatem ab utilitate segregatam esse, aut contra. **QUOD
mihi probaretur**, & Quod quidem mihi probaretur, septem, & Tertij. **NOS commoueri** & Nos, abest
ab undecim, & Tertij. **NOS commoueri necesse est**: non possumus eam rem non expetere, quae uel uires,
uel uoluptates corporis auctura sit, uel incrementa opum, & dignitatis allatura. **SPECIEM utilitatis** &
proprie: quia utilitas esse non potest, ubi turpitudinis est. **UTILITAS non requirenda est**; & Non utilitas
requirenda est, octo, & Tertij. (**RECTA** & cum prudentia, & iustitia consentientia. **CONVENIEN-
TIA**, & τὸ ἀρέσκον. **CONSTANTIA** & hoc refertur ad animi magnitudinem, siue fortitudinem.
NINILQ. & sic undecim mei, & Tertij. sicq. impressum in libris nostris ante me natum. Ut mirer, esse,
qui locum se emendasse nuper scribant, & Que conjunctionem addidisse. **IN eadem re utili turpitudinis esse
non potest**. & Utilitas, pro Utili, est in duobus. **AD honestatem** & ad animi incolumitatem. **ZENO-
NI** & Citiaeo, Stoicae disciplinae principi. Laertius. **OMNI pondere grauior** & alludit ad Critolai Per-
ipatetici libram. **GRAUIOR est habenda**, & quinq. & Tertij non habent τὸ Est. **AUT solum,
aut summum bonum**; & Solum, ut Stoicis; **Summum**, ut Aristoteli placet. **ITA QVE, quidquid hone-
stum**, & Ita, undecim, & Tertij. **ID utile**. & Duo, Id est utile. **Vnus**, Idem est utile. **ARRIPUIT**, &
sic undecim, & Tertij. Arripuerit, unus. Arripiunt, unus. Arripit, unus. **SECERNIT** & sic decem, &
Tertij. **Vnus**, Seceruit. Tres, Secerit. **SECERNIT ab honesto**. & nihil pensi habet, quantumuis tur-
pe, & flagitiosum sit. **HINC furta, hinc peculatus**, & sic duos mei. Hinc furta, & pec. unus. Hinc furta,
pec. undecim, & Tertij. **OPVM nimiarum potentiae non ferendae**: & quas reip. perniciosas esse, scribit
Plato in Politicis. **NEC taetrius, nec foedius** & Taetrum opponitur Claro, Foedum Pulchro. **LE-**

CVM, quas saepe perumpunt, & ut araneorum telas. Sic lib. 1. de Leg. Perrumpere telas dixit. Ad Anacharfidis dictum alludit, de Solonis legibus. IPSIVS turpitudinis, quae acerbissima est, & mala scilicet conscientia. Hinc alibi: Sua quemque fraus, suum facinus, suum scelus, sua audacia de sanitate, ac mente deturbat. Demosthenes: Η τῶν πραγμάτων αἰσχρὴν οὐδεμιᾶς ἐλάττων ζημίας τοῖς γε σώφροσι. QVOD honestum esse uideant, & Videatur, duo. Videant, prius in Tertij libro. sed postea, linea superinducta, factum, Videant. IN ipsa enim dubitatione facinus inest, etiam si ad id non pervenerint. & Libro primo: Bene praecipiant, qui uerant quidquam agere, quod dubites, aequum sit, an iniquum? aequitas enim lucet ipsa per se: dubitatio cogitationem significat iniuriae. Sic Glaucus Lacedaemonius, oraculum sciscitans, an periurio depositum abnegaret, Pythia, interitum generis comminata, ueniam petenti, respondit: Τὸ περιβήναι τοῦ θεοῦ, ἢ ποιῆσαι, ἴσον δυνάται: Cum tentaris Apollinem, perinde est, ac si facinus admisisses. Iuuenalis Sat. XII.

Has patitur poenas peccandi sola uoluntas.

Nam, scelus intra se tacitum qui cogitat ullum,

Facti crimen habet.

Etiam si ad id non pervenerint: Ouidius III. Amorum:

Vt iam seruaris bene corpus, adultera mens est,

Nec custodiri, ni uelit, ulla potest.

CICERO

AT QVÆ etiam in omni deliberatione, celandi, & occultandi spes, opinioq. remouenda est. satis enim nobis (si modo in philosophia aliquid proficimus) persuasum esse debet, si omnes deos, hominesq. celare possimus, nihil tamen auare, nihil iniuste, nihil libidinosè, nihil incontinentè esset faciendum. hinc ille Gyges inducitur a Platone: qui, cum terra discessisset magnis quibusdam imbribus, in illum huius descendit, aeneumq. equum, ut ferunt fabulae, animaduertit, cuius in lateribus fores essent: quibus apertis, hominis mortui uidit corpus, magnitudine inusitata, anulumq. aureum in digito: quem ut detraxit, ipse induit: (erat autem regius pastor) tum in concilium pastorum se recepit. ibi cum palam eius anuli ad palmam conuerterat, a nullo uidebatur, cum in lucem anulum inuerterat. itaque, hac opportunitate anuli usus, reginae stuprum intulit: eaq. adintrice, regem dominum interemit, sustulitq. quos ob stare arbitrabatur: nec in his quisquam eum facinoribus potuit uidere. sic repente anuli beneficio rex ortus est Lydiae. Hunc igitur ipsum anulum si habeat sapiens,

nihil plus sibi licere putet peccare, quam si non haberet. honesta enim bonis uiris, non occulta, quaeruntur. Atque hoc loco philosophi quidam, minime mali illi quidem, sed non satis acuti, siellam, & commenticiam fabulam dicunt prolatam a Platone. quasi uero ille, aut factum id esse, aut fieri potuisse, defendat. Haec est uis huius anuli, & huius exempli: si nemo sciturus, nemo ne suspicaturus quidem sit, cum aliquid diuitiarum, potentiae, dominationis, libidinis causa feceris, si id aïs, hominibusq. futurum sit semper ignotum, sis ne facturus. negant id fieri posse. quamquam non potest id quidem: sed quaero, quod negant posse, id si posset, quidnam facerent & ugent rustice sane; negant enim posse, & in eo perstant: hoc uerbum quid ualeat, non uident. cum enim quaerimus, si possint celare, quid facturi sint; non quaerimus, possint ne celare; sed tamquam tormeta quaedam adhibemus, ut, si responderint, se impunitate proposita, facturos, quod expediat, tacimorosos se esse fateantur; si negent, omnia turpia per se ipsa sugienda esse, concedant. Sed iam ad propositum reuertamur.

EXPLANATIO

SI omnes deos, hominesq. celare possimus, & delictis igitur, etiam occultis, abstinentum. Infra: Vir bonus qui non utatur, ne si exploratum quidem habeat, id omnino neminem umquam suspicaturum. HINC ille Gyges inducitur a Platone: & lib. 2. Polit. Herodotus autem lib. 1. multo aliter rem narrat: nec ullam anuli mentionem facit. & Iustinus lib. 1. Vide & Sudam, & Adagia. Imperauit Gyges apud Lydos quinctus rex, quo tempore Romae Numas. Apollinem Pythium sciscitatus, an aliquis se esset felicior, (Graecis autem dictus πολυχρυσος) oraculum illi Aglaum quendam Arcadium pauperimum praetulit, aetate iam seniore, qui agelli sui terminos numquam exceserat, paruuli ruris fructibus, ac uoluptatibus contentus. Vide Valerium lib. VII. cap. 1. & Plinium lib. VII. cap. 46. CVM terra discessisset, & sic undecim, & Tertij. Vnus, Dixisset, Vnus, Difessisset, Vnus, Discendisset. male. Alij legunt, Defessisset. Difessisset, autem legit & Nonius, interpretans Hiaflet, Diuisa esset, Distensa, citans & Sifennam hist. IV. Armata dextera ducti, magisq. in latitudinem discedunt. Ita quoque uidetur legisse & D. Ambrosius lib. III. cap. 5. HOMOINIS mortui uidit corpus & sic quattuor. Vnus, Corpus mortui hominis uidit. Vnus, Corpus hominis uidit mortui. Septem, & Tertij, Corpus hominis mortui uidit. REGIVS pastor) & Herodotus satellitem fuisse scribit, Dascyli filium. PALAM & fundam, uacuum illud in anulo, quo gemma includitur, σφενδόνου. sic enim Plato lib. 2. de rep. τὸν σφενδόνου ἐξωσπέφαντα. TVM in concilium & sic duodecim, & Tertij. Vnus non habet τὸ Tum, Vnus, Tum in concilio. IN lucem & In locum, antiqui libri omnes. INVERTERAT. & sic decem, & Tertij, duo, Conuerterat. Vnus, Verterat. REGINAE stuprum intulit; & cuius pudicitiam rex ipse, formam eius ostentando, prostituerat. Regem Candaulem, quem Graeci Myrsilum nominarunt. Herodotus. IN his quisquam eum facinoribus & sic duo. Quattuor, In his facinoribus eum quif-

quisquam. Septem, & Tertij, In his eum facinoribus quisquam. **REX ortus** § sic quattuor. Vnus, Rex est ortus. Nouem & Tertij, Rex exortus. **HUNC igitur ipsum anulum** § Ipsum, non est in uno: & in Tertij libro est additum in ora. Quattuor, Hunc igitur anulum ipsum. **NIHIL plus sibi** § sic undecim, & Tertij. Duo, Nihil sibi plus. Vnus, Sibi plus nihil. **PECCARE**, § quidam delent hoc uerbum, quod est in omnibus libris ueteribus. **FICTAM**, & commenticiam fabulam dicunt prolatam a Platone. § Macrobius de Somn. Scip. lib. I. Platonem defendit contra Epicureos, quod fabulis sit usus. & ibidem docet, quae fabulae philosophis sint concessae. **SIS ne facturus**. § Vide Agellium lib. XI. cap. 10. Adagia, Tempus omnia reuelat. **QUAM QUAM non potest id quidem**: § Non, abest a cunctis ueteribus libris. sed exigitur a sententia. Loquitur enim hic Cicero ex persona sua. & ipse in ea philosophorum secta fuit, quae deos administrare, & scire omnia sentiebat, quod illius libri perspicue testantur. Quare, ne discedamus a merite Ciceronis, omnino inducendus est aliquis negandi modus. Ut significetur, fieri non posse, ut dijs, hominibusq. occultum semper quidquam sit. Nam, si loqueretur de solis hominibus, auferri negantem particulam paterer, sed deos, hominesq. coniungit. Itaque suspicor scriptum fuisse in emendatis libris, Nequaquam potest id quidem. Ex quo alij postea, errore, ac temeritate, repofuerint, Quamquam: unde alij, examinata, & cognita sententia, addiderint, Non, ex ingenio scilicet: nam, ut dixi, ueteribus in libris non exstat. Sunt, qui legant: Neque potest id quidem. **Non potest id quidem**: nihil enim dijs, & hominibus ignotis semper esse potest. **QUID facturi sint**; § sic decem, & Tertij. Quattuor, Qui.

CICERO

INCIDUNT saepe multae causae, quae conturbant animos utilitatis specie, non, cum hoc deliberetur, relinquenda ne sit honestas propter utilitatis magnitudinem, (nam id quidem improbum est) sed illud, possi ne id, quod utile uideatur, fieri non turpiter. Cum Collatino collegae Brutus imperium abrogabat, poterat uideri facere id iniuste: sacrat enim in regibus expellendis socius Brutus, consiliorum etiam adiutor. cum autem consilium hoc principes cepissent, cognationem Superbi, nomenq. Tarquiniorum, & memoriam regni esse tollendam; quod erat utile patriae consulere, id erat ita honestum, ut etiam ipsi Collatino placere deberet. itaq. utilitas ualeat propter honestatem: sine qua nec utilitas quidem esse potuisset. At in eo rege, qui urbem condidit, non ita speciosum enim utilitatis animum pepulit eius: cui cum nihil esset utilius, solum, quam cum altero, regnare, fratrem interemit. omisit hic & pietatem, & humanitatem, ut id, quod utile uidebatur, neque erat, assequi posset. & tamen muri causam opposuit speciem honestatis, nec probabilem, nec satis idoneam. peccauit igitur, pace uel Quirini, uel Romuli dixerim. Nec tamen nostrae nobis utilitates omittendae sunt, alijsq. tradendae, cum his ipsi egeamus; sed suae cuique utilitati, quod sine alterius iniuria fiat, seruandum est. Sicut Chrysippus, ut multa; Qui stadium, inquit, currit, eniti, & contendere debet, quam maxime possit, ut uincat; supplantare eum, quicum certet, aut manu depellere, nullo modo debet. sic in uita sibi quemque petere, quod pertineat ad usum, non iniquum est; alteri surripere, ius non est. Maxime autem perturbantur officia in amicitijs: quibus & non tribuere, quod recte possis; & tribuere, quod non sit aequum, contra officium est: sed huius generis totius bre-

ue, & non difficile praeceptum est. quae enim uidentur utilia, honores, diuitiae, uoluptates, & cetera generis eiusdem, haec amicitiae numquam anteponenda sunt. ad neque contra tempus, neque contra ius iurandum, ac fidem, amici sui causa uir bonus faciet; nec si iudex quidem erit de ipso amico. ponit enim personam amici, cum induit iudicis, tantum dabit amicitiae, ut ueram amici causam esse malit; ut perorandae litis tempus, quoad per leges liceat, accommodet. cum uero iurato dicenda sententia sit, meminerit deum se adhibere testem, id est, ut ego arbitrator, mentem suam, qua nihil homini dedit ipse deus diuimus. itaque praeclarum a maioribus accepimus morem rogandi iudicis, si eum teneremus, Quae salua fide, facere possit, haec rogatio ad ea pertinet, quae paulo ante dixi honeste amico a iudice posse concedi. nam, si omnia faciendae sint, quae amici uelint; non amicitiae tales, sed conuersiones putandae sunt. loquor autem de communibus amicitijs. nam in sapientibus uiri, atque perfectis, nihil potest esse tale. Damonem, & Pythiam, Pythagoras, seruit hoc animo inter se fuisse, ut, cum eorum alteri Dionysius tyrannus diem necis destinasset, & is, qui morti additus esset, paucos sibi dies, commendandorum suorum causa, postulasset, uas factus sit alter eius sistendi; ut, si ille non reuertisset, moriendum esset sibi ipsi, qui cum ad diem se recepisset, admiratus eorum fidem tyrannus, petiuit, ut se in amicitiam tertium adscriberent. cum igitur id, quod utile uidetur in amicitia, cum eo, quod honestum est, comparatur: iaceat utilitatis species, ualeat honestas, cum autem in amicitia, quae honesta non sunt, postulabuntur: religio, & fides anteponantur amicitiae: & sic habebitur is, quem exquirimus, delectus officij.

EXPLANATIO

INCIDUNT saepe multae causae, § Tres, & Tertij, Incidunt multae saepe causae. **CONTURBANT** § Conturbant, sex, & Tertij. **COLLEGAE** § Collega, tres mei. **Collegae**: in consulatu. Liius, Dionysius lib. v. Plutarchus, Florus lib. I. cap. 9. Eutropius lib. I. cap. 11. Augustinus de Ciu. Dei lib. 2. cap. 17. hoc Brutus facinus contra ius, & bonum factum commemorat. Obsequens obseruatum esse dicit, neminem, qui magistratum collegae abrogasset, annum uixisse: quorum primus fuit Brutus, deinde Tiberius Gracchus, & P. Tarquinius. **IN REGIBVS expellendis**, § unum regem expulit Brutus, sed in posterum omnem sustulit regnandi consuetudinem. **CONSILIORVM etiam adiutor**. § Et, pro

R Etiam,

Etiam, quinque, & Tertij. Et consiliorum adiutor, duo. Consiliorum & etiam adiutor, unus. **PRINCEPES cepissent**, & Princeps cepisset, unus. **IPSI Collatino** & utpote cui patriae studio. **NEC utilitas quidem** & Ne, septem, & Tertij. Sine qua utilitas quidem esse non potuisset. Atque in eo rege &c. **Vnus. AT in eo rege**, & de Romuli fratricidio Augustinus de Ciu. D. lib. III. cap. 6. Horatius Epodon Ode 7. Ovidius Fast. IV. **SOLVM, quam cum altero**, & sic decem mei, & Tertij. Alias legebatur, **Solum se, quam cum altero. PIETATEM**, & quia fratrem. **HUMANITATEM**, & quia hominem. **MVRI causam** & legem enim Romulus tulerat, nequis moenia transiret. **SPECIEM honestatis**, & sic omnes libri mei, & Tertij. **SATIS idoneam**. & Sane idoneam, quattuor, & Tertij. **VEL Quirini, uel Romuli** & de Quirino, uel Romulo, Vide Lactantius lib. I. cap. 15. A Quirino, Quirites; a Romulo, Romani dicti: alterum a deo, alterum ab homine nomen. **CVM his ipsi egeamus**: & proximus enim sibi quisque est, ait Comicus. **SCITE Chryssippus**, & Scite hoc Chryssippus, duo. **ALTERI surripere**, & Diripere, octo. Deripere, sex, & Tertij. **PERTVRBANTVR officia in amicitijs**: & nam propter amicos plurimum delinquitur. **VOLVPTATES**, & cetera & 70 Et, non est in duodecim, & Tertij. **Vnus, Voluptates, ceteraque. AT neque contra temp.** & Atque, duo. Ac, unus. utrumque rectius, quam quod est impressum. **FIDEM**, & Fides, ut ait Cicero horum librorum primo, est, cum fit, quod dicitur. Pro Rabinio perfidiosum, & nefarium ait frangere fidem. Pro Sex. Roscio: Is, qui fidem uiolat, omne commune praesidium oppugnat. Vide Paullum patrem ad I. epistolam Familiarium. **AMICI sui causa** & Sui, abest a nouem meis, & Tertij. **NEC si iudex quidem** & Ne, duo, & Tertij. Neque, quattuor. **NEC si iudex quidem erit**: & amicitiam, & odium a iudice abesse debere, ait Caesar apud Sallustium. Vbi uide nostra Scholia. **CAVSSAM esse malit**; & sic octo mei, & Tertij. Sex, Causa malit. **Vt perorandae litis** & sic nouem mei. Quattuor, & Tertij. **Orandae**: quomodo citat & Nonius, interpretans pro Agere. **Vnus, Parandae. Litis**: sic omnes mei, & Tertij. **Perorandae litis tempus**, & uide Plutarchum in Ciceronis uita, de eius praetura, in Manilij causa. **IURATO** & Iurati ij dicuntur, qui in leges, antequam iudicarent, iurare consueuerunt. **ADHIBERE testem**, & Habere, tres. **IPSE deus** & Deus ipse, quattuor, & Tertij. Deus dedit ipse diuinus, duo. **DIVIINIUS**. & Hinc Horatius Mentem diuinæ auræ particulam dicit. De Senectute ait Cicero Pythagoreos numquam dubitasse, quin homines animum haberent ex uniuersa mente diuina delibatum. **QVAE salua fide facere possit**. & Possit, quinque. **PVTANDAE sunt**. & Sint, quinque, & Tertij. **IN sapientibus uiris, atque perfectis nihil potest esse tale**. & 70 Atque, non est in uno. Atque perfectis, absunt a duobus. In sapientibus uiris, perfectisque, nouem, & Tertij. **DAMONEM**, & **Pythiam**, & par amicorum, quos celebravit antiquitas. lib. I. & 2. de Fini. Tusc. v. Valer. Max. lib. IV. cap. 7. Lactantius lib. v. cap. 18. Simile exemplum de Dionysio memorat Hyginus cap. 257. sed ibi Mocrus, & Selinuncius, nominibus, fortasse immutatis, par amicorum legitur. Parua amicorum apud antiquos, Theseus, & Pirithous; Pylades, & Orestes; Scipio, & Laelius; & hi Damon, & Pythias. **Pythiam**: Phythiam, unus. **Phithiam**, septem. **Phitiam**, duo. **Pithiam**, unus. **Pynthiam**, Tertij liber. Alij scribunt esse in scriptis libris, **Pachiam**, **Pinthiam**, **Phintiam**: quomodo a Plutarcho, & Pausania nominatur. Fuluius Ursinus Numisma aereum ait esse, sic inscriptum: **ΦΙΝΤΙΟΥ ΒΑΣΙΛΕΩΣ. ΦΙΥΤΩΝ**, amicum, Pindarus appellat: quasi **φιδων**, siue **φιδων**. **DESTINAVISSET**, & Destinasset, septem. **COMMENDANDORVM suorum causa** & interpretes hoc loco scribunt, idest ut suos amicos commendaret. Quod ferri potest. Duriuscule tamen dictum mihi uidetur. Potiusq; locum corruptum opinor: legendumque, **Commendandorum suorum causa**. idest, ut moneret suos, & sui exemplum ipsis proponeret, quod moribundorum e consuetudine esse, quibus intelligit.

Monet autem hic locus peropportunos, ut ueteris testamenti faciendi ritum hic ponam, tum quia ad antiquitatis notitiam pertineat, tum etiam quia non apud omnes, quae afferam, reperiuntur: ex quibus me non paruam apud studiosos initurum esse gratiam confido, qui haec, atque alia eiusmodi undique conquisita, studiose conferuauit.

L. CVSPIDII. TESTAMENTVM

DEI OPT. MAX. numine inuocato, absque cuius nutu, neque quidquam rite inchoari, neque recte perfici potest. Haec est **LVCII CVSPIDII** dispositio, & ultimae uoluntatis sententia, de eo quod post mortem suam fieri cupit, decernitque, si quid ex hoc morbo, quem nescit, an ferre possit, secus, ac medici promittunt, de se contigerit. Testatus autem, dum mente ualeret, sibi testamentum conficere placuisse, ut sine suorum iniuria, ex hac uita proficiscatur, haec legat. Domestica omnem suppellectilem Nonio, qui Apolloniae Rhetoricam docet, uel, si quid de eo accidisset, Nonij filijs, P. & Cn. Caecilij. Porro, quae mihi debet **Q. Aemilius**, Germano Aemilio, liberisq; eius relinquo. Agros, Villasq; quascumque **Liscij** habeo, **Domumq;** consobrinis, & **Lucio** praecipue, quod nomen is ferat nostrum, mecumq; diuissime, atque gratissime sit commoratus, prout decet discipulum, qui filij tenet locum, tuto haec, & firmiter possidenda censemus. Fundum, quem in Tusculano colui, cui ab Aquilone publica uia, ab Austro Templum Ionis Statoris, ab Ortu Solis Sex. Pomp. ab Occasu Suillus Cincinnatus, Attico auunculo do. Dabit autem **Hipparchus Philotimo Historico** **Talatum**, & **Callino Grammatico** Drachmas decem. A reliqua debitorum liber

liber esto. Nisi Niccae rationem haberemus, qui nobis aliquandiu fuit perutilis, & nunc suis facultatibus magnam fecit iacturam, ob fratris naufragium, profecto, quae a nobis mutuatus est illius Procurator, statim cogere reddere. Quoniam uero hoc illi difficile fore animaduerti, uolo, ut singulis annis uictum necessarium Collactaneae Dorphylae suppeditet, quae consenuit in uirginitate apud Semproniam meam, cuius desiderio mortem opto, propter fidem, probitatem, fortitudinem, incredibilesq. uirtutes Vxor is rarissimae. Vbi Vetula haec decesserit, absolutus erit debito omni, & cunctis, quas contraxerat, stipulationibus. Si quid humanum Lampridio contigerit, priusquam eius liberi ad aetatem perueniant, curae sint Antiocho Rhetori: qui accipiat ex opibus nostris, quaecumque illis erunt necessaria, ut liberaliter educentur, instituanturque. Amo nimis, & ualde amo Puerorum indolem, quos ad bonam frugem natos autumo. Tu Antioche, ut dignum est tua erga me, & Lampridium uoluntate, a pueris mutuo suscepta, fac, ut eos tueare, ne aut ipsorum ingenia perdantur, aut tui labores disperdantur. Hortum, quem tui ab Herennio & Deambulationem, Aedeq. Nestorianas, quibus a Septemtrione uicini sunt Caesariani fratres, Gracchi a Meridie, ab Occidentali plaga Mare, ab Oriente Sole Eridanus est conterminus, amicis lego, litteratas litteras doctis, Gallo, Fabio, Hirro, Ciuibusq. cunctis, qui uoluerint ibi uacare litteris, & eloquentiae: ea tamen lege, ut neque illum commutent, neque alienent, neque, ut proprium, cuiquam sit licitum possidere: Sed uelut sacrum, & commune Gymnasium, communiter ab omnibus possideatur. Eas autem, quae mihi erant in Aegina partes, diuidant Gymnasij Procuratores adolescentibus studiosis in usum librorum, & olei, Mercedemq. condignam statuunt Rhetori, quem delegerint patruelus nostri, & Scholae principem, maximeq. utilem futurum existimauerint. Eis uero consentiant & reliqui necessarii uel nominis gratia. Cauebunt autem ipsi, mandabuntq. Successoribus, ut locum hunc ita seruent, tradantq. posteris in perpetuum. C. Ateius, & Sex. Capito curam habeant Sepulturae, & funeris, Monumentumq. faciant, ut melius uidebitur, & iusta, quae post funus fieri solenne est, ita moderentur, ut neque illiberalia, neque superflua sint. Persuasum enim mihi est, illos, quid conueniat, honestumq. sit, uisuros haud segnus, quam nos, nihilq. negligentius facturos. De ijs autem, qui mihi seruerint, sic statuo.

Demetrio redemptionis pretium remitto, & quinque Minas do, & Pallium, & Tunicam, ut qui mihi Anagnostes fuit. Tauro, qui multum mecum, & diu laborauit, pileum do, & Talenta quattuor, ut honeste uitam degere possit. Dionysius, qui uinctus est, & Syrus fugitiuus, si perseverauerint esse improbi, ut sunt, eos uenundari mando: & pretio exacto, aperiri etiam ad Hortos Academicos ducentem, & iter proximum, fieri uiam, & publicam, ac uinales uias circumquaque mundari. Et Ancillam Hermiam, quod uinosa est, relinquo: & famulos Maesium, quoniam erro est: & Getam, quoniam impostor: Dauum quoque, ac Maurum mancipis in perpetuum esse edico, quoniam maledici, & contumaces semper fuerunt, ut in piltrino poenas promeritas luant.

Heredem instituere reliquum est, cui fortunas meas honeste relinquam, quibus certo scio inhiare quam plurimos. Vixisses, L A E T E fili, fili mi, uixisses (ut decuit) Laete, non ego nunc sollicitarer, & angerer, non cum maerore nunc cogitarem, quibus potissimum relinquam patrimonium hoc tantum, tantis curis, cruciatibus tibi uni auctum, tanta uigilantia, studio & parcimonia tibi uni a me seruatum. Ceterum, cum siue Fortuna, si qua est, illum mihi inuiderit: siue Deus potius, qui & cum dederat, abstulerit, quo domus mea omnis, resq. una mecum intreat, nefas est, Diuinae non acquiescere noluntari. His deductis Legatis, cum duos fratris Agathonis filios, totidemq. filias habeam, ex utrisque mihi heredes instituam oportet. In quo tamen (me me tristissimum) etiam atque etiam prouidendum mihi est, ne quid agam, statuamue, quod minus honestum illis, & conueniens, quodq. minus aequum, laudabilene alijs factum uideatur. Igitur Titus, & Cnaeus Cuspidij ita mihi heredes sunt, ut, qui plus Reipub. praestiterit, habeat Domos, Agros, Hortos, Oliueta, & quaecumque Scodrae possedi: Qui minus profuerit, quae superiore anno Colchinij centum octoginta supra mille iugera comparauimus, consequatur. In reliquis autem bonis meis omnibus, inq. familia Faustam, & Felicianam, filias meas, ita mihi heredes instituo, ut, quae melius nupserit, ex Dodrante, Altera ex Quadrante heres habeatur. Et inuicem substituo tam has, quam illas, cum suis filijs, in stirpes, non in capita. Permitto autem filiabus, ut, quem quaeque earum uoluerit, sibi uirum optet, optatiq. per patriam potestatem compos fiat. Curatores testamenti huius, Silius, Necessarius, C. Atilius, M. Capitolinus, qui maxime omnium miro me affectu profecuti sunt, quiq. ex omnibus amicis, ac necessarijs fidelissimi semper fuerunt. Vos igitur, per sacra amicitiae, atque condiscipularis, obtestor, per summum omnium Opificem obsecro, curate, memores, quantum uestrae fidei committam, ut omnia mea ex sententia apud uos deposita, bene, honesteq. gubernentur. Verum enim uero pie, amiceq. & alij facient, qui nobis bene uoluerunt, quamuis occupati, & seniores, si haec impleuerint, curauerintque.

Testes in his tabulis sint, Q. Marcius, C. Septimius, P. Curio, L. Capito, M. Terentius, Vibius Pansa, C. Sextius, qui affuerunt, subscripseruntque, ut sua ipsorum littera cognosci possit. Ego idem ille L. Cuspidius testamentum manu mea exaravi, meoq. anulo obsignavi, hisq. testibus signandum obtuli. Et hanc meam nouissimam uoluntatem ualere uolo iure testamenti, quod si forte non censebitur, nomen, & ius habere mando cuiuscumque alterius ultimae uoluntatis, quam penitus, & inuolabiliter obseruari ab omnibus heredibus, & successoribus meis statuo. Valete superstitibus, mortalitatis non immemores.

Romae, Kal. Martijs, Cn. Pompilio, & L. Marcio cos.

Fr. Petrarcbæ testamentum.

SAEPER de eo mecum cogitans, de quo nemo nimis, nisi pauci satis, cogitant, de nouissimis scilicet, ac de morte: quae cogitatio neque superflua esse potest, neque nimium festina: & mors omnibus certa sit, & hora mortis incerta: Vtile, & honestum credo, antequam me mors impediatur, uel mors ipsa, quae per uarios, & ambiguos rerum casus semper nobis impendat, propter uitae breuitatem procul esse non potest, nunc Dei gratia, dum corpore simul, atque animo sanus sum, de me ipso, ac de rebus meis testanda disponere. quamuis (ut uerum fatear) tam paruae res sunt meae, ut de ipsis quodam modo pudeat me testari: sed diuitum, atque inopum curae de rebus (licet imparibus) pares sunt. Volo igitur hanc meam uoluntatem ordinare, ac scriptis committere, & propter quandam honestatem, & ob id maxime, ne de huiusmodi rebus meis, propter meam incuriositatem, post meum obitum litigetur. In primis animam meam peccatricem, sed Diuinam misericordiam implorantem, & de illa sperantem, recommendo humiliter Iesu Christo. Eique, flexis ipsius animae genibus, ut a se creatam, sui que sanctissimi sanguinis pretio redemptam, protegat, affusus supplico: nec permittat ad suorum manus hostium peruenire. Ad hoc etiam auxilium beatissimae Virginis Matris suae, & beati Michaelis Archangeli, reuerenter, ac fidenter imporo, & sanctorum reliquorum, quos intercessores apud Christum inuocare sum solitus, ac sperare. Corpus autem hoc terrenum, ac mortale, nobilium grauem sarcinam animorum, terrae, unde origo est sibi, uolo restitui. Et hoc absque omni pompa, sed cum summa humilitate, & abiectioe, quanta esse potest. De quo heredem meum, & amicos omnes rogo, obsecro, & obtestor, & adiuo per uiscera misericordiae Dei nostri, & per caritatem, si quam ad me unquam habuerint: Neque falsi spem honoris hoc negligant. Cum sic omnino me deceat, ac sic uelim: ita ut, si forte (quod absit) contrafecerint, teneantur Deo, & mihi de graui utriusque offensa in diem Iudicij respondere. Et haec quidem de domo sepulturae, hoc addito, quod nemo me fleat, nemo mihi lacrymas, sed pro me Christo preces; & qui potest, Christi pauperibus charitatem, pro me orare monitis, porrigat. hoc mihi prodesse poterit: fletus autem, & defunctis inutilis, & flentibus est damnosus. De loco autem non magnopere curo. Contentor poni ubicumque Deo placuerit, & iis, qui hanc curam suscipere dignabuntur. Si tamen expressius mea de hoc uoluntas exquiratur, sepeliri uelim, si Paduae, ubi nunc sum, moriar, in ecclesia S. Augustini, quam fratres praedicatorum tenent: quia & locus animae meae gratus, & iacet illic is, qui me plurimum dilexit, inq. has terras piis precibus attraxit, praeclarissimae memoriae Iacobus de Carraria, tunc Paduae dominus. si autem Arquadae, (ubi ruralis habitatio mea est) diem clausero, & Deus mihi tantum concesserit, quod ualde cupio, capellam ibi exiguam ad honorem beatissimae uirginis Mariae exstruere, illicq. sepeliri eligo, alioquin inferius, in aliquo loco honesto, iuxta ecclesiam plebis. Sin Venetiis moriar, poni uolo in loco S. Francisci de Vinea, illic ante hostium ecclesiae. Sin Mediolani, ante ecclesiam B. Ambrosij iuxta primum introitum, qui ciuitatis muros aspicit. Si Papiae, in ecclesia S. Augustini, ubi fratribus uisum fuerit. Si autem Romae, in ecclesia S. Mariae maioris, uel S. Petri, ubi erit opportunius, uel iuxta ecclesiam hanc, uel illam, sicut Canonicis placebit. Nominauit loca, quibus per Italiam conuersari soleo. Ac, si Parmae, in ecclesia maiori, ubi per multos annos Archidiaconus fui inutilis, & semper fere absens. Sin ubicumque terrarum alibi, in loco fratrum minorum, si sit ibi; si minus, in quacumque alia ecclesia, quae uicinior fuerit loco mortis. Haec de sepulcro: plura fateor, quam uirum doctum deceat ab indocto dicta sint. nunc accedo ad dispositionem earum rerum, quae uocantur bona hominis: cum potius saepe sint impedimenta animi. Et primo quidem huic S. ecclesiae Paduanae, unde percepi & commoda, & honores, ordinauit animum iam pridem pusillum terrae emere: quod eidem testamento dimitterem usque ad summam quinque mille & ducentarum librarum huius paruae monetae, uel plus, si plus possem. Sed ad hanc usque summam habeo iam uerbo licentiam a magnifico Paduae, D. D. Francisco de Carraria, quam uel in uita mea, uel post obitum, quoties, seu quandocumque petita fuerit, daturum esse non dubito: sicut illum, cuius non actum modo, sed uerba multa habeant in praeposito firmitatem: huiusmodi autem terram haecenus, interuenientibus aliis expensis, emere non ualui. Si ergo ipsam emero, (ut spero) faciam in instrumento emptionis poni, quod ipsam teneo animo relinquendi ecclesiae: & ex nunc ita facio. Quamuis eiusdem terrae situm non possim adhuc in scriptis inferere. Si autem (quoniam non numquam pie uoluntates, propter peccata hominum, deduci nequeant ad effectum) dictam terram emere uel propter impotentiam, uel propter negligentiam omiserit: lego ipsi ecclesiae Paduanae ducentos auri ad emendum aliquantulum terrae, ubi melius fieri poterit. De cuius prouentibus perpetuum anniuersarium animae meae fiat. Et ipsi D. supplico, si tunc uiuet (sicut cupio, & Deum precor, ut multos postea per annos lactus, & felix uiuat) uel si (quod Deus auertat) tunc ipse non uiueret: precor alium quemcumque, penes quem rei huius erit arbitrium, quatenus ob reuerentiam B. Virginis, & mei, licet indigni, & pusilli hominis, respectum, concedat hoc fieri; & decretum super hoc suum fauorabiliter interponat. Lego autem ecclesiae, apud quam sepeliar, ducatos uiginti; aliis autem ecclesiis quattuor ordinum mendicantium (si ibi fuerint) ducatos quinque pro qualibet. Pauperibus Christi lego centum ducatos, distribuendos, ut uidebitur presbytero Ioanni Abocheta, custodi ecclesiae Paduanae: & hoc, si hic moriar; si alibi, ad arbitrium praelati ecclesiae illius, in qua reconditus fuero. Ita tamen, ut de dicta quantitate nullus ultra singulos ducatos accipiat. Transco ad dispositionem aliarum rerum. Et praedicto igitur Magnifico D. dimitto tabulam meam, siue iconam B. Virginis Mariae, operis Zotti, pictoris egregij, quae mihi ab amico meo Michaeli Vanni de Florentia missa est. Cuius pulchritudinem ignorantes non intelligunt; Magistri autem artis stupent. Hanc iconam ipsi D. Magnifico meo lego: ut ipsa Virgo benedicta sibi sit propitia

pitia apud filium suum Iesum Christum, amicis minoris status, scilicet charissimis mihi, libenter magna dimitterem, si facultas esset uberior: sed affectum librabunt. magistro Donato de Prato ueteri, Grammaticae praeceptorum, nunc Venetiis habitanti, si quid mihi debet ex mutuo, quod quantum sit, nescio, sed utique parum est, remitto, & lego. Nec uolo, quod heredi hanc ob causam ad aliquid teneatur. de equis meis, si quos habuero in tempore transitus mei, qui placuerint Bunzanello de Viguntia, & Lombardo a serico, conciuibus Paduanis, uolo, quod inter eos sortiantur, quis primum eligat, quis secundum. Et praeter hoc dicto Lombardo, qui rerum suarum curam deposuit, ut res meas ageret, obligatum me confiteor in centum & triginta quattuor ducatis auri, & solidis xvj. quos expendit in utilitatibus meis: & multo amplius; sed, facta ultimo inter nos omnium ratione, dictae quantitatis sibi debitor remansit: quam si ante acceperit, (sicut spero, cito facere) bene erit: alioquin uolo, quod heres meus ante omnia sibi satisfacere teneatur: de quo debito chirographum meum habet, quod restituat heredi meo ipse Lombardus. Item lego ipsi Lombardo scyphum meum paruum rotundum argenteum, & auratum, cum quo bibat aquam, quam libenter bibit, multo libentius, quam uinum. Presbytero autem Ioanni Abocheta, custodi ecclesiae nostrae, Breuiarium meum magnam, quod Venetiis emi pro pretio librarum centum: ea tamen lege illud ei dimitto, ut post eius obitum remaneat in sacristia Paduanae ecclesiae ad obsequium perpetuum presbyterorum, ut ipse presbyter Ioannes, & alij orent (si eis placeat) Christum, & B. Virginem pro me. D. Ioanni de Certaldo, seu Boccatio, uerecunde admodum tanto uiro tam modicum lego: quinquaginta florenos auri de Florentia, pro una ueste hiemali, ad studium, lucubrationesque nocturnas. magistro Thomae Babasiae de Ferraria lego leutum meum bonum: ut cum sonet non pro uanitate sacculi fugacis, sed ad laudem Dei aeterni. Praedicti autem amici mei de paruitate huiusmodi legatorum non me accusent; sed fortunam, siquid est fortuna. Et propter hunc respectum distuli ad ultimum, quem primum esse decuit, magistrum Ioannem de Dundis, physicum, astronomorum facile principem, dictum ab Horologio, propter illud admirandum Planetariorum opus ab eo confectum, quod uulgus ignarum Horologium esse arbitratur. Cui lego quinquaginta ducatos auri pro emendo sibi unum paruum anulum digito gestandum in memoriam mei. De facultatibus autem domesticis sic ordino. Bartholomaeo de Senis, qui dicitur Pancaldus, uiginti ducatos, quos non ludat. Zilio de Florentia, domicello meo, supra salarium suum, siquid sibi debet, uiginti ducatos. Et, si haberem plures, aut alios plures, paucioresque domicellos, supra salarium suum, pro quolibet florenos, seu ducatos x. famulis duos, pro quolibet coco duos. Et, si isti, uel amici obiissent, uel domicelli, seu famuli obiissent priusquam moriar, quod eis legabam, uolo, ut redeat ad heredem meum. Omnium sane bonorum meorum mobilium, & immobilium, quae habeo & habiturus sum, ubicumque sunt, uel erunt, uniuersalem heredem instituo Franciscum de Brossano, filium q. d. Amicoli de Brossano, ciuem Mediolani, portae Vercellinae. Et ipsum rogo, non solum ut heredem, sed ut filium carissimum, ut pecuniam quamcumque, siue sit plurima, siue sit minima, (quia magna utique non erit) meis rebus inuenerit, diuidat in duas partes, & unam sibi habeat; alteram numeret cui scit me uelle, & de ea fiat, quod etiam me uelle scit. Duo, antequam finiam hanc scripturam, addenda sunt: unum, quod modicum illud terrae, quod habeo ultra montes in comitatu Venusini, in uilla, seu castro Valclufae, dioecesis Tauilicenis, quia sine dubio, eundo illuc, uel etiam mittendo, quodammodo plus expenderetur, quam res ualeat: uolo, quod sit hospitalis dicti loci, & in usu pauperum Christi. Et, si forte hoc fieri non possit, impediente aliquo iure, uel Statuto, uolo, quod sit Ioannis, & Petri, fratrum, q. Raymundi de Raymundis, qui Moneta communiter dicebatur, & fuit obsequiosus, & fidelis mihi ualde. Et, si dicti fratres, uel eorum alter obiisset, uolo, quod ueniat ad filios, uel nepotes, in memoriam dicti Moneti. Alterum, quod illud modicum, quod habeo in bonis immobilibus in Padua, uel territorio Paduano, uel in posterum habiturus sum, uolo, quod sit heredis mei, ut cetera: sed hac lege, quod nec per se, nec per alium horum aliquid alienari possit: uenditione, aut donatione, aut perpetua emphytheo si, aut quouis alio modo; nec etiam pignorari usque ad completos. xx. annos, a die mei obitus computandos: quod pro utilitate ipsius heredis ordino: qui ignorantia rerum labi posset, quas cum plene nouerit, puto non libenter alienabit. Sin autem forte, quia omnes sumus mortales, nec omnino ullus est ordo moriendi, dictus Franciscus de Brossano (quod auertat Deus) ante me moriatur: tunc heres meus esto Lombardus a serico praedictus, qui plane animum meum nouit: quem, ut in uita fidelissimum expertum, non minus fidelem spero post obitum. Haec iure testamenti, aut alterius ultimae uoluntatis: seu quocumque alio modo melius ualitura conscripsi manu propria, Paduae in domo ecclesiae, quam habito: Anno Domini M. ccc. lxx. Pridae Nonas Aprilis. Et Nicolaum notarium, filium q. ser Bartholomaei, ac Nicolaum, filium ser Petri, notarios infra scriptos, rogauit, prout in eorum subscriptionibus infra scriptis continetur. Vnum addo, quod statim post transitum meum heres meus scribat super hoc fratri Gerardo Petrarco, monacho Cartusien si, germano meo, qui est in conuentu de Maternio prope Malsiliam, ut det sibi opinionem, utrum uelit centum florenos auri, an singulis annis quinque, uel decem, sicut sibi placeat. Et, quod ipse elegerit, illud faciat.

Ego Franciscus P. scripsi: qui testamentum aliud fecissem, si essem diues, ut uulgus insanum putat.

Eundem

Eundem Petrarcham Bibliothecam suam Reip. Venetae dono dedisse, scriptum est in Tabulario Veneto: his verbis.

1362. die iiii. Septembr.

CONSIDERATO, quantum ad Laudem Dei, & B. Marci Euangelistae, ac honorem, & famam Ciuitatis nostrae futurum est illud, quod offertur per Dominum Franciscum Petrarcham, cuius fama hodie tanta est in toto Orbe, quod in memoria hominum non est iamdiu inter Christianos, fuisse, uel esse philosophum moralem, & poetam, qui possit eidem comparari; Acceptetur oblatio sua, secundum formam infra scriptae Cedulae, scriptae manu sua; & ex nunc sic captum, quod possit expendi de Monte pro domo, & habitatione sua in uita eius, per modum afflictus, sicut uidebitur Domino, Consiliarijs, & Capitibus, uel maiori parti. Cum Procuratores Ecclesiae S. Marci offerant facere expensas necessarias, pro loco, ubi debuerint reponi, & conseruari libri sui. Et est capta per VI. Consiliarios, Tria Capita de XL. & ultra duas partes maioris Consilij. Tenor autem dictae Cedulae talis est.

Cupit F. Beatum Marcum Euangelistam, si Christo, & sibi sit placitum, heredem habere nescio quot libellorum, quos nunc habet, uel est forsitan habiturus, hac lege, quod libri non uendantur, neque quomodolibet distrahantur; sed in loco aliquo ad hoc deputando, qui sit tutus ab incendijs, atque imbribus, ad sui ipsius honorem, & sui memoriam, nec non ad ingeniosorum, & nobilium Ciuitatis illius, quos continget in talibus delectari, consolationem qualemqualem, & commodum perpetuo conseruentur. Neque appetit hoc, quod libri uel ualde multi, uel ualde pretiosi sint: sed sub hac spe, quod postea de tempore in tempus, & illa gloriosa Ciuitas alios superaddet e publico, & priuatim nobiles, atque amantes Patriae ciues, uel forte etiam alienigenae, secuti exemplum, librorum suorum partem supremis suis relinquent uoluntatibus Ecclesiae supradictae; atque ita facile poterit ad unam magnam, & famosam bibliothecam, ac parem ueteribus, perueniri. Quae quantae gloriae futura sit illi Dominio, nemo litteratus est, puto, nec idiota, qui nesciat. Quod si, Deo, & illo tanto patrono urbis nostrae auxiliante, contigerit, gaudebit ipse F. & in Domino gloriabitur, se quodam modo fuisse principium tanti boni. Super quo, si res procedat, forte aliquid latius scribet. Verum, ut aliquid plus, quam uerba, ponere in tanto negotio uideatur, uult hoc facere, quod promissit, &c.

Pro se interim, & pro dictis libris, uellet unam non magnam, sed honestam domum: ut, quidquid de ipso humanitus contigerit, non posset hoc eius propositum impediri. Ipse quoque libentissime moram trahet ibidem, si bono modo possit. de hoc enim non est ad plenum certus, propter multas rerum difficultates. Sperat tamen,

Testamentum Iacobi Piccolomini, Cardinalis Papiensis, ad memoriam humanae imbecillitatis, & funebrium impensarum contemptum, pie, & prudenter lectores instituens.

FRAGILIS est uita nostra, eamque casus circumstant innumeri. Quod uitemus, praecuidere satis non possumus. Illam diurna aegritudo, hunc breuis languor, alium improuisa mors rapit. Omnibus autem incerta uocationis est hora. Quo in loco, quo in tempore ea nos expectet, nescimus. Expectare illam nos omni tempore, omni loco debemus, memores uerbi Apostoli, quia illa non tardat. Et quod, quae de terra sunt, in terram uertuntur. Inscitia est securitate de uitae exitu non cogitare, dispensationem quoque domesticam in id tempus differre, in quo mens grauata plurimis, ad unum aliquid non est saepe idonea. Angit timor mortis, torquet infirmitas. Circumstantium est molesta cupiditas, qui sua non nostra quaerentes, ab animae cura ad terrena nos reuocant, cogentes saepe perturbationibus suis eum mori, qui uel moriturus non erat, uel certe tam cito non moriturus. Ut ergo concedente Deo ista deuitem, & ad meum, non alienum arbitrii, quae meditor, fiant, putans, quae ab Isaia Propheta Ezechiae Regi sunt dicta, mihi Ecclesiae Rom. Cardinali imperata, Dispone domui tuae, quia morieris tu, & non uiues: illud etiam Saluatoris formidans, Vigilate, quia nescitis diem, neque horam, qua Dominus uester uenturus sit, sero, an mane, an galli cantu: ista tui testamentum hoc condere meo chirographo scriptum, cui ita esse uim uolo, si id ipsum, uel eius partem ante mortem non reuocem. est uero huiusmodi. In primis conuersus in Deum auctorem, & redemptorem meum, cum anxius sim futuri de me iudicij, & nescius utrum odio, an acceptione sim dignus, Sciens autem in manu eius uitam esse, atque interitum: per uiscera misericordiae suae, in quibus ex alto nos uisitauit, humi stratus, oro, ut fiant aures suae intendentes in uocem deprecationis meae, non intret in iudicio cum seruo suo, aduersus folium quod uento rapitur, non exercent potentiam suam, nec siccam stipulam profequatur, paenitentis Sacerdotis animam non dedignentur. Ignoscat illi delicta praeterita, & ignorantias suas. Suscipiat creaturam creator, & factor figmentum suum. Meminerit, quod homo immundus de immundo conceptus sum femine, & quod in peccatis concepit me mater mea. Veniat ante oculos pietatis suae, uitae humanae infirmitas, in qua per omnem successum nouis semper desideriorum facibus incitatus ex-
tinguere

tinguere sine illius ope, ignea inimici tela non possumus. Stulta est pueritia, inanis adolescentia, iuuentus lubrica. Virile studium ad ambitionem inclinat. Friget senectus, & deficit. Si non sustinet Dominus, cui est sperandi fiducia? aut quem sarcina tanta sine alleuamento eius non premat? Recordetur Pauli serui fui ad Romanos haec lamentantis: Non inquit, quod uolo bonum hoc ago, sed quod odio malum id facio. Est miserator, & misericors Dominus, longanimis & multum misericors. Suntque miserationes eius super omnia opera eius. Secundum ergo peccata mea non faciat mihi, neque secundum iniquitates meas retribuatur mihi, quia non iustificabitur in conspectu suo omnis uiuens, sed per sanctam natiuitatem suam, passionem, & mortem, & resurrectionem, & ascensionem in caelum, & aduentum spiritus sancti paracliti saluet humiliatam animam, cum beatis spiritibus in uitam aeternam. proxime autem, si quid contra pastorem principem meum Rom. Pontificem uiuens peccauit, peccasse autem multa me puto, si quid dicto, aut facto contumacius egi, si non sum digne reueritus, si non parui, si contristauit, si carpsi pro suis in me meritis, si non digne retribuui, supremam eius pietatem gemens imploro, ut mihi ignoscat, & oblitus omnium defuncti animae benedicat. Haec clemens, & ab animo profecta caritas petenti erit leuamini, & danti merces a Domino. Cum patribus quoque, & collegis meis, quoniam frequentior usus fuit, frequentiore utique esse oportuit offendendi, occasionem. In multis enim peccamus omnes. zelotypia, contentio, obrectatio, ira, inuidia sollicitare nostros animos solet, quidquid in hos admisi, quidquid amari a me acceptum referunt, oro, obtestorque. per commune confortium, & spem misericordiae, quam a Domino iudicandi expectant, ut id omne deponant, iniurias condonent, & placentur defuncto, eam requiem fratri optantes, quam de se impetrari a Domino cupiunt. Exsecutori, quem in calce testamenti designo, hoc officium pietatis relinquo, ut, si ita indulgeat Pontifex, primo post obitum Consistorio hanc ueniam, & remissionem non inanis gloriae, sed salutis causa meo nomine suppliciter petat, identidem postulans, ut, quae dispono, quae testor, pius Pastor paterna indulgentia probet, & non mutet, familiamque meam de me fideliter meritam pie consoletur, & iuuet. Ut uero ad gloriam Dei, & integritatem communionis fidelium perseverantis licet peccatoris serui pateat fides, alta uoce profiteor tenuisse me a lauacro sancti Baptismatis usque in diem praesentem sanctam orthodoxam Fidem Catholicam, symbolum ab Apostolis conditum, expositionem fidei magni Nicaeni Concilij: anathematizasse etiam me, & anathematizare omnem haeresim extollentem se aduersum sanctam, & immaculatam fidem, in qua, ut dictum est, uiuere & mori intendo: hoc sequens confessionis meae chirographum omnipotenti Deo in extremo iudicio repraesentans. Credo &c. Corpus meum contaminatum flagitijs licet indignum sit, cui habeatur honor, sepulcrique facilis sit semper iactura, rationem tamen habens dignitatis, quam dedit Ecclesia, Pontificalis quoque officij, per quod plebi honoratissimae praefui, sacrae etiam unctio- nis, qua per inuisibilem speciem inuisibilis est impressus character, tradi oro ecclesiasticae sepulturae, atque ijs insignibus adornatum, quae consuetudo nostri ordinis tulit. Sapiant tamen omnia modestiam funeralem, non facculi pompam. Si Romae, ut opto, morior, condi cupio in basilica Apostolorum Principis Petri, post altare beati Gregorij, ad dextram sepulcri Pontificis Pij, ut, qui me ex tulit uiuens, mortuus iuxta se habeat. Condi illud ipsum humi uolo marmore tantum non caro contactum, quod parieti ecclesiae coniunctum habeat caput. In ipso autem pariete honore defuncti Pontificis ad memoriam meam nil fabricetur. Marmorea tabula uulnis tribus a terra exstans parieti inferatur, quae supra sepulcrum parieti infiti epitaphium sequens incisum bonis litteris habeat:

Luca ortu, Sena lege fuit mihi patria, nomen
Dum uixi Iacobus, mens bona pro genere.

Papa Pius sedem Papiensem detulit, idem

Cardineo ornauit munere, gente, dono.

Quem colui uiuens, non linquo mortuus, hic sum,

Et prope sancta patris filius ossa cubo.

Viuite qui legitis, caelestia quaerite, nostra haec

In cineres tandem gloria tota redit.

Si alibi in Italia obitum meum esse contingat, Romam nihilominus ad hunc ipsum locum uolo corpus meum referri, dicta iam ratione humandum. Trans alpes uero aut mare, in cathedrali ecclesia, in cuius uel ciuitate, uel dioecesi mea uocatio fuerit. Tunc uero exsecutoris curae sepulcrum relinquens, quintum tantum, & sextum uersum demi ex epitaphio uolo. Vbicumque autem excessero, testamenti institutionem, quae sequitur, uolo.

Impendia funeris, quae adhiberi ad solamen superstitum magis, quam defunctorum leuamen, solent, summam mille ducatorum aureorum ueto excedere, in qua includatur etiam uestitus familiae. Quato haec exhibebuntur parcius, tanto erit plenius; unde & illi beneficiat, & meae animae consulatur. Superuacua nec placent Deo, nec laudes inter homines habent. Transiit breui memoria funeris, diu permanent damna. Tempora in hoc patrum nostrorum magis sunt attendenda, quam nostra, qui gloria benefactorum, non luminum multitudinem, illustrari uolebant sepulcra. Quidquid amplius sumetur, quidquid plus erogabitur, piaculum exsecutoris sit, non peccatum sobria statuentis. Castrum doloris cubito angustius in circuitu sit, quam nostratia soleat. Ipse etiam lectus ad proportionem angustior. Stratum uero lecti, quod pallium dicitur, ad uetus exemplum, ex simplici damasceno uiolaceo sit, sine ullo omnino auro, aut argento, fimbrias laterum habens ex simplici item damasceno caelestini coloris, in quibus latera singula, singula tantum insignia familiae habeant. Veto in circuitu ecclesiae appendi tot insignium depicta lintea, ludis meo iudicio aptiora, quam funeri. Pendeant tantum super altari, in quo missa maior cantabitur, & in circuitu castrum, &

in edito laterum ecclesiae quantum castrum ipsum porrigitur. Eandem uolo esse collocationem funalium, quam & insignium. Ardere ea tot in locis sine sacrorum necessitate quem habeant usum, non uideo. Legem in his libenter exsecutori do, ne honoris sui causa, ad aliena exempla magis, quam ad se ipsum, cogatur respicere. Sermonem enim de his omnem testantis futurum, non exsequatur fidentius. Cereorum quotidiana, & promiscua dispersio, magis quam dispensatio multum auget impensam, nec fructum, qui proponitur, habet. Auaritiae in his studeri uidetur, non orationi. Ad eos rapiendos concurritur undique, ex tota ecclesia: pugnatur, clamatur, sacra omnia perturbantur, quodq. indignius ecclesia est, ad hos compescendos tumultus publici plerumque uindices adhibentur hastis, gladijsq. in domo Domini perstreptentes. Ea ne accidant, precesq. non rixae meum celebrent funus, nolo nisi confidentibus ad orationem, & diuina canentibus illos distribui. Per pietatem, quae debetur mortuis, id non negligat exsecutor funeris. Quaq. die in salutem animae meae, legantur per deuotos Christi sacerdotes xxx. missae tantum. Cum ijs una cantetur, qui cantauerit, & praclatus futurus est, ferat in elemosyna carlinos quattuor in singulis missis, unum, qui legerit, & his soluendis fidelis adhibeatur minister, qui seipsum, & pauperes, & animam meam non fraudet. Solent, mortuis Cardinalibus, familiares non ueri ad accipendas familiarium uerorum uestes accurrere, instare ut dentur, si non dantur, indignari, ac lamentari. ut error non sit, eos uestiri uolo, qui in notula, manu mea subscripta, uel anulo meo signata, praesentiq. testamento inclusa, inueniuntur appoliti. & Capellanis quattuor cannac, Scutiferis, inter quos Parastrenarios, & primum Cocum, & Cellarium, & Dispensatorem nomino, primae fortis tres; reliquis dimidiam cannam minus, sed secundae fortis, iubeo dari. Ita tamen, ut diebus funeris ad orationem omnes conueniant, & pro me deprecantur. Haec ad rationem funeris.

Iouitae Rapicij Brixiani, testamentum Venetijs M. D. LII.

X. Kal. Junij conditum.

MONET me uel annus aetatis sextus, & septuagesimus, uel diuturnis laboribus tenuatum, & imbecille corpus, uel animus uariis ac molestis curis iam prope defessus, ut instare illud tempus credam, quo me bonus, & clemens Imperator Deus ex hac quasi statione, & praesidio uitae mortalis imperet decedere, & eadem illa, quae hoc, quod sum, finxit natura dissoluat. ego uero, & Deo parere, & naturae concedere non inuitus debeo. nam & ille mihi inter pericula uocatus, & non uocatus semper affuit, & haec multa mihi liberaliter indulgit. itaque, siue aduersa, quae Deo adiuuante peruli mecum repeto, stultus sum, nisi mihi oblatam ab eodem quietem libenter amplectar; siue prosperam naturae dono ualitudinem, & continuatam tam longa aetate sensuum ac mentis integritatem considero, ingratus sum, si ius suum repenti reueltari uoluero, ac non potius aequo quasi plenus uitae conuiuia recessero. quod ut praestare constituto melius animo possim, libet, dum est in sano adhuc corpore sana mens, sarcinulas colligere, atque itineri me accingere. magis autem expedite decessurus mihi uideor, si prius, quid de re mea post decessum meum uelim, diligenter constituerem. Quoniam uero sine Diuina ope, nihil rectum praee me posse confido, te Deum patrem omnipotentem, te Iesu Christe unigenitum Dei filium, te Spiritus sancte unum uerum, atque aeternum, in tribus personis Deum supplex inuoco, ac tota mente atque animo precor, ut, quaecumque aduersus legem, ac uoluntatem tuam turpiter admisi, clementer ignoscas, ac praestes, ut, quidquid mihi adhuc aetatis superesse uolueris, iuste ac pie degam, nunc autem adus praesens, uolensq. ac propitius testamentum cõdenti, & ut es bonus, ac iustus, concede, ne quid temere, aut parum officiose decernam, ne ue scribam, quod aut reprehendi iure, aut probabilem litigandi causam praestare cuiquam possit. Primum igitur dilectum filium meum Paullum, prudentem Iuriconsultum, ex Antonia Oliueria, bene concordis uxore, susceptum, eo iure, quod excogitari optimum potest, heredem meum ex asse instituo: & quidquid uel immobile, uel mobile possideo, quidquid in nominibus habeo, quidquid denique ad me quouis iure pertinet, id totum illius esse uolo; quin etiam, si quid post hoc testamentum rationibus meis, ac rei familiari adiecerem, id quoque hereditatis iure ad eum iubeo peruenire. Quoniam uero, si possim, non haec tantum, quae fortunae bona iudicantur, ad te fili carissime opto peruenire, paucis tibi ea explicabo, quae me, iam ad uitae metas properantem, praeterire paternus amor non sinit. Tu, quae tui amatissimus pater iam moriens mandat, ne contemne, sed (quae tua est in eum qui te genuit, educauit, instituit pietas) in bonam partem accipe, & libenter exsequere. Primum in ijs, quae ad diuinum cultum pertinent, Apostoli consilio utere, qui nos non uult plus sapere, quam oportet sapere, sed ad sobrietatem sapere: ne curiosis opinionibus ebrius a simplicitate, ac ueritate Christiana recedamus: nouas omnes opiniones auerfare, neque ullo pacto adduci permittas, ut ab honestissimis Romanae Ecclesiae instituti unquam recedas: & quae a maioribus nostris, & a me ipso seruata non ignoras, diligenter serua. Reip. Venetae, quae ciuitatem, ac patriam nostram, in fidem suam suscipiendo seruauit, emendauit legibus, ornauit moribus, quam debent subiecti iuste imperantibus, fidem atque obseruantiam praestato. Brixiam, quae me amauerit ac liberos, & posteros meos in ciuium numerum admisit, dilige, cole, & obserua: publica cum ciuibus munera libenter subito, & remp. tuae semper praeposito. Agnatos omnes, & affines, ne ut inopes contemnito, sed ut innocentes, & sanguine coniunctos diligit, & non uerbis modo, sed re quoque, quantum tenuitas tua patietur, iuuato: & ut paucis multa complectar, quae adulescens, legum praecepta, didicisti, memoria repete, ac etiam atque etiam uide, ut, quemadmodum coepisti, honeste

honeste uiuas: ius suum unicuique tribuas: neminem laedas: ac memineris nihil utilius esse ad opes tuendas atque augendas, quam a multis amari, nihil ad uitam tranquille degendam aptius, quam similitates, & in uiam cauere, liberos tuos, quam diligentissime poteris, & quam celerrime instruendos curato, neque actorem elabi frustra finito. & quia non potes amplum, aut saltem sufficiens otiosis patrimonium relinquere, relinque artem aliquam, qua se suosque alere honeste queant, honestatem autem positam puta primum quidem in bonis moribus, deinde uero in eo, ut sibiipsis possint sufficere, nec aliena ope indigeant. rem multis meis laboribus partam, si reliqueris illis integram, quod boni patris est, feceris; ego tamen, ut id facias, non compello, sed prudentiae tuae relinquo. Agnatis omnibus, & affinis tam mortuis, quam uiuentibus, siquid debere mihi quouis nomine deprehendentur, id totum libenter condono, eosque omnes sciens uolensque absoluo, atque hanc absolutionem quamuis confusam atque implicitam non minus ratam, ac firmam esse uolo, quam si rationes omnes, resque, & nomina essent caute & diligenter expressa. Neque enim oblitus sum, cur illistam crediderim, & nunc possum, si uelim, huius donationis, & absolutionis causas iustas reddere. Marthae dilectae filiae libras sex planetorum, hoc est duodecim paruorum, ite sorori meae carissimae Bonae totidem singulis annis, quoad uiuerint, liberaliter & amate exhiberi uolo, idque semper initio anni, quod initium ab ipso statim obitus mei die constitui iubeo. Te uero, filia dilecta, & te soror carissima rogo, ut hoc quauis modico legato cotetate sitis, diligenter considerates tenuitate meam, & memoria repetetes quatenus uos dilexerim, & quid uestra causa fecerim. Sepeliri Brixiae in templo diui Nazarij desidero eo loco, quem Reuerendus eius ecclesiae Antistes D. Fabius Aueroldus concesserit. Impensa aut funeris modicam, aut et minusquam modicam postulo: & meorum pijs precibus iuari malo, quam immensis sumptibus ornari. Teque adeo fili carissime obtestor, ut & in hac re, & in alijs oibus, tenuitate rei domesticae ante oculos sepe habeas, frugalitatemque & parsimoniam honestissimum uectigal existimes. erit id tibi, & ad tuendum patrimonium, & ad bonam famam augendam longe utilissimum, mihi & mortuo gratissimum: neque tamen hoc madas te uel auarum uel fordidum fieri uelim, sed tuo modulo ac pede te & tua omnia metiri, ut sine inuidia & contumelia inter ciues nostros uita ducas honestam pariter & iocundam. Volo autem uti quot annis anniuersarium sacrum pro defunctis familiae, & agnationis nostrae ad sepulchrum meum faciendum curet heres meus, & successores eius, pridie Idus Februarias, quo die rectissima femina, & dulcissima mater mea Helena Rauaria sepulta est Bergomi in templo diui Casiani, ad aram diui Nicolai, & pater meus indulgentissimus decennio post, Vicetiae in templo diui Stephani: Lauricius autem pater, & Eleutherius filius eodem anno, quo mater, alter Romae, alter Patauij die suum obierunt, quos omnes uoto huius sacri participes, ut, qui me tota uita peregrinante non destituerunt, aliquo pietatis in se meae fructum et post mortem capiat. Die uero depositionis meae, uolo centum sextantes erogari in elemosinam centum pauperibus, qui iuxta sepulchrum meum flexis genibus clara uoce dixerint, Domine miserere illius, omnes sancti orate pro eo ut aut hoc seruetur fidelius, huic legato non modo heredes, & successores meos, sed omnia mea bona perpetuo obligata esse iubeo collegio canonicorum Sancti Nazarij, ut ab heredibus et inuitis possint quotannis exigere libras quinque, tam pro anniuersarij celebratione, quam pro elemosina eroganda. Te uero fili carissime, per longam indulgentiam erga te mea peto, ut, si quid apud te ualent uota mea, diligas Laurentium, quem ego ex Paula Catarense susceptum, ex Laurentij fratris, & meo, & gentis Rhamnusiae nomine, in cuius clientela eram, Laurentium Iouium Rhamnusianum uocari uolui, ut tu eorum, qui te dilexerunt & iuuerunt precibus admonitus eum diligeres, & orbem atque inopiam (si qua uia posses) adiuuares, nec eum qui mihi carus est, medicare patereris. *Vix. An. LXXVI. M. VI. D. I. Ob. M. D. LIII. XVII. kal. Sept.*

Et, quoniam Testamentorum formulas posuimus, placet Ioannis Boccaij quoque Testamentum adscribere, quod est Italicis a lingua scriptum, mutisq. admodum sit, uisum est tamen dignum, quod alijs adderetur. Hoc autem est:

che ne decti ue ad ce orisi uoglio sia sepolto certaldo i q deffa dare ad gli amici

Appresso lascio della Chiesa di Santa Reparata & altretti ti alle mura della Città di Firenze.

Ancora lascio alla compagnia di Santa Maria di Certaldo j, v.

Ancora lascio all'opera della Chiesa di sa iacopo di Certaldo j, x.

Ancora lascio alla Bruna figliuola che tu di Ciango da Monte Magno la quale lungamente è stata con meco il letto nel quale era ufa di dormire ad Certaldo, cioè, una lettiera dalbero. j. coltricetta di penna. j. piu maccio una coltre bianca piccola da quel lecto. j. paio di lenzuola buone. j. panca che star suole ad pie di quel lecto. Et oltre accio un desco piccolo da mangiare darsi di noce. ij. touaglie menate di lunghezza bra vj. luna. ij. touagliole conuencuoli. j. botticello di. iij. some. Et oltre ad cio una roba di monchino foderata di Zendado porporino gonnella & guarnacca & cappuccio. Et ancora uoglio che essa di quello che auere douesse di suo salario di resto da me. sia interamente pagata.

Ancora lascio che ciafcuna persona la quale si truoua scripta nel libro delle mie ragioni soprasegnato. A che da me debba auere sia interamente pagato & oltre accio ciafcuno altro che giustamente mostrasse di douere auere. Et pergare le dette quantita & lascio uoglio che glinfascripti miei executori ogni mio panno masserizia grano e biada e uino equalunque altra cosa mobile exceptuati i libri, & le scripture mie possano, edebbano uedere, o far uendere, & doue delle decte mie cose mobili non sauesse tanto che bastasse a decti pagamenti, uoglio possano uendere & alienare de miei beni come potrei io medesimo uiuendo, & maximamente una casa posta in Certaldo nel popolo di saiacopo di Certaldo ad cui da. j. uia chiamata Borgo dal. ij. fornaino dandrea di mess. benghi dal terzo uia nuoua dal. iij. il decto testatore, e non bastando questa possan uendere de gli altri miei beni come decto è.

Ancora lascio che tutti i miei libri sieno dati e ceduti ad ogni suo piacere al uenerabile mio Maestro Martino dellordine de frati heremitani di Santo Agostino e del conuento di Sancto Spirito di Firenze li quali esso debba & p. tenere ad suo uso mentre uiue. si ueramente che il decto Maestro Martino sia tenuto e debba pregare Iddio per lanima mia, & oltre far copia ad qualunque persona li uolesse di quegli libri li quali composti. Et ancora che esso debba con queste medesime condizio

Seconda faccia.

uecchio cau haueua fatta venire p entro delle era croce di xpo, & una casta
la quale ua facta tenerui entro le decete reliqui tutte date senza alcuna
na zione a frati di sancta maria di san sepolcro ouero del poggetto o dalle campora chesi chiamino, li
quali dimorano uicini della citta di firenze poco fuori delle mura accio che quante uolte reuerentemen-
te le uedranno preghino idio per me.

Ancora lascio e uoglio che una imagnetta di nostra donna dalabastro .j. pianeta con istola & manipolo di
zendado uermiglio & j. palio piccolo da altare di drappo uermiglio lucchese & un guancialetto da altare
di quel medesimo drappo & .iij. guaine da corporali & j. taso di stagno da acqua benedicta, & j. palietto
piccolo di drappo foderato di zendado giallo tutte sic date a gli operai di saiacopo di certaldo & essi ope-
rai gli debbano guardare e saluare mentre durano a seruigi della detta chiesa di saiacopo & far pregar
idio per me.

Ancora lascio e uoglio che una tauoletta nella quale e dalluna parte dipincta nostra donna col figliuolo in
braccio & dall'altra un teschio di um morto sia data ad Madonna sandra la quale oggi e moglie di francie-
sco di lapo buonamichi.

Appresso ad tutto questo intendo e uoglio che oltre alle predecete in ogni mia cosa cosi mobile come stabile
sieno miei heredi uniuersali i figliuoli di iacopo di boccaccio mio fratello quegli che al presente sono e
che nel futuro nasceranno legittimi e naturali cosi maschi come femine si ueramente che ogni fructo il
quale de predeceti miei beni si ricogliera o trarra debba peruenire nella casa del predeceto iacopo & adesso
aspettare & pertenero - l'administrazione di quegli in nutrire se & la moglie, & quegli figliuoli li qua-
li aura. Appresso intendo che de detti miei beni i predeceti miei heredi non debbano ne possano uen-
dere in altra maniera alienare o impegnare alcuno infino ad tanto che alla eta danni trenta compiuti
peruenuti non sieno, & allora uiuendo iacopo predeceto far nol possano senza suo consentimento, e piace-
re riservato nondimeno che doue bisognasse di pagare la dote dalcuna loro sorechia che maritassono al-
lora uoglio possano con l'autorita de lor tutori se in eta daecio fossono. Similmente intendo che imper-
petuo infino ad tanto che alcuno de discendenti di boccaccio ghellini nostro padre per linea masculina si
trouera etandio che non fosse legittimamente nato si possa uendere o alienare in alcuna altra guisa .
casa mia posta in certaldo nel popolo di saiacopo della quale questi

Mentre
uiuera.

Principio della terza faccia.

heredi percioche i pup o intendo che sieno po
gauacciani Piero nigane gelmo barduccio di cher francesco di lapo bo-
nan di torino benciueni, & iacopo di boccaccio lor padre & mio fratello. Et intendo che quello
che costoro o la maggior parte di loro o di quegli che allora uiui saranno faranno intorno a facti de deceti
miei nepoti, uaglia & tenga ne possa essere per gli altri riuocato o annullato o permutato.

Leonardo
del chia-
ro di M.
botte.

Appresso in executori & fedeli commessarij del mio presente testamento ouero ultima uolonta eleggho &
priegho che sieno questi che appresso scriuo. Il uenerabile mio padre, & maestro martino da signa del
lordine de frati heremitani di sancto Agostino di firenze. Barduccio di cherichino. Francesco di lapo
bonamichi. Agnolo di torino benciueni & iacopo di boccaccio mio fratello a quali do piena balia &
autorità di uendere & alienare del mio o de miei beni quello che conosceranno essere opportuno alla de-
cta executione in loro per me facta. Et intendo che quello che la maggior parte di loro di quegli che
allora uiui saranno si fara o adoperera intorno alla deceta executione sia fermo & rato etandio contradi-
cendolo gli altri ne si possa per gli altri mutare. Et questo intendo sia il mio testamento, & ultima uolun-
tà da a riuocando & annullando ognaltro testamento il quale infino a questo di facto auessi &c.

V A S 3 Paullus ex Festo: Vadem, sponforem significat datum in re capitali. Graecis ἐγγυητής, qui
uadimonio sunt obstricti, eaq. lege dimissi, ut in certum diem sistantur. Si ille non reuertisset, 3 sic om-
nes mei, & Tertij. Male alias, Si ille non reuertisset ad diem. MORIENDVM esset sibi ipsi. 3 Mo-
riendum esset ipsi, quattuor, & Tertij. Moriendum esset ipsi sibi, unus. Moriendum esset etiam sibi ipsi,
unus. Moriendum esset etiam ipsi, unus. IN amicitiam tertium adscriberent. 3 Ad amicitiam, octo, &
Tertij. Scriberent, unus.

C I C E R O

S E D militatis specie in rep. saepissime peccatur,
ut in Corinthis disturbatione nostri, diuus etiam Athe-
nienses, qui scuerunt, ut Aeginetus, qui classe uale-
bant, pilices praeciderentur. hoc usum est utile. nimis
enim imminabat propter propinquitatem Aegina Pi-
raccio. sed nihil, quod crudelis, utile est enim hominum

naturae, quam sequi debemus, maxime inimica crudeli-
tas. Male etiam, qui peregrinos urbibus uti prohibent,
eosq. exterminant, ut Pennus apud patres nostros,
Papius nuper nam, esse pro ciue, qui ciuis non sit, rectum
est non licere, quam tulerunt legem sapientissimi consi-
les, Crassus, & Scaeuola: usu uero urbis prohibere pere-
grinos,

grinos, sane inhumanum est. illa praecleara, in quibus publica utilitatis species prae honestate contemnitur. plena exemplorum est nostra res. cum sepe alias, tum maxime bello Punico secundo; quae Cannensi calamitate accepta maiores animos habuit, quam unquam rebus secundis. nulla fuit timoris significatio, nulla mentio pacis. tanta vis est honesti, ut speciem utilitatis obscuret, Athenienses cum Persarum impetum nullo modo possent sustinere, statuerentque, ut, in urbe relicta, coniugibus, & liberis Troezenae depositis, naues conscenderent, libertatemque Graeciae classe defenderent, cyrsilium quandam suadentem, ut in urbe manerent, Xerxemque reciperent, lapidibus obruerunt. atque ille sequi utilitatem uidebatur: sed ea nulla erat repugnante honestate. Themistocles post uictoriam eius belli, quod cum Persis fuit, dixit in concione se habere consilium reip. salutare, sed

id sciri opus non esse: postulauit, ut aliquem populus daret, quicum communicaret. datus est Aristides. huic ille classem Lacedaemoniorum, quae subducta esset ad Gytheum, clam incendi posse: quo facto frangi Lacedaemoniorum opes necesse esset. quod Aristides cum audiisset, in concionem magna expectatione uenit, dixitque perutile esse consilium, quod Themistocles afferret, sed minime honestum. itaque Athenienses, quod honestum non esset, id ne utile quidem putarunt, totamque eam rem, quam ne audierant quidem, auctore Aristide repudiarunt. Melius his, quam nos, qui piratas immunes, socios uectigales habemus, maneat ergo, quod turpe sit, id nunquam esse utile, ne tum quidem, cum id, quod esse utile putes, adipiscere. hoc enim ipsum uile putare, quod turpe sit, calamitosum est.

EXPLANATIO

IN Corinthi disturbance & de bello Achaico lib. I. AEGINETIS, & uide Valerium lib. IX. cap. de crudelitate, Plutarchum in Lyfandro, Thucydidem lib. I & X. Xenophontem lib. 2. Aelianus in Varijs hanc historiam mendose refert. Scruuius Sulpicius ad Cic. Fam. lib. IV. ep. 5. Ex Asia rediens, cum ab Aegina Megaram uersus nauigare, coepi regiones circum circa prospicere: post me erat Aegina, ante Megara; dextra Piraeus, sinistra Corinthus. Aeginum Atticus quidam Piraeo uelut oculis mucum eximendum censebat. Plutarchus in Demosthene. QVI classe ualebant, & sic omnes mei, & Tertij. PENNIUS & sic legendum, ex Cic. in Bruto, & Festo: sicq. est in Tertij libro, & uno ex meis. Est autem Iuniae familiae cognomen. Vnus, Pencius, Vnus, Pennis, Vnus, Penus, Duo, Penius, Quinque, Pennius. Vnus, Pennicus. Vnus, Petrinus; & in ora, Panaetius. Vnus, Pencius, uel Petreus. CANNENSI calamitate & Liius lib. XXII. Florus lib. 2. cap. 6. NULLA fuit timoris significatio, & fuit, abest ab undecim meis, & Tertij. ATHENIENSES & c. & uide Isocratem in Panegyrico, & Maximum Tyrium Serm. 3. TROEZENE & Troezenios Pomponius Mela fide societatis Atticae illustres appellat. NAVES conscenderent, & Themistocle suadente. CYRSILVM quandam & c. & Locus hic a Demosthene pacne exscriptus uidetur. apud quem haec sunt in oratione pro Cresiphonte: Καὶ ταῦθ' οὕτω σημαίη, καὶ προσκίοντα τοῖς ὑμετέροις ἰδέσθιν ὑπελαμέσθαι εἶναι, ὡς τε καὶ τῶν προγόνων τοὺς ταῦτα πράξαντας μάλα ἐπαίνειτε, εὐχόμενοι, τίς γὰρ οὐκ ἀγαθὰ τῶν ἀνδρῶν ἐκείνων τῆς ἀρετῆς, οἱ καὶ τὴν χάραν καὶ τὴν πόλιν ἐκλιπεῖν ὑπέμεναν εἰς τὰς τριήρεις ἐμβαίνοντες ὑπὲρ τοῦ μὴ τὸ κελευόμενον ποιῆσαι. τὸν μὲν ταῦτα συμβουλεύσαντα Θεμιστοκλέα στρατηγὸν ἐλόμενος. τὸν δὲ ὑπακούειν τοῖς ἐπιταγομένοις ἀποσημασμένον Κύρσιον καταλιθώσαντες, οὐ μόνον αὐτὸν, ἀλλὰ καὶ αἱ γυναῖκες αἱ ὑμέτεραι γυναῖκα αὐτοῦ. οὐ γὰρ ἐξήκουσεν οἱ τότε Ἀθηναῖοι οὐτε ῥήτορα, οὐτε στρατηγὸν, δι' ὅτου δουλευσῶσιν εὐτυχῶς, ἀλλ' οἱ δὲ ζῆν ἡδέσθω, καὶ μὴ μετ' ἐλευθερίας αὐτοῖς ἐξέσθαι τοῦτο ποιεῖν. ἡγεῖτο γὰρ αὐτῶν ἕκαστος οὐχὶ τῷ πατρὶ καὶ τῇ μητρὶ μόνον γεγενησθαι, ἀλλὰ καὶ πατρὶδι διαφέρει δὲ τίς οἱ μὲν τοῖς γονεῦσι μόνον γεγενησθαι νομίζων, τὸν τῆς ἡμαρτίης, καὶ τὸν ἀνέματον θανάτου περιμένει. ὁ δὲ καὶ τῇ πατρίδι, ὑπὲρ τοῦ μὴ ταύτην ἐποδεῖν, δουλεύουσαν ἀποθνήσκειν ἐθελοσέει, καὶ βολερωτέρας ἡγήσεται, τὰς ὄψεις καὶ τὰς ἀτιμίας, ὡς ἐν δουλευσῶσιν τῇ πόλει φερεῖν ἀνάγκη. ATQUE ille & At ille, duo. Atqui ille, Paullus pater. SEQVI utilitatem & ord. praep. undecim mei, & Tertij. OPUS non esse: & Non opus esse, decem mei, & Tertij. CLASSEM Lacedaemoniorum, & uide Plutarchum in Themistocle, & Aristide, & Valerium lib. VI. cap. 5. GYTHEVM, & Polybius, Ptolemaeus, Strabo, Plutarchus, Demosthenes in oratione de corona. Liius lib. XXXIV. Gytheum opidum omnium maritimarum rerum Lacedaemonijs receptaculum dicit. AUDIUISSES, & Audiuisset, nouem, & Tertij. VNUS, Audiret. PIRATAS immunes, & uide Plutarchum in uita Pompeij, Florum lib. 3. cap. 6. Epitomem Lii. XCIX. Velleium lib. II. Orof. lib. VI. cap. 4. Eutrop. lib. VI. cap. 4. de uir. ill. cap. ult. Cic. pro lege Manilia, Plin. lib. VII. cap. 25. & 26. & lib. XXXVII. cap. 2. Valerium lib. I IX. cap. 16. QVOD esse utile putes, & sic duo, & Tertij. Duodecim, Quod utile esse putes. Hoc enim ipsum utile putare, quod turpe sit, calamitosum est. & felicitas enim, & calamitas maxima ex parte in animis, & moribus sita est. Τὴν ἀληθινὴν εὐδαιμονίαν, ait Plutarchus, ἴδεναι, καὶ διαβέσσει τὸ πλεῖστον ἐστίν.

CICERO

SED incidunt (ut supra dixi) saepe caussae, cum repugnare utilitati honestati uideatur: ut animaduertendum sit, repugnet ne plane, an possi cum honestate coniungi. eius generis haec sunt quaestiones: si, exempli gratia, uir bonus ab Alexandria profectus Rhodum magnum frumenti numerum aduexerit in Rhodiarum

inopia, & fame, summaque annonae caritate; si idem sciat complures mercatores ab Alexandria soluisse, nauisq. in cursu furto onustas petentes Rhodum uiderit; diluuius ne sit id Rhodijs, an silentio suum quamplurimum uenditurus. sapientem, & bonum uirum fingimus: de eius deliberatione, & consultatione quaerimus; qui

celaturus Rhodios non sit. In huiusmodi causis aliud Diogeni Babylonio uideri solet, magno, & graui Stoico; aliud Antipatro, discipulo eius, homini acutissimo; Antipatro, omnia patefacienda, ut ne quid omnino, quod uenditor norit, emptor ignoret; Diogeni, uenditorem, quatenus iure civili constitutum sit, dicere uitia oportere, cetera sine insidijs agere; &, quoniam uendat, uelle quamoptime uendere aduexi, ex posui; uendo meum non pluris, quam ceteri; fortasse etiam minoris, cum maior est copia: cui sit iniuria? Exoritur Antipatri ratio ex altera parte. Quid agis? tute, cum hominibus consulere debeas, & seruire humanae societati; eaq. lege natus sis, ut ea habeas principia naturae, quibus parere, & quae semper sequi debeas; ut utilitas tua, communis utilitas sit; uicissim, & aequae communis utilitas, tua sit: celabis homines, quid ijs adsit commoditatis, & copiae? Respondebit Diogenes fortasse sic. Aliud celare, aliud est tacere. neque ego nunc te celo. si tibi non dico quae natura decorum sit, quis sit finis bonorum: quae tibi plus profecerint cognita, quam tritici utilitas sed non, quidquid tibi audire utile est, id mihi dicere necesse est. immo uero, inquit ille, necesse est: siquidem inter homines natura

meministi coniunctam societatem. Memini, inquit ille: sed non ista societas talis est, ut nihil suum cuiusque sit: quod si ita est, nec uendendum quidem quidquam est, sed donandum. Vides, in hac tota disceptatione non illud dici: quamuis hoc turpe sit, tamen, quoniam expedit, faciam: sed ita expedit, ut turpe non sit: ex altera autem parte, ea re, quia turpe sit, non esse faciendum. Vendat aedes uir bonus propter aliqua uitia, quae ipse norit, ceteri ignorent: pestilentes sint, & habeantur salubres; ignoretur, in omnibus cubilibus apparere serpentes; male materiatae, ymosae; sed hoc praeter dominum nemo sciatur: quaero, si hoc emptoribus uenditor non dixerit, aedes uendiderit pluris multo, quam se uenditurum putarit: num id iuste, an improbe, fecerit ille uero, inquit Antipater, improbe facit. quid enim est aliud, erranti uiam non monstrare, quod Athenis exsecrationibus publicis sancitum est, si hoc non est, emptorem pati ruere, & per errorem in maximam fraudem incurere? plus etiam est, quam uiam non monstrare. nam est scientem in errorem alterum inducere. Diogenes contra: Num te emere coegit, qui ne hortatus quidem est? ille, quod non placebat, proscripsit; tu, quod placebat, emisti.

EXPLANATIO

EXEMPLI gratia, § sic duodecim, & Tertij. Duo, Causa. Libenter autem utitur exemplis: quin rem illustrant, ubi ratio paullo uideretur obscurior. **AB** Alexandria profectus Rhodum, § hunc locum, recitat Nonius, ommissa particula Ab, & uoce Profectus: cum quo faciunt tres mei, & Tertij liber, & Iulij Galli quoque. Alexandria profectus Rhodum, tres. **AB** Alexandria soluis, § Ab, non est in undecim, & Tertij, & in uno Iulij Galli. Soluere, est, solutis anchoris nauigationi se committere: cui opponitur Appellere. **QUAMPLURIMUM** uenditurus, § Quamplurimo, tredecim, & Tertij. **DIOGENI** Babylonio § Licet igitur interdum a praceptoribus dissentire, modo id modeste fiat. Diogenes praceptor fuit Antipatri, Antipater Panaetij, Panaetius Posidonij: lib. 1. de Diu. **IURE** civili § quod non ita late patet, ut ius gentium, id est naturae. **QUID** agis? § Quid ais? quattuor, & Tertij. In uno neque, Agis; neque, Ais. **TUTE**, § Tu, tres, & Tertij. Tum, duo. **UT** ea habeas, § Et, pro Ut, undecim, & Tertij. **ET** quae semper sequi debeas; § Et consequi debeas, unus. Et quae sequi debeas, decem, & Tertij. **VICISSIM**, & aequae communis utilitas, § Vicissimq. communis utilitas, unus, & Tertij. Vicissim & communis utilitas, unus. Vicissim ea communis utilitas, unus. Vicissimq. & communis utilitas, tres. **QUID** ijs adsit & commoditatis, § Et, non est in decem, & Tertij. **UTILITATIS**, unus. **QUIS** sit finis bonorum: § Qui, duo, & Tertij. Quid, unus. **ID** mihi dicere § Idem, unus. **STOICIDEM** inter homines natura meministi coniunctam societatem. § Siquidem meministi esse inter homines natura coniunctam soc. decem, & Tertij. **MEMINI**, inquit ille: § Inquit, nouem, & Tertij. **UT** nihil suum cuiusque § Cuique, decem. **UT** nihil cuiusquam sit, Fuluius Vrlinus ait esse in suo uetere libro. **NEC** uendendum quidem § Ne, duodecim mei. Totum hoc deest in Tertij libro. **EX** altera autem parte, § haec erat Antipatri opinio. **PESTILENTES** sint, § sic Diocletianus, & Maximianus lib. ix. **C.** de aedil. edicto, Pestibilem fundum dicitur, pro eo, qui letiferam herbam habet. **IN** omnibus cubilibus § Cubiculis, decem, & Tertij. **HOC** emptoribus § Haec, duo, & Tertij. **NVM** id iuste, an improbe fecerit? § Num id iniuste, aut improbe fecerit? nouem & Tertij. **IMPROBE** facit. § absunt haec a decem meis, & Tertij. Ille improbe uero, inquit Antipater, unus. **ERRANTI** uiam non monstrare, § ex quo uersus Ennij lib. 1.

Ut homo, qui erranti comiter monstrat uiam,
Quasi lumen de suo lumine accendat, facit,
Nihilominus ut ipsi luceat, cum illi accenderit.

SANCITVM est, § Sanctum est, quattuor, & Tertij. Constitutum est, unus. Factum est, unus, mendose.

CICERO

QUOD si, qui proscribunt uillam bonam, ut ipsi afferunt, beneq. aedificatam; non existimantur se felli se, etiam si illa nec bona est, nec aedificata ratione: multominus, qui domum non laudant, ubi enim iudicium emptoris est, ibi frans uenditoris quae potest esse?

sin autem dictum non omne praestandum est, quod dictum non est, id praestandum putas? quid uero est stultius, quam uenditorem, eius rei, quam uendat, uitia narrare? quid autem tam absurdum, quam, si domini iussu ita praeco praediceret, domum pestilentem uendo? Sic ergo, in quibusdam

hisdem causis dubijs, ex altera parte defenditur honestas; ex altera ita de utilitate dicitur, ut id, quod utile uideatur, non modo honestum facere sit, sed etiam, non facere, turpe. haec est illa, quae uidetur utilium fieri cum honestis saepe, dissensio. Quae iudicanda sunt: non enim, ut quaeremus, exposuimus; sed, ut explicaremus. Non igitur uidetur nec frumentarius ille Rhodius, nec hic aedium uenditor celare emptores debuisse. neque enim id est celare, quidquid reticeas; sed cum, quod tu scias, id ignorare, emolumentum tui causa, uel eos, quorum interest id scire, hoc autem celandi genus quale sit, & cuius hominis, quis non uidet? certe non aperi, non simplicis est, non ingenui, non iusti, non uiri boni; uersuti potius, obscuro, astuti, fallacis, malitiosi, callidi, ueteratoris, uasri. haec tot, & alia plura, non ne inuiti de est, uitorum subire nomina? Quod si utuperandi sunt, qui reticuerunt: quid de us existimandum est, qui orationis uanitatem adhibuerunt? C. Canius, eques R. homo nec infacetus, & satis litteratus, cum se Syracusas, otandi causa, non negotiandi, ut ipse dicere solebat, contulisset, dicitabat, se hortulos aliquos uelle emere, quo inuitare amicos, & ubi se oblectare sine interpellationibus posset. quod cum percire uisisset, Pythius ei quidam, qui argentariam faceret Syracusis, dixit, uenales quidem se hortos non habere, sed licere uti Canio, si uellet, ut suis: & simul ad cenam inuitauit in posterum diem. cum ille promississet, tum Pythius, ut argentarius, qui esset apud

omnes ordines graciosus, piscatores ad se conuocauit, & ab ijs petiuit, ut ante suos hortulos postera die piscarentur; dixitque, quid eos facere uellet. ad cenam tempore uenit Canius. opipare paratum erat conuiuium, cymbarum ante oculos multitudo pro se quisque, quod ceperat, asserbat: ante pedes Pythij pisces abijciebantur. tum Canius, Quaesio, inquit, Quid est, o Pythi, tantum ne piscium? tantum ne cymbarum? & ille, Quid mirum est inquit: hoc loco est. Syracusis quidquid est piscium: hic aquatio: hac uilla isti carere non possunt. incensus Canius cupiditate, contendit a Pythio, ut uenderet. grauate ille primo: quid multa? impetrat: emit homo cupidus, & locuples, tanti, quanti Pythius uoluit, & emit instructos: nomina facit: negotium conficit. inuitat Canius postera die familiares suos: uenit ipse mature: scalmum nullum uidet: quaerit ex proximo uicino, num seriae quaedam piscatorum essent, quod eos nullos uideret. nullae, quod sciam, inquit ille: sed hic piscari nulli solent: itaq. heri mirabar, quid accidisset. stomachari Canius: sed quid faceret? nondum enim Aquilius, collega, & familiaris, meus, protulerat de dolo malo formulas. in quibus ipsis, cum ex eo quaerere uel, quid esset dolus malus; respondebat, cum esset aliud simulatum, aliud actum. hoc quidem sane luculenter, ut ab homine perito definiendi. ergo & Pythius, & omnes aliud agentes, aliud simulantes, perfidi, improbi, malitiosi sunt. nullum igitur eorum factum potest uile esse, cum sit tot uitijs inquinatum.

EXPLANATIO

VT quaeremus, & ut quaestionem in medio non explicatam relinqueremus. **NON** igitur & c. solum honestum, ut Stoici, Cicero sequitur. sentit igitur cum Antipatro. **NON** simplicis est, & est, non legitur in undecim meis, & Tertij. **O**BSCURI, & qui suam uoluntatem non facile ostenderet. **O**RATIONIS uanitatem adhibuerunt? & falsum dixerunt. **C. CANIUS**, & permultae familiae Romanae nomen a bestijs sumpserunt, ut Canij, Quij, Galli, Porcij, Asinij. De hoc Canio **I**. **I**. de Orat. & ad Att. **HOMO nec infacetus**, & Homo, abest ab omnibus meis, & Tertij. **Nec infacetus**, & suis litteratus, & sic Fam. lib. x. ep. i. **Nec miror**, & gaudeo. **DICTITABAT** & Dicitabat, duodecim mei, & Tertij. Dicebat, unus. **VELLE emere**, & ord. praep. undecim mei, & Tertij. **INTERPELLATORIBVS** & Interpellationibus, duo mei. **ARGENTARIAM faceret** & ἀργυροπρακτῆρας ἐργάζεσθαι. **SYRACUSIS, dixit**, & Dixit, non est in decem meis, & Tertij. In uno est, Inquit, post uerbum **Quidem**. **ET simul ad cenam inuitauit in posterum diem**. & Et simul ad cenam hominem in hortos inuitauit in posterum diem, omnes mei, & Tertij. **UT argentarius, qui esset & c.** & Qui esset ut arg. quinque, & Tertij. Qui ut esset arg. unus. **AB ijs petiuit**, & commentum simile de Egestaeis Siciliae populis, Athenienses ad bellum Syracusanum hortantibus, narrat Thucydides lib. vi. argentum enim non solum, sed a finitimis populis commodato acceptum, ostentauerunt. **POSTERA die** & Postero die, unus. Postridie, duo, & Tertij. **TEMPORE uenit** & Tempori, Tertij liber. probo. **OPIPARE paratum erat conuiuium**, & Apparatum, duodecim mei, & Tertij. **Opipare** a Pythio adparatum erat conu. Tertij liber. **CYMBARVM** & Cymbae, dictae a uelocitate. κύμβα, Hefichio, ὄριδες. Vide & Sudam. **ANTE oculos** & sic libri ueteres. **D. Ambrosius**, Hortulos, uidetur legisse. **PRO se quisque**, & idest, pro uirili. **Liu. II.** Cum hostes adessent, pro se quisque in urbem ex agris demigravit. **Virg.** Pro se quisque uiri. **GRAUATE ille primo**. & Grauare, duo. **EMIT instructos**: & quibus nihil, quod usui, & ornamento sit, decesset. **NOMINA facit**: & idest, Nomina in libris apparere facit. **POSTERA die** & Postridie, quatuor, & Tertij. **Postriduum, unus**. **SCALMVM** & Vide Pollucem lib. i. cap. 9. **AQUILLIUS**, & de Aquillio, in Topicis, & Plin. lib. xvii. cap. i. **COLLEGA**, & in praetura, quod indicat oratio pro Cluentio. sic & in Topicis eum appellauit, & lib. III. de nat. de. **SANE luculenter**, & Luculente, tredecim mei, & Tertij. **Luculente**, unus. **MALITIOSI sunt**. & Sunt, non est, in sex, & Tertij. **TOT uitijs** & perfidia, improbitate, malitia.

CICERO

QUOD si Aquiliana definitio uera est: ex omni uita simulatio, dissimulatioq. tollenda est. ita nec, ut enim melius, nec, ut uendat, quisquam simulabit, aut dissimulabit uir bonus. atque iste dolus malus etiam legibus erat uindicatus; ut in l. xii tab. & circumscriptio adolescentium lege Laetoria, & sine lege, iudicys,

in quibus, Ex fide bona, additur. reliquorum autem iudiciorum haec uerba maxime excellunt, in arbitrio rei uxoriae, Melius, aequius; in fiducia, Vt inter bonos bene agier, quid ergo? aut in eo, quod melius, aequius, potest nulla pars inesse fraudis; aut, cum dicitur, Vt inter bonos bene agier, quidquam agi dolose, aut malitiose, potest? dolus autem malus simulatione, & dissimulatione, ut ait Aquilius, continetur. tollendum est igitur in rebus contrahendis omne mendacium. non licitatore uenitor, nec, qui contra se liceatur, emptor apponet: uterque, si ad eloquendum uenerit, non plus, quam semel, eloquetur. Q. quidem Scacuola, P. filius, cum postulasset, ut sibi fundus, cuius emptor erat, semel indicaretur, idq. uenditor ita fecisset, dixit, se plus aestimare, addidit centum millia. nemo est, qui hoc uiri boni fuisse neget; sapientis negant: ut, si minoris, quam potuisset, uendidisset. Haec igitur est illa pernicies, quod alios bonos, alios sapientes existimant: ex quo Ennius: Nequidquam sapere sapientem, qui sibi ipsi prodesse nequiret. uere id qui-

dem; si, quid esset Prodesse, mihi cum Ennio conueniret. Hecatonem quidem Rhodium, discipulum Panaetij, uideo in ijs libris, quos de Officijs scripsit Q. Tiberoni, dicere, sapientis esse, nihil contra mores, leges, instituta faciem, habere rationem rei familiaris: neque enim solum nobis diuites esse uolumus, sed liberis, propinquis, amicis, maximeq. reip. singulorum enim facultates, & copiae, diuitiae sunt ciuitatis. huic Scaeuolae factum, de quo paulo ante dixi, placere nullo modo potest. etenim omnino se negat facturum compendij sui caussa, quod non liceat. huic nec laus magna tribuenda est, nec gratia. Sed, siue & simulatio, & dissimulatio dolus malus est; per paucae res sumi, in quibus dolus iste malus non uersetur: siue uir bonus est is, qui prodest, quibus potest, nocet nemini; recte iustum uirum bonum non facile reperiemus. Numquam igitur est utile, peccare, quia semper est turpe; & quia semper est honestum, uirum bonum esse, semper est uile.

EXPLANATIO

VT uendat, quisquam simulabit, § Quidquam, undecim, & Tertij. Quidquid, unus. Quicumque, unus. **A**TQUE iste dolus malus § Atqui, legendum puto. Cur autem ita legam, facile patet. **T**UTELA § Seruius Tutelam ait esse uim, atque potestatem in capite libero constitutam, ad tuendum eum, qui per aetatem sua sponte se defendere nequit, iure ciuili datam, ac permissam. **C**IRCUMSCRIPTIO adolescentium § Si quis adolescentes decepisset, atque in fraudem illexisset, Terentius ait. **L**EGE Laetoria, § de qua Suetonius lib. iij. Praetorum, apud Priscum in uerbo, Stipula, & Cicero lib. iij. de nat. de. **S**INE lege, iudicij, § Lex punit, iudicium damnat. **V**T inter bonos bene agier. § ad Trebatium, Fam. lib. vii. ep. i. Vbi porro erit illa formula fiduciae? Vt inter bonos bene agier oportet. **D**OLOSE, aut malitiose potest? § Malitiose, aut dolose potest, tres. Malitiose, aut dolo potest, unus. **I**N rebus contrahendis § Ex pro In, undecim, & Tertij. **C**ONTRA se liceatur, § Se, abest ab uno. Contra a se liceatur, legit Muretus: exemplis, confirmat, Variarum Lect. lib. xiv. cap. 3. **E**MPTOR opponet: § Apponet, octo, & Tertij. **I**NDICARETUR, § id est, aestimaretur. Male Nonius interpretatur, promitteret, adiceretur. **S**APIENTIS negant: § qualis Carneades. Lactant. lib. de Iustitia, cap. 17. & 18. **A**LIOs bonos, alios sapientes. § cum re uera distingui, & distingui non possint, omnes enim sapientes boni sunt. **Q**UI sibi ipsi prodesse nequiret. § Qui ipse sibi prod. nequiret, octo. Ipse, quattuor. Ipse, non est in uno. Non qui ret, duo. Citatur & Fam. lib. vii. ep. 6. Sumptum ab Euripidis Medea:

Μισῶ σοφιστῶν, ὅτι οὐκ αὐτῶ σοφίς.

SINGULORVM enim facultates, & copiae, diuitiae sunt ciuitatis. § sic Ilocrates ad Nicoclem: **A**παντα τὰ τῶν οἰκούντων τὴν πόλιν, οἰκεία τῶν καλῶν βασιλευμένων ἐστί. **N**EGAT § Scaeuola. **E**TENIM omnino se negat f. § Etenim omnino tantum se negat f. undecim, & Tertij. Etenim omnino negat tantum se f. unus. Etenim tantum omnino se negat f. unus. **H**VIC § Hecaton: qui discedet a lege naturae, ius ciuile tantum seruat, idq. satis esse putat: cum Scaeuola legem etiam naturae, quae multo patet latius, quam ius ciuile, seruandam in emendo censuerit. **T**RIBVENDA est, nec gratia. § Tribuenda, nec gratia est, undecim, & Tertij. **S**IUE & simulatio, § Et, abest a tribus. **I**N quibus dolus iste malus non uersetur: § In quibus non dolus malus iste ueretur, duodecim, & Tertij. **R**ECTE iustum uirum bonum non facile reperiemus. § Istum, duo ueteres libri. & ita ante multos annos emendandum putauit Pater in annotationibus in margine adscriptis. Reperimus, septem, & Tertij.

CICERO

AC de iure quidem praediorum sancitum est apud nos iure ciuili, ut in his uendendis uita etiam dicerentur, quae nota essent uenditori. nam, cum ex duodecim tabulis factis esset cautum, ea praestari, quae essent lingua nuncupata; quae qui insitatus esset, dupli poenam subiret: a iurisconsultis etiam uenturae poena est constituta. quidquid enim inest praedio uirij, id, stauerunt, si uenditor sciret, nisi nominatim dictum esset, praestari oportere. ut, cum in arce augurium augures alturi essent, inessentque T. Claudium Centimalum, qui aedes in Coelio monte habebat, demoliri eas, quarum altitudo

officeret auspicijs: Claudius proscrisit, in sulam uendidit: emit P. Casurnius Lanarius. huic ab auguribus illud idem denunciatum est, itaque Calpurnius, cum demolitus esset, cognouissetque, Claudium aedes postea proscrisisse, quam esset ab auguribus demoliri iussus, arbitria illum adegit; Quidquid sibi dare facere oporteret ex fide bona. M. Cato sententiam dixit, huius nostri Catonis pater. ut enim ceteri ex patribus, sic hic, qui illud lumen progeniuit, ex filio est nominandus. is igitur iudex ita pronuntiavit: cum in uenundando rem eam scisset, & non pronunciauisset, emptori damnum praestari oportere.

tere. igitur ad fidem bonam statuit pertinere, notum esse emptori vitium, quod nosset uenditor. quod si recte iudicauit; non recte frumentarius ille, non recte aedium pe silentium uenditor tacuit. Sed huiusmodi reticentiae intere. ciuili omnes comprehendendi non possunt; quae autem possunt, diligenter tenentur. M. Marius Gratidianus, propinquus noster, C. Sergio Oratae uendiderat aedes eas, quas ab eodem ipse paucis ante annis emerat. hae Sergio seruibant: sed hoc in mancipio Marius non dixerat. adducta res in iudicium est. Oratam Crassus, Gratidianum defendebat. Antonius. ius Crassus urgebat; quod uitij uenditor non dixisset, sciens, id oportere praestari: aequitatem Antonius; quoniam id uitium igno rum Sergio non fuisse, qui illas aedes uendidisset, nihil fuisse necesse dici; nec eum esse deceptum, qui id, quod emerat, quo iure esset, tenebat. quorsum haec ut illud intelligas, non placuisse maioribus nostris astutos, sed aliter leges, aliter philosophi tollunt astutias: leges, quatenus manu tenere possunt; philosophi, quatenus ratione, & intelligunt. Ratio igitur hoc postulat, ne quid insidiose, ne quid simulate, ne quid fallaciter. Sunt ne igitur insidiae, tendere plagas, etiam si excitaturus non sis, nec agiturus; & ipsae enim serae, nullo insequente, saepe incedunt. sic, tu cum aedes proferbas, tabulam tanquam plagam ponas, domum propter uitia uendas, in eam aliquis incurrat imprudens: hoc quamquam uideo propter deprauationem consuetudinis neque more turpe haberi, neque aut lege sanciri, aut iure ciuili naturae tamen le-

ge sancitum est. societas enim est, (quod etsi saepe dictum est, dicendum tamen est saepius) latissime quidem quae pateat, hominum inter homines; interior, eorum, qui eiusdem gentis sunt; propior, eorum, qui eiusdem ciuitatis. itaque maiores aliud ius gentium, aliud ius ciuile esse noluerunt. quod enim ciuile, non idem continet gentium; quod autem gentium, idem simile esse debet. sed nos, ueri iuris, germanaeque iustitiae solidam, & expressa effigiem nullam tenemus; umbra, & imaginibus utimur. eaq. ipsas utram sequeremur, seruiunt enim ex optimis naturae principijs, & ueritatis exemplis. nam, quanti uerba illa? Vt ne propter te, fidem ue tuam captus, fraudatus ue sim. quam illa aurea? Vt inter bonos bene agier oportet, & sine fraudatione. Sed, qui sint Boni, & quid sit Bene agier, magna quaestio est. Quintus quidem Scacuola, pont. max. summam uim esse dicebat in omnibus ijs arbitrijs, in quibus adderetur. Ex fide bona: Fideiq. bonae nomen existimabat manare latissime, idq. uersari in tutelis, societatibus, fiducijs, mandatis, rebus emptis, uenditis, conductis, locatis: quibus uitae societas continetur: in his, magni esse iudicij, statueret, praesertim cum in plerisque essent iudicia contraria, quia quemque cuique praestare oporteret. Quocirca astutiae tollendae sunt, eaq. malitia, quae uult quidem uideri se esse prudentiam; sed abest ab ea, distatq. plurimum. prudentia est enim locata in delectu bonorum, & malorum; malitia, si omnia, quae turpia sunt, mala sunt, mala bonis anteponit.

EXPLANATIO

SANCTVM est apud nos iure ciuili, & Digestorum lib. xxi. & lib. xlii. Sanctum, unus, & Tertij. **S**UITIA etiam dicerentur, & Etiam, non est in quattuor, & Tertij. **S**ATIS esset cautum, & Cautum, non est in nouem, & Tertij. **Q**VAE essent lingua nuncupata; & lib. i. de Oratore: Totum illud, Vt lingua nuncupasset, non in xii. tabulis, quas tu omnibus bibliothecis anteponis, sed in magistri carmine scriptum uideretur. **D**YPLI poenam & sic duo, & Tertij. recte. Male alij, Duplicem poenam, uel, Duplici. **R**ETICENTIAE poena & actio rehdhibitoria dicitur Dig. de aedilicio aedicto. **Q**UIDQVIV enim inest praedio uitij, & Quidquid enim est in praedio uitij, nouem, & Tertij. Est enim in pr. unus. In praedio est, unus. Est, non legitur in duobus. Vide autem de Vitij, & Morbi differentia Agellium lib. iv. cap. 2. **I**N arce & uide Festum in uerbo, Acani, & in, Auguraculum. **T. CLAVDIUM Centim.** & duo non habent praenomen. Titium, unus. Ti. unus. Vide Val. Max. lib. i. ix. cap. de priuatis iudicij. **D**EMOLIRI eas, quarum alt. & Ea, quorum, unus, & Tertij. **OFFICERET auspicijs:** & ne rite fierent. siclocutus & Val. Max. in eadem historia. Cic. de Diu. Contemplationi caeli officere. Et de Orat. i. Quod cuiumque particulae caeli officeretur. Obstruere luminibus, pro domo, & apud Iurisconsultos. **I**NSVLAM uendit. & Festus: Insulae dictae proprie, quae non iunguntur communibus parietibus cum uicinis; Circuiturq. publico, aut priuato cinguntur; a similitudine uidelicet earum terrarum, quae fluminibus, ac mari eminent, suntq. in solo positae. **P. CALPURNIUS Lanarius.** & uereor interdum, ne parum notae gentis nomen occasionem dederit mendo. Calurnium enim Lanarium in antiquo lapide nominari obseruauit. ex eo fecit aliquis, Calurnius; & ita scriptum in duodecim meis, & impressum in quamplurimis: unde alius, Calphurnius, ut in uno meo; alius, Calpurnius, quo modo in uno, & Tertij; ut error ex errore nascitur. Diuus quidem Hieronymus in Epistolis ter mentione facit cuiusdam Calurnij, no Calpurnij, Lanarij. Sed hanc totam controuersiam dirimit, ut mihi quidem uidetur, antiquus lapis, in radice Capitolij, in pariete priuatae domus, ita inscriptus:

C. C A F V R N I V S
C. L. ANTIOCHVS
LANARIVS
VETVR IA. C. L.
DEVTERA
MONVMENTVM
FECIT. SIBI, ET. SVEIS
IN. FR. P. XV. IN. A. P. XX

QVAM

QUAM esset &c. § Quam eas esset, Fulvius Ursinus legit, ex antiquo libro. ARBITRUM illum
 adegit: Quidquid sibi dare, facere oporteret ex fide bona. § Sensus hic alius esse non potest, quam; iudicis ar-
 bitrio rem committere, Claudium coegit: ad arbitrium Claudium adduxit. At Valerius Max. lib. 1. cap. 2.
 ita factum hoc exponit, non ut a Cafurnio Claudius ad arbitrium adductus esse, sed ut arbitrium Cafur-
 nius una cum Claudio ad rem cognoscendam adduxisse uideatur. eius uerba sunt haec: Cafurnius demoliri
 domum coactus, M. Porcium, inelyti Catonis patrem, arbitrum cum Claudio adduxit, ut formulam daret:
 Quidquid sibi dare facere oporteret ex fide bona. Cato, ut est doctus, de industria Claudium edictum facer-
 dorum suppressisse, continuo illum Cafurnio damnauit. Idem paullo post similiter locutus est. De qua
 re, inquit, C. Aquillius, uir magnae auctoritatis, & scientia iuris civilis excellens, iudex adductus, prudentia,
 & religione sua mulierem repulit. Valerio igitur auctore, non is, qui litem intendit, aduersarium adi-
 git ad arbitrum, id est, cogit ad arbitrum uenire; sed arbiter ad formulam dandam, id est ad iudicandum ex
 usitata actionis formula, ab utroque adducitur. quod mihi quidem paene persuadet. nam Valerius eam
 rem ita narsat, ut, si quid in uerbis a Cicerone discrepat, sententiam magis aperire uoluisse uideatur. quare
 suspicor, illum, abundare, & inculcatum, ac receptum ab ijs esse, qui Arbitrum adegit, dictum existimarunt,
 pro, ad arbitrum ire coegit. (nam in uno meo est, Ad arbitrum illum adegit) Nec uero me, ut ita credam,
 unius Valerij mouet auctoritas. exemplum hoc simile in Topicis notauit: Quemadmodum, si in urbe de fi-
 nibus controuersia est, quia fines magis agrorum uidentur esse, quam urbis, finibus regundis adigere arbi-
 trum non possis: sic, si aqua pluuia in urbe nocet, quoniam res tota magis agrorum est, aquae pluuiae arce-
 dae adigere non possis arbitrum. Hic certe, qui ad arbitrum adigatur, nullius mentio est, arbiter igitur ipse
 adigitur, id est, ut interpretatur Valerius, adducitur. Eadem ratio mihi suspicionem affert de mendo in
 oratione pro Comoedo. nam, ubi est, Cur non arbitrium pro socio adegeris Q. Roscium, quaero: rectius
 fore arbitror: Cur non arbitrum pro socio adegeris, quaero: id est, cur non arbitrium ad iudicandum ex for-
 mula pro socio adduxeris. nam illud, Q. Roscium, additum fortasse ex eadem inficitia, qua, illum, inculca-
 tum hic esse dixi. Atque haec tamen ita sentio, nihil ut affirmare audeam, nisi aliquam libri ueteres opem
 asserant. Interim excitare aliorum ingenia, quibus ego dissentientibus a me non ita ascar, ueritatem ostenden-
 tibus etiam gratias agam, non inutile fuit. Quidquid sibi: sententia pendet e superioribus. ideo enim Ca-
 furnius arbitrum adegit, ut statneret, quidquid sibi Claudium dare, facere oporteret ex fide bona. quae sunt
 antiquae uerba formulae de dolo malo. Et, Dare facere, pro, De ea re facere, quod erat in omnibus uul-
 gatis libris, recte ab hominibus ingenio, doctrinaq. praestantibus repositum est. nam, qui sibi promitti uo-
 lebat, ita stipulabatur. Promittis ne, quidquid te dare, facere, oportet? Respondebatur, Promitto. Ex-
 stant in Digestis exempla similia. Lib. v. tit. 2. L. Titia, 13. ff. de inoff. test. ex Scaeuola lib. 11. Responso-
 rum: Ea omnia, quae supra dari, fieri iussi, ea dari, fieri uolo. Et postea: Ea uti dentur, fiant. Lib. xi. tit. 1. L.
 Idem Iulianus, 13. ff. de actionibus empti, & uenditi, ex Vlpiano lib. xxxi. 1. ad Edictum: Id emptorem dare,
 facere, praestareq. oportere. Lib. xxxi. de Legat. & fideicom. 2. tit. 1. L. Si scripsi. 46. ex Proculo lib. v. Epi-
 stolarum: Si scripisset, qui legabat, Quidquid mihi L. Titium dare, facere oportet, Sempronio lego: nec
 adiecisset, Praefens, in diem ue: non dubitarem, quin ea pecunia comprehensa non esset, cuius dies moriente
 eo, qui testamentum fecisset, nondum uenisset. Lib. xxxi. tit. 3. L. Cum ita, 19. ex Modestino lib. ix. Regu-
 larum: Cum ita testemur, Heres meus damnas esto liberare illum, quod is negotia mea gessit; & siquid
 cum mihi dare, facere oportet, ab eo non exigere. &c. Lib. xliv. tit. 7. L. Actionum, 25. ff. de oblig. & act.
 ex Vlpiano libro singulari Regularum: In persona actio est, qua cum eo agimus, qui obligatus est nobis ad
 faciendum aliquid, uel dandum, & semper aduersus eundem locum habet. Lib. xlv. tit. 1. L. Cum stip. 125.
 de uerb. obl. ex Paulo lib. 11. Quaestionum: Cum stipulamur, Quidquid te dare, facere oportet, nihil aliud
 in stipulationem deducitur, quam, quod praesenti die debetur. Ibidem supra, l. Scire, 29. ex Vlpiano l. xvi.
 ad Sabinum: Constat, siquidem ita stipulatus sim, Quod ex causa conditionis dare, facere oportet? stipula-
 tionem ualere. Et paullo post, l. Qui sic, 47. ex Vlpiano lib. 2. ad Sabinum: Qui sic stipulatur, Quod te mi-
 hi illis Kalendis dare oportet, id dare spondes? &c. Ibidem, l. Si a col. 89. ex Paulo lib. 1x. ad Plautium: Si
 a colono, cui fundum in quinquennium locaueram, post tres annos ita stipulatus fuero: Quidquid te dare,
 facere oportet? Lib. xlv. tit. 4. L. Et uno, 18. ff. de Acceptil. ex Florentino lib. 11. Institutionum: Quid-
 quid te mihi ex quacumque causa dare, facere oportet, oportebit, praesens, in diem ue. &c. Lib. l. tit. 16. L.
 Saepe ita, 53. ff. de uerb. sign. ex Paulo lib. 11. x. ad Edictum: Quod cum dare, facere oportet. Instit. lib. 1v. tit.
 3. Appellamus in personam actiones, per quas ei dare, aut facere oportere intendit aduersarium. Haec igitur,
 a Cicerone recitata, uerba sunt Cafurnij, cum Claudio apud arbitrum stipulantis: & additum est, Ex fi-
 de bona, quasi Claudius in aedibus uendendis non ex fide bona secum egisset, uisio, quod sciuisset, occulta-
 to. Huius nostri Catonis pater. § qui se Vticae sua manu occiderat, ne seruientem patriam adspiceret.
 Agellius lib. xiii. cap. 19. IN uenundando § In uendundo, Tertij. In uendendo, nouem. PRO-
 NUNCIAUISSET, § Pronunciasset, undecim. DIUDICAVIT; § Iudicauit, tredecim, & Ter-
 tij. M. MARIUS Gratidianus, § Alconius, Valerius, Plut. in Sulla, Cic. III. de Leg. PROPIN-
 QVVS noster, § Ciceronis enim auus Gratidiani sororem matrimonio coniunctam habuit. de Leg. III.
 C. SERGIO Oratae § Plin. lib. ix. cap. 54. Valer. lib. ix. cap. 1. Macro. lib. III. cap. 15. IN mancipio §
 aedium dominio transferendo, cedendoque. CRASSVS, Antonius. § omnium concessu principes
 in eloquentia. uide in lib. de claris orat. IVS § το ἀριστοδυνατον. AEQUITATEM § το ἐπιεικές.
 QVORSVM haec? § Quorsus, quinque; & Tertij. QVATENVS manu tenere possunt; § sic omnes
 libri ueteres. In Bruto: Cum indicia mortis se comperisse, & manu tenere diceret. Sic in, cum aedes pro-
 scribas,

seribas, & Cū non est in tribus, & Tertij. Sic tu si aedes profer. duo. Tu, non est in quattuor. NATVRAE lege & cuius illud est, Quod tibi non uis, alteri ne feceris. QVOD enim ciuile, &c. & ius gentium patet latius, quam ius ciuile. Quod enim ciuile: Enim, non est in decem & Tertij: NATVRAE principijs, & Principijs, abest a duodecim meis, & Tertij. BENE agier, magna quaestio est. & sic imprimendum curauit Pater ante me natum. ut mirer, quosdam de hoc loco a se nuper emendato somnare. Contra tamen omnes mei ueteres, & Tertij. MALA bonis antepont. & sic quattuor mei. Decem, & Tertij, Mala bonis ponit ante.

CICERO

NEC uero in praedijs solum ius ciuile, ductum a natura, malitiam, fraudemq. uindicat: sed & in mancipiorum uenditione uenditorum fraus omnis excluditur. qui enim scire debuit de sanitate, de fuga, de furtis, praestat edicto aedilium. heredum alia causa est. Ex quo intelligitur, quoniam iuris natura fons sit, hoc secundum naturam esse, neminem id agere, ut ex alterius praedetur inficitia. nec ulla perniciēs uitae maior inueniri potest, quam in malitia simulatio intelligentiae. ex quo illa innumerabilia nascuntur: ut utilia cum honestis pugnare uideantur. quotus enim quisque reperietur, qui, impunitate, & ignoratione omnium proposita, abstinere possit iniuria & periclitentur, si placet, in ijs quidem exemplis, in quibus peccari uulgus hominum sortasse non putat. neque enim de sicarijs, ueneficis, testamentarijs, furibus, peculatoribus hoc loco differendum est; qui non uerbis sunt, & disputatione philosophorum, sed uinculis, & carcere, fatigandi: sed haec consideremus, quae faciunt ijs, qui habentur boni. L. Minucij Basili, locupletis hominis, falsum testamentum quidam e Graecia Romam attulerunt. quod quo facilius obtinerent, scripserunt heredes secum M. Crassum, & Q. Hortensium, homines eiusdem ciuitatis potentissimos. qui, cum illud falsum esse suspicarentur, sibi autem nullius essent conscij culpaē, alieni facinoris munusculum non repudiarunt. quid ergo & satim hoc est, ut non deliquisse uideantur? mihi quidem non uidetur. quamquam alterum amari uinum, alterum non odi mortuum. sed, cum Basilius M. Sa-

trium, sororis filium, nomen suum ferre uoluisset, eumq. fecisset heredem; hunc dico, patronum agri Piceni, & Sabini: (o turpem notam temporum illorum) non erat aequum, principes ciuitatis re habere, ad Satrium nihil, praeter nomen, peruenire. etenim, si is, qui non defendit iniuriam, neque propulsat a suis, cum potest, iniuste facit, ut in primo libro disserui: qualis habendus est is, qui non modo non repellit, sed etiam adiuuat iniuriam? mihi quidem etiam uerae hereditates non honestae uidentur, si sint malitiosis blanditijs officiorum, non ueritate, sed simulatione, quaesitae. Atqui in talibus rebus aliud utile interdum, aliud honestum uideri solet: falso: nam eadem utilitatis, quae honestatis, est regula. qui hoc non praeniderit, ab hoc nulla fraus aberit, nullum facinus. sic enim cogitans; est istud quidem honestum, uerum hoc expedit; res, a natura copulatas, audebit errore diuulere: qui fons est fraudum, maleficiorum, scelerum omnium. itaque, si uir bonus habeat hanc uim, ut, si digitis concrepuerit, possit in locupletium testamenta nomen eius irreperere, hac uim non utatur, ne si exploratum quidem habeat, id omnino neminem unquam suspicaturum. at si daret hanc uim M. Crasso, ut digitorum percussione heres posset scriptus esse, qui re uera non esset heres; in foro, mihi crede, saltaret. homo autem iustus, & is, quem sentimus uirum bonum, nihil cuiquam, quod in se transferat, detrahet. hoc qui admiratur, is se, quis sit uir bonus, nescire fateatur.

EXPLANATIO

IN mancipiorum uenditione & an sana, fugitiua, fugacia. DE sanitate, & Fam. lib. XII. ep. 10. DE fuga, & Lactantius lib. V. cap. 17. SECUNDVM naturam &c. & hinc, Quod tibi fieri non uis, alteri ne feceris, Naturae lex. IN malitia simulatio intelligentiae. & infra: Prudentiam uult imitari malitia. ILLA innumerabilia? Ista, undecim, & Tertij. PECCARI & sic decem mei, & Tertij. probo. SED uinculis, & carcere fatigandi: & sic Nonius ex industria, non, Castigandi: & explanat, Cohibendi, comprimendi, sic etiam sex mei, & Tertij. L. MINUCII Basili, & sic lego cum Valerio Max. lib. IX. cap. 4. & cum optimo Tertij libro. & cognomen, Basili, malo, quam, Basiliij: quod uidetur esse nomen gentis. Basillus, obleruauit in antiquis lapidibus.

Romae, in hortulis Caesii.
I V N O N I
R E G I N A E
P A E Z O N
A Q V I L I A E S
B A S I L L A E S

In Parione, in aedibus Francisci Lischae.
I O V I . O P T V M O
M A X I M O . D O L I C H E N
P A E Z O N . A Q V I L I A E S
B A S I L L A E S . A C T O R
C V M . P A E Z V S A . F I L I A . S V A
D . D

T Vthic

Ut hic fortasse, Bassillus, etiam legi possit, mutatione I in L. HOMINES eiusdem ciuitatis potentissimos. recte sic legitur in octo meis. nam, Eiusdem aetatis, ad rem minus pertinet. tuendi enim falsi testamenti consilium adiuuabatur summa potentia duorum hominum eiusdem ciuitatis: quod spectarunt heredes falsi. eadem uero aetas quid afferebat ad spem obtinendi testamenti? Libentius legerem, nisi ueteres omnes aduersarentur libri, pro, Eiusdem ciuitatis potentissimos, Ciuitatis nostrae potentissimos: uti legitur in Valerio Max. lib. ix. cap. 4. Aetatis, tamen legitur in quinque, & Tertij. *Potentissimos*: Crassum diuitiis, Hortensium eloquentia. ALTERVM *amantiuum*, Hortensium aemulum, cuius mortem deplorat in libri prooemio, qui inscribitur Brutus. ALTERVM *non odi mortuum*. M. Crassum, quem uiuum oderat, & in Paradoxis insectatur. SATIRVM, in librorum uarietate, quorum septem Satirum, duo Satirum, quattuor, & Tertij Satirum habent, familiam eam ueriores esse puto, quae ueterum lapidum testimonio confirmatur.

Romae in aedibus Hadriani Fusconij,
Episcopi Aquinatis. 1.

DIS. MANIBVS

N. S A T I R I
A V G V S T A L I S
S A T I R I A
N Y M P H E
V E R N A E . S V O
C A R I S S I M O
V I X . A N N . X X I I
M . I . D I E B V S . I I I I

Pontis Curui. 2.

P. SATIRVS. L. F
LOC. MON. DED
PHILARO. TYRANIDI
LIBERT. ET. PERENNO

TERTIO. IN. F. P. XII. IN. AGRO. P.
XIII

Sentini. 3.

L. SENTINATI
L. F. LEM. VERO
III. VIR. QVINQ
IVR. DIC
ORDO. ET. PLEPS. SENTI
H. A. I. R
SATRIA. AN. F. VERA
FIL. PISSIMO
L. D. D. D.

Orturpem notam &c. apparet igitur eos partem illius hereditatis accepisse. Non erat aequum, sic omnes mei, & Tertij. Num, Fuluius, ex uetere suo. PRINCIPES ciuitatis? Ciuis, septem, & Tertij. & recte, pro, Ciues: quod est in uno. Huius, unus; Eius, alter: mendose. VERAE hereditates? testamento legatae: cum illa, proxime nominata, uera non fuerit. PRAEVIDERIT, sic quinque. Pro uiderit, octo. Peruiderit, Tertij. quod rectius puto. AB hoc nulla fraus aberit. reciproc. pro, Ipse non aberit a nulla fraude. EST istud quidem honestum, sic decem mei. Illud, unus. Id, unus. Istuc, Tertij. Vnus non habet. FRAVDVM, Fraudium, septem & Tertij. Sic Phil. I. Laudium. Sic &, Ciuitatium, Annaeus Cornutus ad Italicum, de Virgilio lib. x. Iamq. exemplo tuo etiam principes ciuitatum, & poetae incipient similia fingere. & in antiquo lapide.

Firmi, in Piceno.

L. VOLCATIO. Q. F
V E L P R I M O
PRAEF. COH. T. NORICOR
IN. PANN. PRAEF. RIPAE
DANVVI. ET. CIVITATIVM
DVAR. BOLOR. ET. AZALIOR
T R I B . M I L I T . L E G . V
M A C E D O N I C A E . I N
M O E S I A . P R A E F . A L A E . T
P A N N O N I O R . I N . A F R I C A

II. VIRO

II. VIRO. QVINQ.
FLAMINI. DIVORVM
OMNIUM. P. C.
EX. TESTAMENTO. EIVS
POSITA
M. ACCIO. SENECA
... MANLIO. PLANTA
II. VIR. QVINQ.

SI digitis concrepauerit, & unde prouerbum, Ad digituli crepitem, idest, minimo momento. LOCUPLE-
TIVM & sic septem, & Tertij. IN foro saltaret, & prae gaudio, utpote qui summum bonum non in ho-
nesto, sed in diuitiis, opibusq. poneret. Saltationem autem apud Romanos turpem fuisse, ueterum scri-
pta abunde testatur.

CICERO

AT uero, si quis uoluerit animi sui complicatam no-
tionem euoluere, iam seipse doceat, cum uirum bonum esse, qui prosit, quibus possit; noceat nemini, nisi la-
cessitus iniuria. quid ergo? hic non noceat, qui quodam
quasi ueneno perficiat, ut ueros heredes moueat, in eoru
locum ipse succedat? Non ergo faciat, dixerit quis, quod
utile sit, quodq. expediat? Immo intelligat, nihil nec expe-
dire, nec utile esse, quod sit iniustum. hoc qui non didice-
rit, bonus esse non poterit. Fimbriam consularem, audie-
bam de patre nostro puer, iudicem M. Lutatium Pythiae
fuisse, equiti R. sane honesto, cum is sponsionem fecisset,
Ni uir bonus esset: itaque ei dixisse Fimbriam, se illam
rem numquam iudicaturum: ne aut spoliaret fama pro-
batum hominem, si contra indicasset; aut statuisse uide-
retur uirum bonum aliquem esse, cum ea res innumera-
bilibus officijs, & laudibus contineretur. Huic igitur ui-
ro bono, quem Fimbria etiam, non modo Socrates, noue-
rat; nullo modo uideri potest quidquam esse utile, quod
non honestum sit. itaque talis uir non modo facere, sed
ne cogitare quidem, quidquam audebit, quod non audeat
praedicare. haec, non ne est turpe, dubitare philosophos,
quae ne rustici quidem dubitent? a quibus natum est id,
quod iam tritum est uetustate prouerbum. cum enim si-
dem alicuius, bonitatemq. laudant, dignum esse dicunt,
quicum in tenebris mices. hoc quam habet um, nisi il-
lam, nihil expedire, quod non deceat, etiam si id possit,
nullo resellente, obtinere? Vides ne igitur, hoc prouerbio,
neque Gygi illi posse ueniam dari, neque huic, quem paulo
ante fugebam digitorum percussione hereditates om-
nium posse conuenere? ut enim, quod turpe est, id qua-
uis occultetur, tamen honestum fieri nullo modo potest:
sic, quod honestum non est, id utile ut sit, efficere non potest,
aduersante etiam, & repugnante natura. At enim, cum
per magna praemia sunt, est causa peccandi. C. Marius,
cum a spe consulatus longe abesset, & septimum annum
post praeturam iaceret, neque petiturus unquam consu-

latum uideretur, Q. Metellum, cuius legatus erat, summum
uirum, & ciuem, cum ab eo, imperatore suo, Romam mis-
sus esset, apud populum R. criminatus est, bellum illud
producere; si se consulem fecissent, breui tempore aut ui-
uum, aut mortuum Iugurtham se in potestatem populi R.
redacturum. itaque factus est ille quidem consul; sed a
fide, iustitiaq. discessit, qui optimum, & grauissimum ci-
uem, cuius legatus, & a quo missus esset, in inuidiam fal-
so crimine adduxerit. Nec noster quidem Gratidianus
officio boni uiri functus est tunc, cum praetor esset, col-
legiumq. praetorium tribuni pleb. adhibuissent, ut res
nummaria de communi sententia constitueretur. iacta-
batur enim temporibus illis nummus, sic, ut nemo posset
scire, quid haberet. conscripserunt communiter edictum,
cum poena, atque iudicio, constitueruntque, ut omnes si-
mul in Rostra post meridiem descenderent. & ceteri qui-
dem alius alio: Marius a subsellijs in Rostra recta: idque,
quod communiter compositum fuerat, solus edixit. &
ea res, si quaeris, ei magno honori fuit: omnibus uicis sta-
tuae factae sunt: ad eas tus, & cerei. quid multa? & ne-
mo unquam multitudini fuit carior. Haec sunt, quae
conturbent in deliberatione nonnumquam, cum id, in quo
uiolatur aequitas, non habetur ita magnum; illud autem,
quod ex eo paritur, permagnum uidetur: ut Mario praer-
ripere collegis, & tribunis pl. popularem gratiam, non
ita turpe; consulem ob eam rem fieri, quod sibi tunc pro-
posuerat, ualde utile uidebatur. Sed omnium una regula
est, quam cupio tibi esse notissimam: aut illud, quod utile
uidetur, turpe ne sit: aut, si turpe est, ne uideatur esse ui-
le. Quid igitur? possumus ne aut illum Marium uirum
bonum iudicare, aut hunc? explica, atque excute intelli-
gentiam tuam, ut uideas, quae sit in ea species, forma, &
notio uiri boni. Cadit ergo in uirum bonum, mentiri,
emolumentum sui causa, criminari, praeripere, fallere &
nihil profecto minus.

EXPLANATIO

COMPLICATAM notionem euoluere, & eleganter dictum; pro, secum ipse diligenter cogitare, & ex
ingenio promere quod latet. sic infra: Explica, atque excute intelligentiam tuam. NON ergo fa-
ctat, & Igitur, undecim, & Tertij. QVOD Q. expediat? Que, non est in septem meis, & Tertij.
FIMBRIAM & Licinium Fimbriam Valerius lib. vii. cap. 2. nominat. M. LUTATIO Pythiae & Pin-
thiae, septem mei, & Tertij. quo modo etiam alij edidere. ALI QUEM esse, & ordine praeposito, quin-
que, & Tertij. FIMBRIA etiam, non modo Socrates, & idest, uir in rep. gerenda uersatus, non modo phi-
losophus. NE rustici quidem & bonitas etiam apud rusticos laudem habet. TRITUM est & Contritum,
decem mei, & Tertij. QVICVM in tenebris mices. & Lulus genus, Micatio, digitis repente remotis. Ci-

reto de Diuin. Quid est enim fors? idem propemodum, quod micare, quod talos iacere, quod tesseris. Et
 xi. de Fin. Vide & Varronem. Exstat & Turcij Aproniani edictum, quod dignum uisum est, ut adscriberet

Romae, ad DD. Apostolos.

Ex auctoritate
 Turci. Aproniani. V. C.
 Praefecti. urbis.

Ratio. docuit. utilitate. sua
 dente. consuetudine. mi
 candi. summota. sub. exagio
 potius. pecora. uendere. quam
 digitis. concludentibus. trade
 re. ut. adpenso. pecore. capite
 pedibus. et. seuo. lactante. et
 subgulari. lanio. cedentibus
 reliqua. caro. cum. pelle. et. inte
 rancis. proficiat. uenditori
 sub. conspectu. publico. fide. pon
 deris. comprobata. ut. quantum
 caro. occisi. pecoris. adpendat
 et. emptor. norit. et. uenditor
 commodis. omnibus. et. praeda
 damnata. quam. tribunus. offi
 cium. cancellarius. et. scriba
 de. pecuarijs. capere. consue
 rant. Quae. forma. interdicti
 et. dispositionis. sub. gadij. pe
 riculo. perpetuo. custodien
 da. mandatur

NATVRA, § quae omnia uiuendi praeepta nobis tradit. **SEPTIMUM** annum § cum consulatu bien
 nio tantum praetura legibus distaret. **VIRVM**, § uirtute. **CIVEM**, § dignitate. **CVM** ab eo, impe
 ratore suo, § et si constat, C. Marij Q. Metellum imperatorem esse, cum hic sit proconsul, ille legatus: ta
 men mihi suspecta non sunt haec uerba, ut superuacanea, sed ualde uidentur ad sententiam pertinere: cum
 augeatur aduersus Marium inuidia, qui ab imperatore suo confecti prope belli gloriam ad se transfulerit.
 Nam, si legas, Ab eo, ut imperatore suo, quod ijs placet, qui alioqui duo illa uerba, tamquam glossema, tol
 lenda existimant, frigere quodam modo, & uim suam perdere sententia uidebitur. Nostram lectionem
 comprobant omnes mei ueteres libri, & Tertij. **BELVVM** illud producere; § Ducere, undecim mei, &
 Tertij. Illum, sex. **NEC** noster quidem Gratidianus § Ne, unus, & Tertij. **Noster**: auus enim Ciceronis
 uxorem duxerat sororem Gratidiae, cuius filius fuerat Gratidianus. lib. iii. de Leg. Vide Plin. lib. xxxii.
 cap. 9. & lib. xxxiv. cap. 6. **ADHIBUISSENT**, § Alijsent, Fuluius Ursinus ex uetere libro. cōtra omnes
 mei, & Tertij. **CONSTITVEREVR**, § qui scilicet nummi probi, qui adulterini, quantiq. quique essent.
IACTABATUR § pretiū monetae neque aureae, neque argenteae consistebat. **DESCENDERENT**, §
 ire obuiam hostibus. Ita enim legit Fronto, eum locum recitans. **ET** ea res, § Tō, Et, non est in uno. **VT**,
 unus. **OMNIBVS** uicis statuae factae sunt: § in sex meis, & Tertij non leguntur, factae sunt. **ET** cerei, §
 Tō, Et, non est in Tertij libro. **QVAE** conturbant homines § Conturbent, undecim, & Tertij. § Homi
 nes, non est in ijsdem. **NON** habetur ita magnum: § Tō, Habetur, abest a decem, & Tertij. & sane glossema
 est. quod apparet ex alijs libris. in quorum uno, Non ita magnum sit; in altero, Non ita magnum est; in
 tertio, Non est ita magnum. **ILLVM** Marium § qui criminatus est Q. Metellum, spe consulatus adipi
 scendi. **EXPLICA**, atque excute intelligentiam tuam, § sic supra: Si quis uoluerit animi sui complicatam
 notionem euoluere. **SPECIES**, § Specie, quidam legunt, & explanant, In ea intelligentia. cum ijs facit
 unus ex meis libris ueteribus. magis placet impressa lectio.

CICERO

EST ergo ulla res tanti, aut commodum ullum tam
 expetendum, ut uiri boni & splendorem, & nomen
 amittas? quid est, quod asserre tantum utilitas ista, quae
 dicitur, possit, quantum auferre, si boni uiri nomen eripue
 rit, fidem, iustitiamq. detraxerit? quid enim interest,
 utrum ex homine se conuertat quis in belluam, an in ho-

minis figura immanitatem gerat belluae? Quid, qui om
 nia recta, & honesta negligunt, dum modo potentia con
 sequantur; non ne id faciunt, quod is, qui etiam focerum
 habere uoluit enim, cuius ipse audacia potens esset? utile
 enim uidebatur plurimum posse alterius inuidia: id quā
 iniustum in patriam, quam inutile, quam turpe esset, non
 uidebat.

uidebat. ipse autem socer in ore semper Graecos uersus Euripidis de Phoenissis habebat: quos dicam, ut potero; incondite fortasse, sed tamen, ut res possit intelligi: Nam, si uiolandum est ius, regnandi gratia Violandum est: alijs rebus pietatem colas. capitalis Eteocles, uel potius Euripides, qui id unum solum, quod omnium sceleratissimum fuerat, exceperit. Quid igitur minuta colligimus, hereditates, mercaturas, uenditiones fraudulentas? ecce tibi, qui rex populi R. dominusq. omnium gentium esse concupierit, idq. persecerit: hanc cupiditatem si quis honestam esse dicit, amens

est: probat enim legum, & libertatis interitum, carumq. oppressionem tetricam, & detestabilem, gloriosam putat. qui autem fateatur, honestum non esse, in ea ciuitate, quae libera fuit, quaeq. esse debeat, regnare; sed ei, qui id facere possit, esse utile; qua hunc oburgatione, aut quod potius conuicio a tanto errore coner auellere? potest enim, diu immortales, cuiquam esse utile foedissimum, & tetricum parricidium patriae, quamuis, eo qui se obstrinxerit, ab oppressis ciuibus Parens nominetur & honestate igitur dirigenda uilitas est, & quidē sic, ut haec duo uerba inter se discrepare, sed tamen unum sonare, uideantur.

EXPLANATIO

Si boni uiri nomen eripuerit, & Viri boni, quinque. **FIDEM**, iustitiamq. detraxerit? hinc Iuuenalis: Exemplo quodcumque malo committitur, ipse displicet auctori. Prima est haec ultio, quod se Iudice nemo nocens absoluit: improba quamuis Gratia fallacis praetoris uicerit urnam.

IN homine figura, & In, abest a quattuor, & Tertij. **ID** faciunt, & Idē, tres, & Tertij. **IDē** efficiunt, unus. **QUI** etiā socerum habere uoluit eum, & Pompeiū carpit, qui, ut augetet potentia suā, Caesaris filiā duxit uxore. **V T I L E** enim uidebatur? **Ei**, pro, Enim, octo, & Tertij. **V**tile enim ei uid. unus. **I P S E** autem socer? **S**uetonius in Iulio. **Q U A M** inutile, & abest haec a duobus, & Tertij. **I**n quibus **I**, Et, additur, **Q**uam iniustum in patriam, & quam turpe. **O**cto, **Q**uam ini. in p. & q. inutile, & q. t. **E V R I P I D I S**? abest ab undecim, & Tertij. **N A M**, si & c. senarij iambici, **A L I I S** rebus? **A**liis in rebus, unus meus, & Iulij Galli. **V**nus, **A**liis am rebus. **I D** unum solum, & sic in oratione pro Sextio. **D**uo, **Q**ui id solum unum. **Q**ui id unum, quod, tres, & Tertij. **V**nus, **Q**ui id solum dominium, quod. **V**nus, **Q**ui uel Caesaris id solum uitium, quod. **E X C E P E R I T**? **E**xcepit, tres. **E**xceperit: in pietate colenda. **C O N C U P I E R I T**? **C**oncupierit, septem, & Tertij. **C**oncupiuit, unus. **S I** quis honestam esse dicit, & Si honestam quis esse d. nouem, & Tertij. **N**, **E**sse, abest ab uno. **A**uelleret? sic liber Tertij. quattuor, **A**uerrere. nouem, **E**uelleret. **F O E D I S S I M U M**, & tetricum? antea quoque in hoc libro utrumque coniunxit. **E**o qui se obstrinxerit, & Qui se eo obstrinxerit, decem, & Tertij. **Q**ui se obstr. eo, unus. **Q**ui eo se obstr. unus. **P A R E N S**? **C**aesar. **D**uo uerba? **D**uo uerbo, **T**ertij liber, recte. **I**nter se discrepare, unum sonare uideantur. & sic Tertij liber, & quinque mei. **I**nter se discrepare, quae unum son. uid. duo. **I**nter se discrepare, unum tamen son. uid. duo. **S O N A R E**? significare. uide metaphoram elegantem in **D**iscrepare, & **S**onare. ut, **D**iscrepare, & **C**oncinere, de nat. de. lib. I.

CICERO

Nunc abeo ad uulgi opinionem. Quae maior utilitas, quam regnandi, esse possit & nihil contra inutilius ei, qui id iniuste consecutus sit, inuenio, cum ad ueritatem coepi reuocare rationem. possunt enim cuiquam esse utiles angores, sollicitudines, diurni & nocturni metus; uita insidiarum periculorūq. plenissima? Multi iniqui, atque infideles regno, pauci boni sunt, inquit **A**tins: at cui regio? quod a **T**antalo, & **P**elope proditum iure obtinebatur. nam, quanto plures ei regi putas, qui cum exercitu populi R. populum ipsum Romanum oppressisset, ciuitatemque, non modo liberam, sed etiam gentibus imperantem, seruire sibi coegisset? hunc tu quas conscientiae lates in animo censeres habuisse? quae uulnera? cuius autem uita ipsi potest utilis esse, cum eius uitae ea condicio sit, ut, qui illa eripuerit, in maxima gratia futurus sit, & gloria? Quod si haec utilia non sunt, quae maxime uidentur, quia plena sunt dedecoris, ac turpitudinis: satis persuasum esse debet, nihil esse utile, quod non honestum sit. quamquam id quidem cum saepe alias, tum **P**yrri bello a **C**. **F**abricio consule iterum, & a senatu nostro iudicatum est, cum enim rex **P**yrrius populo R. bello ulro intulisset; cumq. de imperio certamen esset

cum rege generoso, ac potente; per fuga ab eo uenit in castra **F**abricij, eiq. est pollicitus, si praemium ei proposuisset, se, ut clam uenisset, sic clam in **P**yrri castra reditum, & eum ueneno necaturum. hunc **F**abricius reducendum curauit ad **P**yrriū: idq. eius factum a senatu laudatum est. at qui, si speciem utilitatis, opinionemq. quaerimus; magnum illud bellum per fuga imus, & grauem aduersarium imperij sustulisset: sed magnum dedecus, & flagitium, quicum laudis certamen fuisset, cum non uirtute, sed scelere, superatum. **P**yrriū igitur utilius uel **F**abricio, qui talis in hac urbe, qualis **A**ristides **A**thenis, fuit; uel senatui nostro, qui nunquam utilitatem a dignitate se iunxit, armis cum hoste certare, an uenenis? si gloriae causa imperium expetendum est, scelus abfit, in quo nō potest esse gloria. sin ipsae opes expetuntur quoquo modo: non poterunt esse utiles cum insania. **N**on igitur utilis illa **L**. **P**hilippi, **Q**. filij, sententia: Quas ciuitates **L**. **S**ulla, pecunia accepta, ex **S**. **C**. liberauisset, ut eae rursum uehigales essent, neque ijs pecuniam, quam pro libertate derant, redderemus. est ei senatus assensus. turpe imperio. piratarum enim melior fides, quam senatus. **A**t uelha uehigalia: utile igitur.

EXPLA-

EXPLANATIO

NUNC ab eo ad vulgi opinionem. 3 Nunc habes, unus, Nunc adeo, unus, Non habeo, unus, & Tertij. probo. PAUCI boni sunt 3 Pauci sunt boni, duo. ATANTALO, & PÉLOPE prodiu 3 legitima successione a patre ad filium quasi per manus transfusum. REGI 3 Caesari. QUI cum exercitu 3 Cui, non est in ullo uetere libro. & elegantius abest. CVIVS autem uita ipsi potest uilis esse; 3 sic omnes mei, duobus exceptis, in quorum uno, pro, Ipsi, Ipsa; in altero, Sibi. Vrsinus, Cui autem uita potest uilis esse. IN maxima gratia futurus sit, & gloria 3 Gratiam, & Gloriam tyrannicidae consequuntur. Lib. 1. 1. eadem coniungit: Haec genera officiorum qui persequuntur, magnam ipsi adipiscuntur, & gratiam, & gloriam. Et Fam. lib. x. ep. 5. Gratiae, gloriaeque caue, tempus amittas. Tres, & Tertij addunt, 10, Et, In maxima & gr. A. C. Fabricio consule iterum, & a senatu nostro 3 Agellius lib. 1. 1. cap. 8. Fabricio: Luscinio. PERFUGA 3 medicus Pyrrhi, ut ab aliis traditum est. Agellius, Valerius Max. Eutropius, Plutarchus. SI praemium ei proposuisset, 3 Sibi, duodecim, & Tertij. Promississet, unus. A senatu laudatum est. 3 Laudatum a senatu est, septem, & Tertij. Est a senatu laudatum, unus. A senatu laudatum, unus. Laudatum a senatu, unus. VTRVM igitur uilius 3 Vtrum igitur uilius, duo. SENATVM nostrum, qui numquam utilitatem a dignitate seinnxit, 3 at paullo infra: Est ei senatus assensus: turpe imperio. AN uenenis 3 Aut uenenis, unus. Non uenenis, duo. ESSE utiles 3 ord. praep. duo, & Tertij. Ex s. c. 3 sic omnes libri ueteres. LIBERAVISSET, 3 immunes esse declarasset. EST ei senatus assensus, 3 Ei senatus est assensus, duo. EST senatus est consensus, unus.

CICERO

QUOVSOVE audebunt dicere, quidquid utile, quod non honestum 3 potest autem ulli imperio, quod gloria debet fultum esse, & benevolentia sociorum, utile esse odium, & infamia? ego etiam cum Caetone meo saepe disseni. nimis enim mihi uidebatur praefraete aerarium, uel eligaliaque defendere; omnia publicanis negare, multa sociis: cum in hos benefici esse debere, cum illis sic agere, ut cum colonis nostris solemus: eoq. magis, quod illa ordinum coniunctio ad salutem reip. pertinebat. Male etiam Curio, cum causam transpadanorum aequam esse dicebat; semper autem addebat, Vincat utilitas. potius diceret, non esse aequam, quia non esset utilis reip. quam, cum aequam esse diceret, non esse utilem sateretur. Plenus est sextus liber de officiis Hecatonis talium quaestionum, sit ne boni uiri, in maxima caritate amonae familiam non alere. in utramque partem disputat: sed tamen ad extremum utilitate putat officium dirigi magis, quam humanitate. Quaeit, si in mari iactura facienda sit, equi ne pretiosi potius iacturam faciat, an seruuli uilis. hic alio res familiaris, alio ducit humanitas. Si tabulam de naufragio stultus arripuerit, extorquebit ne eam sapiens, si potuerit 3 negat; quia sit iniurium. Quid dominus nauis eripiet ne suum? minime; non plus, quam si nauigantem in altum eicere de nauis uelit, quia sua non sit. quoad enim peruentum sit eo, quo sumpta nauis est, non domini est nauis, sed nauigantium. Quid, si una tabula sit, duo naufragi, hiq. sapientes; sibi ne uterque rapiat, an alter cedat alteri? cedat uero; sed ei, cuius magis inter sit uel sua, uel reip. causa uiuere. quid, si haec paria in utroque? nullum erit certamen; sed, quasi in sorte, aut in micando uictus, alteri cedet alter. Quid, si pater sana expilet, cuniculos agat ad aerarium,

indiget ne id magistratibus filius 3 nefas id quidem est: quin etiam defendat patrem, si arguatur non igitur patriam praestat omnibus officiis 3 in mo uero 3 sed ipsi patriae conducit, pios habere ciues in parentes. Quid, si tyrannidem occupare, si patriam proderet conabitur pater, silebit ne filius immo uero obsecrabit patrem; ne id faciat; si nihil proficiet, accusabit, minabitur etiam ad extremum, si ad perniciem patriae res seclabur; patriae salutem anteponet saluti patris. Quaeit etiam, si sapiens adulterinos nummos accipiet imprudens pro bonis, cum id rescierit, soluturus ne sit eos, si cui debeat, pro bonis. Diogenes ait, Antipater negat: cui potius assentior. Qui uinum fugiens uendat sciens, debeat ne dicere 3 non necesse putat Diogenes, Antipater uiri boni existimat. Haec sunt quasi cotrouersa iura Stoicorum. In mancipio uendendo, dicenda ne uita? non ea, quae nisi dixeris, redhibeat in mancipium iure ciuili: sed haec, mendacem effusa, aleatorem, suracem, ebriosum, alteri dicenda uidentur, alteri non dicenda. si quis, aurum ueniens, aurichalcum se putat uendere, indicet ne ei uir bonus, aurum illud esse, an emat denario, quod sit millenarium? Perpicuum iam est, & quid uibi uideatur, & quae sit inter eos philosophos, quos nominant, cotrouersia. Pacta, & promissa semper ne seruanda sint, quae nec ui, nec dolo malo, ut praetores solent dicere, facta sint? Si quis medicamentum cuiquam de derit ad aquam intercutem; pepigeritque, ne illo medicamento unquam postea uteretur; si eo medicamento sanus factus fuerit, & annis aliquot post incidit in eundem morbum, nec ab eo, quicum pepigerat, impetret, ut item eo liceat uti; quid faciendum sit, cum sit is inhumanus, qui non concedat uti, nec ei quidquam fiat iniuriae? uitae, & saluti consulendum est.

EXPLANATIO

NIMIS enim mihi 3 10, Enim, abest a nouem, & Tertij. In Tertij, Nimis mihi praefra. uidebatur. ORDINVM coniunctio 3 equitum, & senatus, quorum dissensione fractae sunt opes reip. VINCAT utilitas. 3 or. 14. in Catil. Meorum periculorum rationes utilitas reip. uincat. Plutarchus Melanopum rhetorem, Callistrato, pecuniam largienti, cedentem, ad populum dixisse scribit: Ο μὲν δὲ ἴσθ' ἔχθρὸς ἵνα τὸ

ἡ δὲ τῶν πόλεως συμφέρον. Vide lib. II. de Inuent. quo loco placere dicit Aristoteli utilitatem solam in gener deliberatio, sibi honestatem, & utilitatem. CUM aequam esse diceret, non esse utilem fateretur. & quidam libri. Cum utilem esse diceret, non esse aequam fateretur. ANNONAE non tantum frumenti, sed quidquid ad uictum attinet. FAMILIAM & mancipia. IN utramque partem disputat: cur & alenda, & deferenda uideatur. UTILITATE putat officium dirigi, ut potius fame pereant serui, & ancillae, quam ipse aut in signi detrimento afficiatur, aut cum suis liberis fame periclitetur. QUAM humanitate, ut familia conseruetur propter naturalem societatem rationis, & orationis, quae seruis etiam eum dominis intercedit. SERVILI uilis, qui non magni uendi possit. NEGAT; cum tamen praestet eum uiuere, qui sit utilior reip. DOMINVS nauis? Nauicularium, & Magistrum nauis uocant Iurisperiti. QUAM si nauigantem, quod Arioni musico euenisse, testatur Herodotus. QVIA sua non sit, Non, abest a decem meis, & Tertij. SIBI ne uterque rapiat, an alter cedat alteri? miror, quibusdam doctis uiris placere magis, Vter, quod tamen est in quinque meis, quam, Vterque, diuersa enim significant. & Vter, pro, Vter uis, Latina lingua non recipit. nam illud pro Sextio, Horum utro uti uolueris, altero est carendum, usitatam significationem habet. Neuter, septem, & Tertij habent. VNUS, Neutrum. QVASI sorte, aut micando uictus, sic liber Tertij, & plerique alij. Duodecim tamen, Aut dimicando. Male. Quod colligitur & ex Nonio Marcello, qui haec recitans in uerbo Micare, ita legit. et si eo loco tamquam uerba Ciceronis non agnoscantur: & Nonij emendator ex Attio in Chryippo haec proferri putet, ex uestigijs scripturae. falso tamen. ACCUSABIT reprehendet. non enim hoc loco est, Accusare ad iudices. ADULTERINOS, sic omnes mei, & Tertij. ACCIPIET Accepit, unus. Acceperit, undecim, & Tertij. CUI potius assentior, cui etiam supra assensus est de Rhodio frumentario. VINVM fugiens, quod actatem non fert: quod lentum incipit fieri. HAEC sunt quasi controuersa iura Stoicorum. Haec, nouem, & Tertij. Controtrouersiae, duodecim, & Tertij. Controtrouersiae, & iura Stoicorum, decem, & Tertij. Vel iura Stoicorum, unus. Haec: quae sequuntur. NON ea, quae nisi dixeris, Non nisi ea, quae nisi dixeris, octo mei. ALTERI non dicenda, Alteri dicenda uidentur, tredecim, & Tertij. MILLENARIVM? Mille denarium, undecim, & Tertij. SERVANDA sint, Sunt, septem. VM QUAM postea, in uno deest. VMquam, in altero desunt duo uerba, VMquam postea. SANVS factus fuerit, Sit, septem. Esset, tres, & Tertij. QVICVM pepigerat, Pepigerit, quinque. Qui pepigerit, unus.

CICERO

QVID, si quis sapiens rogatus sit ab eo, qui eum heredem faciat, cum ei testamentum H-S millies relinquantur, ut, aequam hereditatem adeat, luce palam in foro saltet, idq. se facturum promiserit, quod alter eum heredem scripturus ille non esset: faciat, quod promiserit, nec ne? promississe nollem; & id arbitror fuisse gratuitis: sed, quoniam promisit, si saltare in foro turpe ducet, honestius mentietur, si ex hereditate nihil ceperit: nisi forte eam pecuniam in reip. magnum aliquod tempus contulerit, ut, uel saltare eum, cum patriae consulturus sit, turpe non sit. Ac ne illa quidem promissa seruanda sunt, quae non sunt uis ipsis utilia, quibus illa promiseris. Sol Phaetoni filio (ut redeamus ad fabulas) facturum se esse dixit, quidquid optasset: optauit, ut in curru patris tolleretur: sublatus est: atque is, ante quam constitit, iclu fulminis deflagrauit. quanto melius fuerat, in hoc promissum patris non esse seruatum? Quid, quod Theseus exegit promissum a Neptuno? cui cum tres optiones Neptunus dedisset, optauit interitum Hippolyti filij sui, cum is patri suspectus esset de nouerca; quo optato impetrato, Theseus in maximis fuit luctibus. Quid Agamemnon?

cum deuouisset Dianae, quod in suo regno pulcherrimum natum esset illo anno, immolauit Iphigiam, qua nihil erat eo quidem anno natum pulchrius. promissum potius non faciendum, quam tam taetrum facinus admittendum fuit. Ergo & promissa non facienda non numquam. Neque semper deposita reddenda sunt. Si gladium quis apud te sanae mentis deposuerit, repetat insaniens; reddere, peccatum sit; non reddere, officium. Quid, si is, qui apud te pecuniam deposuerit, bellum inferat patriae, reddes ne depositum? non, credo: facies enim contra remp. quae debet esse carissima. Sic multa, quae natura honesta uidentur esse, temporibus fiunt non honesta. facere promissa, stare conuentis, reddere deposita, commutata utilitate, fiunt non honesta. Ac de ijs quidem, quae uidentur esse utilitatis contra iustitiam simulatione prudentiae, satis, arbitror, dictum. Sed, quoniam a quattuor fontibus honestatis primo libro officia duximus, in eisdem uersabimur, cum docebimus, ea, quae uidentur esse utilia, neque sunt, quam sint uirtutis inimica. Ac de prudentia quidem, quam uult imitari malitia, itemq. de iustitia, quae semper est utilis, disputatum est.

EXPLANATIO

H-S millies, & milliones tres. LUCE palam in foro saltet, Luce claro, uideatur legisse Nonius. quod conuincitur ex ipsius uerbis, licet mendosis. nam, quae Ciceronis citat, cum haec esse deberent, non leguntur in eo, sed alia, quae alicuius ueteris poetae sunt. QVOD promiserit, nec ne? sic septem, & Tertij. Promisit, unus. SED, quoniam promisit, contra utilitatem. AC ne illa quidem promissa seruanda sunt, contra promissa. IIS ipsis utilia, sic omnes mei, & Tertij, uno excepto, in quo id, Iis, deest. QVIBVS illa promiseris, id, Illa, deest in uno. SOL Phaetonti filio, ex Clymene nympa, Occani, & Thetyos filia. Ouid. Metam. I. & II. Hygin. cap. I 54. Lucanus lib. II. Fulgentius lib. I. & Lucianus in Astrologia.

logia. **FACTVRVM** se esse dixit, & immo iuravit per Stygiam aquam. **SVELATVS** est: atque is, ante quam constitit, & sic tres, & Tertij. **Vnus**, Sublatus infans: atque is, ante quam const. **Octo**, Sublatus est, atque infans, antequam constitit. Quod si retineamus, **Infans**, dicendum, eum, ex scorpionis conspectu territum, habenas remisisse, ut equi sentirent se non uerum aurigam habere. **ICTV fulminis deflagrauit**. & sic duodecim, & Tertij. **Fulmine deflagrauit**, unus. **ICTV fulminis**: a Ioue, precibus mortalium, tanto incendio laborantium, auditis. **Deflagrauit**: collapsus in Padum. **QVID**, quod **Theseus** exegit **promissum a Neptuno**? & supra, lib. I. **OPTIONES** & Optationes, undecim, & Tertij. **NOVERCA**; & **Phaedra**: **QVO** optato impetrato, & Optato, abest a duobus meis. **IPHIGENIAM**, & fabula est apud Euripidem in tragoedia, Iphigenia in Aulide. **PROMISSVM** potius non faciendum, & contra promissa. **NEQVE** semper deposita & c. & contra deposita. **REDDENDA** sunt. & Sunt, abest ab octo meis, & Tertij. **SANA** mentis & Sana mente, duodecim, & Tertij. **TEMPORIBVS** Q. sunt non honesta. & honesta temporibus perturbantur, fiuntq. non honesta. **Non honesta**: sic undecim, & Tertij. unus, Inhonesti. **IN** eisdem uersabimur, cum docebimus ea, quae uidentur & c. & Videantur, undecim, & Tertij. **Ac de prudentia, quam uult imitari malitia**, & supra: In malitia simulatio intelligentiae.

CICERO

RELIQUAE sunt duae partes honestatis: quarum altera in animi excellentis magnitudine, & praestantia cernitur; altera in conformatione, & moderatione continentiae, & temperantiae. **Vtile** uidebatur **Vlix**, (ut quidam poetae tragici prodiderunt: nam apud **Homerum**, optimum auctorem, talis de **Vlix**e nulla suspicio est) sed insimulant eum tragoediae, si multatione insaniae, militiam subterfugere uoluisse. non honestum consilium. **At utile**, (ut aliquis fortasse dixerit) regnare, & **Ithacae** uiuere otiose cum parentibus, cum uxore, cum filio. **Vllum** tu decus in quotidianis periculis, & laboribus cum tranquillitate hac conferendum putas? ego uero istam contemnendam, & abiiciendam; quoniam, quae honesta non sit, ne uilem quidem esse arbitror. **Quid enim** auditurum putas fuisse **Vlix**e, si in illa simulatione perseverasset? qui, cum maximas res gesserit in bello, tamen haec audiuit ab **Aiace**:

Cuius ipse princeps iniuriandi fuit,
Quod omnes scitis, solus neglexit fiden:
Furere assimulauit: ne coiret, insitit.
Quod ni **Palamedis** perspicax prudentia
Istius perceperet malitiosam audaciam;
Fide sacratae ius perpetuo falleret.

illi uero non modo cum hostibus, uerum etiam cum fluctibus, id quod fecit, dimicare melius fuit, quam deserere consentientem Graeciam, ad bellum barbaris inferendum. Sed dimittamus & fabulas, & externa: ad rem factam, nostramque ueniamus. **M. Atilius Regulus** cum consul iterum in **Africa** ex insidijs captus esset, duce **Xanthippo** **Lacedaemonio**, imperatore autem patre **Hamibalis** **Hamilcare**, iuratus missus est ad senatum, ut, nisi redditi essent **Poenis** captiui nobiles quidam, rediret ipse **Carthaginem**. is, cum **Romam** uenisset, utilitatis speciem uidebat: sed

eam, ut res declarat, falsam iudicauit: quae erat talis, manere in patria, esse domi suae cum uxore, cum liberis; quam calamitatem accepisset in bello, communem fortunae bellicae iudicantem, tenere consularis dignitatis gradum. quis haec neget esse utilia? quem censet? magnitudo animi, & fortitudo negat. num locupletiores quaeris auctores? harum enim est uirtutum proprium, nil extimescere, omnia humana despicere, nihil, quod homini accidere possit, intolerandum putare. itaque, quid fecit? in senatum uenit: mandata exposui: sententiam ne diceret, recusant: quam diu iureiurando hostium teneretur, non esse se senatorem. atque illud etiam: (o stultum hominem, dixerit quispiam, & repugnantem utilitati suae) reddi captiuos, negauit esse utile: illos enim adolentes, & bonos duces; se iam consecutum senectute. Cuius cum ualisset auctoritas, captiui retenti sunt, ipse **Carthaginem** rediit, neque eum caritas patriae retinuit, nec suorum. neque uero tum ignorabat, se ad crudelissimum hostem, & ad exquisita supplicia proficisci: sed insurandum conseruandum putabat. itaque tum, cum uigilando necabatur, erat in meliore causa, quam si domi senex, captiuus, periuirus, & consularis, remansisset. **At stulte**, qui non modo non censuerit captiuos remittendos, uerum etiam dissuasit. quo modo stulte, etiam ne si reip. cōducebat? potest ne, quod inutile reip. sit, id cuiquam utile esse? peruertunt homines ea, quae sunt fundamenta naturae, cum utilitatem ab honestate seiungunt. omnes enim expetimus utilitatem, ad eamque rapimur; nec facere aliter ullo modo possumus. nam, quis est, qui utilia fugiat? aut quis potius, qui ea non studiosissime persequatur? sed, quia nusquam possumus, nisi in laude, decore, honestate, utilia reperire; propterea illa prima, & summa habemus, utilitatis nomen non tam splendidum, quam necessarium, ducimus.

EXPLANATIO

CONFORMATIONE, & *φρασησπορεια*. Cuius contrarium illud apud **Terentium**, **Homo** per paucorum hominum. **Vtile** uidebatur **Vlix**, & aggreditur de fortitudine. **QVIDAM** poetae tragici prodiderunt: & quorum nullus extat. **HOMERVM**, optimum auctorem, & fabularum, & artificij poetici, non historicarum. **Iurisconsulti** omnium uirtutum parentem appellant. **Dion** tñ **Chrylostomus** eius narratione de **Troiae** excidio confutat. **PERICVLIS**, & laboribus? Laboribus, & periculis, decem. 7. Periculis, & decem in Tertij libro. **ISTAM** tranquillitatem. **AUDIUIT** & Audiuit, septem, & Tertij. recte. **CVIV** ipse & c. & senarij iambici, ex **Pacuij** **Armorum** iudicio. **NE COIRET**, & cum reliquis Graecis, in concilio Graecorum: ubi actum de bello **Troianis** publice inferendo. **FIDE sacratae** & pro, **Fidei sacratae**. quod antequam dictum qui ignorarunt, **Fide**, arbitrati dictum

ti dictum esse auferendi casu, Sacrata in libris scripserunt. Vide Agellium, & exempla apud Sallustium, & me in Annotationibus collecta. Veteres tamen libri, omnes, aliter. Vnus, Fides sacrata. Vnus, Fide sacratum. Decem, & Tertij, Fide sacrata. CVM *hostibus*, & Homerus in II. CVM *fluctibus*, & Homerus in Od. SED *dimittamus* & sic septem mei. Omittamus, quattuor, & Tertij. Obmittamus, unus. FABV- LAS, & non enim hoc de Vlixerum putabat, nec omnia de bello Troiano pro certis habebantur. AD *rem factam, nostramq. ueniamus*. & sic tres mei, & Tertij. Vrsinus, Nostraque. Ad rem, factaq. ueniamus, unus. Ad rem factam ueniamus, duo. Ad rem, factamq. nostram ueniamus, quinque. Ad rem nostram, factaq. redeamus unus. XANTHIPPO *Lacedaemonio*, & uide Polybium lib. I. FALSAM *iudicauit*: & quae deciperet: cum utile esse non posset, quod honestum non esset. DOMI *suae*: Domui suae, unus meus, & Tertij. In Phil. Domui suae. In Tusc. Domui alienae. QVEM *ceses*? & sic Tertij liber. Quae ceses, omnes alij. Ter. Andr. act. 5. sc. 2. Quid ceses? MAGNITUDO *anmi*, & temp. otio priuato praefertentis. NVM *locupletiores quaeris auctiores*? & sic supra, Testis locuples Posidonius. In Bruto, Thucydidem locupletem auctorem dicit. Ad Q. fr. Locuples tabellarius, idest, cui litterae recte credi possint. Pro Flacco, Testis locuples. Lilius lib. IX. de Samnitibus: Sponsores nos sumus rei satis locupletes. An locupletiores & c. alias. Nam locuplet. male, sed unde tamen eliciatur uera lectio, octo, & Tertij. Non tres. Num, quo modo impressimus, unus. *Locupletiores auctores*: quam animi magnitudinem, & fortitudinem. NIL *extimescere*, & magnificentiushaec dicuntur, quam uerius. NON *esse se senatorem*. & sic Se, abest a quinque, & Tertij. ILLOS *enim adolescentes, & bonos duces*; & Illos enim adolescentes esse, & bonos duces, decem, & Tertij. NE QV- *ero tum* & sic decem mei, & Tertij. EX QV- *sita supplicia*: Agellius lib. VI. cap. 4. Vide & D. Aug. de Ciu. Dei. ERAT *in meliore causa*, & rectius fecit, meliorem causam habuit: felicior erat: siquidem ex honesto felicitas prouenit. Infra Q. Pomperum in eadem cum Mancino causa esse dicit, idest pari ignominia. PERLVRVS, & *consularis*: & sic Et, non est in ullo meo, nec in Tertij. ID *cuiquam cui uile esse*? & Cui, abest a quinque meis, & Tertij. neque legitur in Nonio in, Conducere. SED, *quia nusquam possimus*, & c. & utilitas ubi sit.

CICERO

QVID est igitur, dixerit quis, in iureiurando? num iratum timemus Iouem? at hoc quidem commune est omnium philosophorum, non eorum modo, qui, deum nihil habere ipsum negotij, dicunt, & nihil exhibere alteri; sed eorum etiam, qui, deum semper agere aliquid, & moliri, nolunt, nunquam nec irasci deum, nec nocere, quid autem iratus Iuppiter plus nocere potuisset, quam nocuit sibi ipse Regulus? nulla igitur uis fuit religionis, quae tantam utilitatem praerueret. An, ne turpiter faceret? primum minima de malis. num igitur tantum mali turpitudine ista habebit, quantum ille cruciatus? deinde illud etiam, apud Attium:

„ Fregisti ne fidem? neque dedi, neque do infideli cuiquam:
Quamquam ab impio rege dicitur, luculente tamen dicitur. Addunt etiam: quemadmodum nos dicamus, uideri quaedam utilia, quae non sint; sic, se dicere, uideri quaedam honesta, quae non sint: ut hoc ipsum uidetur honestum, conseruandi iurisiurandi causa, ad cruciatum reuertisse, sed sit non honestum, quia, quod per uim hostium esset actum, ratum esse non debuit. Addunt etiam, quidquid ualde utile sit, id fieri honestum, etiam si antea non uideretur.

EXPLANATIO

IRATVM *Iouem*? & sic & Iouem iratum dicit ep. 12. lib. VII. NON *eorum modo*, & Epicureos intelligit. uide Lactantium Firm. libro de Ira Dei. ET *nihil exhibere alteri*; & sic Et, abest a nouem meis, & Tertij. SED *eorum etiam*, & Stoicos, Peripateticos, Academicos intelligit. SIBI *ipse Regulus*? & sic nouem mei, & Tertij. PRAEVERTERET, & ueteres omnes mei, & Tertij, Peruerteret. MINIMA *de malis*. & debemus eligere. HABEBIT, & Habeat, unus. Habeat, unus. fortasse non male, APVD *Attium*: & in Atreo. Vide & Hyginum cap. 88. Sic apud Senecam in Thyeste, Thyestes, impia filiorum dape satur,

Sceleris, inquit, est aliquis modus.

Ad quae Atreus:

Sceleri modus debetur, ubi facias scelus, non ubi reponas.

QVAM QVAM *ab impio rege* & praestruit solutioni. QVEMADMODVM & haec obiectio sapit testimonij naturam: quasi enim ex analogia petierunt eam aduersarij.

CICERO

HAEC fere contra Regulum. sed prima uideamus. Non sicut Iuppiter metuendus, ne iratus noceret: quia neque irasci solet, neque nocere. haec quidem

ratio non magis contra Regulum, quam contra omne iurandum, ualet. sed in iureiurando, non quod metus, sed quae uis sit, debet intelligi. est enim iurandum, affirmatio

matio religiosa. quod autem affirmate, quasi deo teste, promiseris, id tenendum est. iam enim non ad iram deorum, quae nulla est, sed ad iustitiam, & ad fidem, pertinet. nam praeclare Ennius,

O fides alma, apta pinnis, & iusiurandum Iouis.

Qui igitur iusiurandum uiolat, is fidem uiolat: quam in Capitolio uicinam Iouis Optimi Maximi, ut in Catonis oratione est, maiores nostri esse uoluerunt. At enim ne iratus quidem Iuppiter plus Regulo nocuisset, quam sibi nocuit ipse Regulus. certe, si nihil malum esset, nisi dolere. id autem non modo non summum malum, sed nec malum quidem esse, maxima auctoritate philosophi affirmant. quorum quidem testem non mediocrem, sed haud scio an grauissimum, Regulum nolite, quae so, ut uiperare. quem enim locupletiozem quaerimus, quam principem reip. qui, retinendi officij causa, cruciatum subierit uoluntarium? Nam, quod aiunt minima de malis, id est ut turpiter potius, quam calamitose: an est uilium maius malum turpitudinem? quae si in deformitate corporis habeat aliquid offensionis, quanta illa deprauatio, & sorditas turpificati animi debet uideri? itaque, ueruosius qui ista differunt, solum audent malum dicere id, quod turpe sit; qui autem remissius, hi tamen non dubitant summum

malum dicere. nam illud quidem:

Neque dedi, neque do fidem infideli cuiquam:

iccirco recte a poeta dicitur, quia, cum tractaretur Atricus, personae seruendum fuit. sed, si hoc, sibi sumunt, nullam esse fidem, quae infideli data sit: uideant, ne quaeratur latebra periurio. Est autem etiam ius bellicum, fidesq. iurandi saepe cum hoste seruanda. quod enim ita iuratum est, ut mens deferentis conciperet fieri oportere, id obseruandum est; quod aliter, id si non feceris, nullum periurum est: ut, si praedonibus pactum pro capite pretium non attuleris, nulla fraus est, ne si iuratus quidem id non feceris. nam pirata non est ex perduellium numero definitus, sed communis hostis omnium. cum hoc non fides esse debet, nec iusiurandum commune. non enim, falsum iurare, peierare est; sed, quod ex animi tui sententia iuraueris, sicut uerbis concipitur, more nostro, id non facere, periurum est. scite enim Euripides,

Iuravi lingua, mentem iniuratum gero.

Regulus uero non debuit condiciones, pactionesq. bellicas, & hostiles perturbare periurio. cum iusto enim, & legitimo hoste res gerebatur: aduersus quem & totum ius fetiale, & multa sunt iura communia. quod ni ita esset, numquam claros uiros senatus uinctos hostibus dedidisset.

E X P L A N A T I O

QUIA neque irasci solet, & Qui, quinque, & Tertij. Nec, sex. REGVLVM, & Reguli, unus, & Tertij. QVOD autem affirmate, & Affirmatiue, quattuor. Quod autem affirmaris, & quasi & c. legebat Vbalidius. IRAM deorum, quae nulla est, & ut philosophi omnes affirmant. O FIDES alma, apta pinnis, & iusiurandum Iouis. & Aptam pinnis, fateor me non intelligere quid sit. unus antiquus liber, Aptam primis: alius, Aptam pennis: alius, Aptam premiis: alius, Acta p'rmis: alius Iulij Galli, Atta p'cinis. obscura omnia. Si coniecturas e longinquo petere consueffem; id quod placere nonnullis uideo; legerem, A qua pendet iusiurandum Iouis. Aut dicamus, descriptum esse ab Ennio simulacrum Fidei almae, ut erat in templo Capitolino, per quam iurare proximus Iuppiter uidebatur. Fidem non esse deam, tradit D. Augustinus de Ciu. Dei, lib. iv. cap. 4. IN CAPITOLIO & Plin. lib. xxxv. cap. 10. Plut. in Numa, Dionys. Halicarnassensis lib. 11. Liu. lib. 1. Cic. de nat. de. 11. IN CATONIS oratione & Censorium intelligit. CERTE, si nihil malum esset, & iuxta Epicureos, quibus summum malum est dolor. NEC malum quidem esse, & sic omnes mei, & Tertij. unus, Ne. PRINCIPEM reip. & erat enim consularis. NERVOSIVS & ut Stoici. REMISSIVS, & ut Peripatetici. NEQUE do fidem & Id, Fidem, non est in tribus, & Tertij. PERSONAE & decoro personae. HOC sibi sumunt, & sic undecim, & Tertij. Haec, unus. Sibi sumunt: huius defensionem suscipiunt. Cic. ad Torquatum: Hoc mihi non sumo. Et ad Caccinam: Non sumo, ut & c. VIDEANT, ne quaeratur latebra periurio. & seruanda fides etiam infideli. EST autem etiam ius bell. & Est autem ius etiam bell. quinque, & Tertij. IUS bellicum, & de quo lib. 1. SAEPE cum hoste seruanda. & sic nouem, & Tertij. Conseruanda, unus. Cum honestate, unus, mendose. Saepe honesti seru. alter, mendose. MENS deferentis conciperet, & Id, Deferentis, non est in ullo meo uetere libro, nec in Tertij. ID obseruandum est. & Id seruandum est, duodecim, & Tertij. NULLVM periurium est: & Nullum est periurium, Tertij liber. VT, si praedonibus & c. & cum enim humano generi semper infesti sunt, ius humanum eos iuuare non debet. PERDVELLIVM & lib. 1. COMMVNIS hostis omnium. & Ilocrates ait milites mercenarios esse communes inimicos omnium hominum. CVM hoc non fides & Nec, nouem, & Tertij. ESSE debet, nec iusiurandum & Debet, nec iusiurandum esse, liber Tertij. FALSVM iurare, & non ex animi sententia. IURAUERIS, & Iuraris, decem, & Tertij. VERBIS concipitur, & Verbis conceptis iurare, siue peierare, Varro de l. Lat. apud Agell. lib. vii. cap. xj. Plautus Afn. act. 3. Festus in Prae- iurationes, Quintil. lib. v. cap. xj. Valerius lib. iv. cap. 1. de Africano consule. EVRIPIDES, & in Hippolyto?

Η γὰρ ὁμοῦχος ἢ δὲ ὀρνὶ ἀναμολος. Citat et hunc uersum Basilium de ratione studiorum, cap. 9. Huc faciunt illa Cydippes ad Acontium, apud Ouidium in epist.

Quid tibi nunc prodest, iurandi formula iuris,

Linguaq. praesentem testificata deam?

Quae iurat, mens est, nil coniurauimus: illa,

Illam fidem dictis addere sola potest.

Consilium, prudensq. animi sententia iurat,

Et nisi iudicij uincula nulla ualent.

Ius fetiale, § Dionysius lib. II. Plut. in Numa, & Camillo, & Probl. Liuius lib. XXX. Agellius lib. XVI. cap. 4.
Vinctos § sic Liuius: Progreffi fetiales ubi ad portam uenere, uestem detrahi pacis sponforibus iubent, manus post terga uinciri.

CICERO

AT uero T. Veturius, & Sp. Postumius, cum iterum consules essent, quia, cum male pugnatum apud Caudium esset, legionibus nostris sub iugum missis, pacem cum Samnitibus fecerant, dediti sunt his: iniussu enim populi, senatusque fecerant. Eodemque tempore Ti. Numicius, Q. Melius, qui tum tribuni plerant, quod eorum auctoritate pax erat facta, dediti sunt, ut pax Samnitum repudiaretur, atque huius deditio ipse Postumius, qui dederatur, suator, & auctor, fuit. Quod item multis annis post C. Mancinus: qui, ut Numantinis, quibus cum sine senatus auctoritate foedus fecerat, dederetur, rogationem suavit eam, quam L. Furus, & Sex. Atilius ex S. C. ferebant: qua accepta, est hostibus deditus. Honestus hic, quam Q. Pompeius: quo, cum in eadem causa esset, deprecante, accepta lex non est. hic ea, quae uidebatur, utilitas plus ualuit, quam honestas: apud superiores utilitatis species falsa, ab honestatis auctoritate superata est. At non debuit ratum esse, quod erat actum per uim. Quasi uero sorti uiro uis possit adhiberi. Cur igitur ad senatum proficiscebatur, cum praesertim de captiuis dissuasurus esset? Quod maximum in eo est, id reprehenditis. non enim suo iudicio stetit, sed suscepit causam, ut esset iudicium senatus: cui nisi ipse auctor fuisset, captiui profecto Poenis redditi essent. ita in columis in patria Regulus restitisset, quod qui patriae non utile putauit, iccirco honestum sibi & sentire illa, & pati credit. Nam, quod aiunt, quod ualde utile sit, id fieri honestum: immo uero, esse, non fieri, est enim nihil utile, quod idem non honestum: nec, quia utile, honestum est; sed, quia, honestum, utile. quare, ex multis mirabilibus exemplis haud facile quis dixerit hoc exemplo aut laudabilius, aut praestantius. Sed ex tota hac laude Reguli, unum il-

lud est admiratione dignum, quod captiuos retinendos censuerit. nam, quod rediit, nobis nunc mirabile uidetur; illis quidem temporibus aliter facere non potuit. itaque ista laus non est hominis, sed temporum. nullum enim uinculum ad adstringendam fidem, iure iurando maiores artius esse uoluerunt. id indicant leges in XII. tabulis, indicant sacra, indicant foedera, quibus etiam cum hoste deuincitur fides; indicant notationes, animaduersiones censorum, qui nulla de re diligentius, quam de iure iurando, iudicabant. L. Manlio, A. filio, cum dictator fuisset, M. Pomponius tribunus pl. diem dixit, quod is paucos sibi dies ad dictaturam gerendam addidisset. criminabatur etiam, quod Titum filium, qui Torquatus postea est appellatus, ab hominibus relegasset, & ruri habitare iussisset. quod cum audiuisset adolescens filius, negotium exhiberi patri; accurrisse Romam, & cum prima luce Pomponij domum uenisse dicitur, cui cum esset nunciatum; qui illum iratum allaturum ad se aliquid contra patrem arbitraretur, surrexit e lectulo, remotisque arbitris, ad se adulescentem iussit uenire. at ille, ut ingressus est, confestim gladium distinxit, iurauitque se illum statim interfectorum, nisi iniurandum sibi dedisset, se patrem missum esse facturum. iurauit, hoc terrore coactus, Pomponius: rem ad populum detulit: docuit, cur sibi a causa desistere necesse esset: Manlium missum fecit. tantum temporibus illis iniurandum ualebat. Atque hic T. Manlius is est, qui, ad Anienem, Gallo, quem, ab eo pronocatus, occiderat, torque detracto, cognomen inuenit: cuius tertio consulatu Latini ad Veserim fusi, & fugati: magnus uir in primis; & qui perindulgens in patrem, idem acerbè seuerus in filium.

EXPLANATIO

APUD Caudium § Apuliae uicium. uide Liuium lib. IX. **SUB iugum missis**, § inermes milites cum singulis uestimentis extra uallum exire iussi. **INIUSSU enim populi, senatusque fecerant.** § Liuius, de hac eadem re: Iniussu populi nego quidquam sanciri posse, quod populum teneat. **TI. Numicius**, § Tertij liber, Tiberius Minucius, Q. Emilius. quo modo quinque alij. Minicius, unus. **TI. Numicius, Q. Melius**, § Liuius, L. Liuium, & Q. Melium tribunos nominat. **TUM tribuni plerant**, § cum actum est de Samnitum pace repudianda, non cum facta pax est. nam extra urbem esse nisi per unum diem tribunis pl. non licebat. Liuius lib. IX. **HVIS dedicationis** § de qua D. Aug. de Ciu. D. lib. III. cap. 17. Valer. lib. V. cap. 1. Agellius lib. XVI. cap. ult. Plut. Parall. cap. 6. Florus lib. I. cap. 16. Orof. lib. III. cap. 15. Eutrop. lib. II. cap. 2. & de uir. ill. **MVLTIS annis post** § post CXXCII. Liui. Epit. LV. Plut. in Mario, Florus lib. I. cap. 18. de uir. il. c. 59. Eutrop. lib. IV. cap. 3. Orof. lib. V. cap. 5. August. lib. I. cap. 21. Valerius lib. II. cap. de Scipionis discipl. mil. & lib. I. cap. de Prodigijs. Vide & Iulium Obsequentem. **Q. POMPEIUS**: § qui paullo ante cum iisdem Numantinis aequè infame foedus pepigit. Cic. de Fin. II. Orof. lib. V. cap. 5. Epit. Liui. XLIV. Eutrop. lib. IV. cap. 7. **LEX** § hanc supra Rogatione nominauit. Agellius tamen lib. X. cap. 20. distinguit Rogationem a Legge. **HONESTUM sibi** § Sibi honestum, Tertij. **RETINENDOS censuerit**. § Censuit, oes mei, & Tertij. **INDICANT sacra**, § Secreta, unus. Sacrata, unus. Sacratae, decem, & Tertij. **NOTATIONES**, § Notiones, decem. Notiones, unus. Et notiones, unus. Naetiones, unus. Motiones, Tertij. **QVOD is paucos sibi dies ad dictaturam gerendam addidisset**. § quod, occasione bene faciendi belli ductus, obtinendi legitimum imperij tempus euasisset. Valerius lib. V. cap. de pietate filiorum in parentes. Legitimum autem dictaturae tempus, sex menses: ex lege XII. Tabularum, apud Cic. de Leg. **QVI Torquatus postea est appellatus**, §

pellatus, & Qui postea est Torquatus app. quattuor, & Tertij. Qui postea Torq. est app. quinque. Qui postea Torq. app. est, tres. *Torquatus*: hic postea filium suum interficere iussit, quod praeter mandatum cum hoste conflixisset. Sall. Cat. Liu. lib. I IX. Val. lib. I I. cap. 2. & Plut. in Parallelis. R V R *habitare iussisset*. & uide Valerium lib. V I. cap. 9. E T *prima luce*? Et cum prima luce, duodecim, & Tertij. Et cum prima luce, unus. Q V I *illum iratum*? sic Tertij liber. recte. Reliqui, Quod. duo, Quia. S V R R E X I T *e lectulo*, & at Liuius non ait eum surrexisse e lectulo, sed iacentem haec dixisse. R E M O T I S Q. *arbitris*? e cubiculo abire iussis. Valerius. G L A D I V M *distinxit*, & quem tectum attulerat. Valerius. N I S I *iurandum sibi dedisset*? nisi in quae ipse concepisset uerba iuraret. Liuius. T O, Sibi, abest a Tertij libro. *A causa desistere*? T O, A, abest ab octo meis, & Tertij. M I S S V M *fecit*. & itaque non tantum patri caulae dictio remissa est, sed etiam ipsi adolescenti ea res honori fuit. Liuius. G A L L O, & Galli, Tertij liber. & ita recitat Nonius. T O R Q V M *detracto*, & sic legit Nonius. Ciceronem tamen, & Virgilium muliebri genere; Liuium uirili Torquem dixisse, annotauit D. Hieronymus. quod antiqui libri, qui est apud me, testimonio comprobatur. habet enim claris litteris, Torque detracta. Vide Q. Claudium Quadrigarium, apud Agellium. De hoc Cic. de Fin. I. Tusc. IV. Sall. Cat. Val. lib. I I I. cap. de fort. Plut. parall. 26. de uir. ill. cap. 28. Flor. lib. I. cap. 13. Oros. lib. I V. cap. 6. Eutropius lib. I I. cap. I. & Virg. lib. VI. & Ouid. Fast. I. T E R T I O *consultatu*? cum P. Decio Mure. L A T I N I? errat Plutarchus, qui in Parallel. ait hoc bello Samnitico esse factum. *Ad Vesperim*? Liuius: Pugnatum est haud procul radicibus Vesuuij montes, qua uia ad Vesperim ferebat. F V S I, & *fugati*? sic nouem, & Tertij. Q V I *perindulgens in patrem, idem acerbe seuerus in filium*.? sic Tertij liber. & recte. ita autem recitat hunc locum & Nonius duobus locis, in Indulgere, & in Seuerum.

C I C E R O

S E D, ut laudandus Regulus in conseruando iureiurando; sic decem illi; quos post Camensem pugnam iuratos ad senatum misit Hannibal, in castra redituros ea, quorum erant potiri Poeni, nisi de redimendis captiuis impetrassent, si non redierunt, uituperandi, de quibus non omnes uno modo. nam Polybius, bonus auctor in primis, scribit, ex decem nobilissimis, qui tunc erant missi, nouem reuertisse, a senatu re non impetrata: unum ex decem, qui paullo post, quam egressus erat e castris, redisset, quasi aliquid ei esset oblitus, Romae remansisse. reditu enim in castra, liberatum se esse iureiurando, interpretabatur: non recte: fraus enim distringit, non dissoluit periurium. fuit igitur stulta calliditas, peruersa imitata prudentiam: itaque decreuit senatus, ut ille ueterator, & callidus uinctus ad Hannibalem duceretur. Sed illud maximum. octo hominum millia tenebat Hannibal, non quos in acie cepisset, aut qui periculo mortis diffugissent, sed qui relictis in castris fuissent a Paulo, & Varrone consulibus, eos senatus non censuit redimendos, cum id parua pecunia fieri potuisset: ut esset insitum militibus nostris, aut uincere, aut emori. qua quidem re audita, fractum animum Hannibalis, scribit idem, quod senatus, populusq. R. rebus afflictis tam excelso animo fuisset. Sic honestatis comparatione ea, quae uidentur utilia, uincuntur. Atilius autem, qui Graece scripsit historiam, plures ait fuisse, qui in castra reuertif-

sent, eadem fraude, ut iureiurando liberarentur; eosq. a censoribus omnibus ignominij notatos. Sit iam huius loci finis: perspicuum est enim, quae timido animo, humili, demisso, fractoq. fiant, quale fuisse Reguli factum, si aut de captiuis, quod ipsi opus esse uideret, non quod reip. censuisset, aut domi remanere uoluisset, non esse utilia, quia sunt flagitiosa, foeda, & turpia. Restat quarta pars, quae decore, moderatione, modestia, continentia, temperantia continetur. Potest igitur quidquam esse utile, quod sit huic talium uirtutum choro contrarium? atqui ab Aristippo Cyrenaeici, atque Annicerij philosophi nominati, omne bonum in uoluptate posuerunt; uirtutemq. censuerunt ob eam rem esse laudandam, quod efficiens esset uoluptatis. quibus obsoletis, floret Epicurus, eiusdem fere aditor, auctorq. sententiae. cum his, uiris equisq. (ut dicitur) si honestatem tueri, ac retinere sententia est, decertandum est. nam, si non modo utilitas, sed uita omnis beata, corporis firma constitutione, eiusq. constitutionis spe explorata, ut a Metrodoro scriptum est, continetur: certe haec utilitas, & quidem summa (sic enim censent) cum honestate pugnet. nam, ubi primum prudentiae locus dabitur? an, ut conquirit undique suauitates? quam miser uirtutis famulatus, seruiens uoluptati? quod autem munus prudentiae? an legere intelligenter uoluptates? fac, nihil isto esse incundius: quid excogitari potest turpius?

E X P L A N A T I O

S I C decem illi, & uide Agellium. B O N V S auctor? maxime dignus, cui, aliquid narranti, fides habeatur. S C R I B I T, & Ait, tres. Scripsit, tres. T V N C? Tum, decem, & Tertij. R E V E R T I S S E, a senatu re non impetrata: & Reuertisse dicit, re a senatu non impetrata, unus. Reuertisse, re a f. non imp. sex. Re a f. non imp. reuertisse, unus. E G R E S S V S erat? T O, Erat, non est in quattuor, & Tertij. Septem, ord. praep. F R A V S enim distringit, non dissoluit periurium? sic septem mei, & Tertij. & recte. Contra-ria enim sunt, Distringit, & Dissoluit. & lepore est in similitudine. Destringit, unus. Destrixit, duo. Distringit, duo, mendose. D E C R E V I T senatus, & c. & aliter Agellius lib. VII. cap. 18. F I E R I potuisset: & Posset, septem mei, & Tertij. A T I L I V S? Cic. de Leg. lib. I. Atilius, duo mei, & Tertij. I L L E, & abest a duobus, & Tertij. P E R S P I C V M est enim, quae timido animo, & c. & Perspicuum est enim, ea, quae & c. undecim, & Tertij. O P V S esse uideret? & c. & Videretur, omnes mei, & Tertij. N O N esse utilia, & c. & turpia non

piā non sunt utilia. **QVIA** *sumi* & Sint, quinque, & Tertij. **ANNICERII** ab Anniceride, Platoni redemptore. de quo lege Laetium in Aristippo. Vide & Sudam. Aristippi auditor fuit Antipater Cyrenaeus, huius Epitimidis Cyrenaeus, huius Parabates, Parabatis Anniceris. **VIRIS** *equusq.* i. extremo conatu. Sic antiquus liber. Sic Fam. lib. ix. ep. 7. & Sall. Jug. pag. 106. & 155. & ad Caes. de rep. ord. 207. ad Q. fr. l. 3. Phil. 8. L. Florus 1. Veris, quisque, duodecim, & Tertij. Antea, Velis, equisque. **CORPORIS** *firma constitutione*, & *evēq.* **SPE** *explorata*, & sic sex, & Tertij. Saepē explorata, tres. Specie explorata, duo. Spē explorata, duo. Spē perfecte explorata, Vrsinus ex vetere libro. *A Metrodoro* Atheniensis. Legitur hoc nomen in antiqua mea inscriptione.

D. M
METRODORO. DE
DOMVERVICLA
RI. BENEMERENTI
VIXIT. ANNIS
FECIT
MATER

AN *legere intelligenter voluptates* ? ut salutare noxiis, honestae turpibus, (si tamen hoc tribuendum est Epicuro) magnae patuis, diuturnae breuibis anteponantur. Quattuor mei, Intelligitur. Duo, Intelligere. Tres, Intelligunt. Vnus, Intelligent. Tres, Intelligitur. Tertij, Intellegitur. **EXCOGITARI** Cogitari, undecim, & Tertij.

CICERO

IAM, qui dolorem summum malum dicat, apud eum quem habet locum fortitudo, quae est dolorum, laborumq. contemptio & quamvis enim multis in locis dicat Epicurus, sicut hic dicit, satis fortiter de dolore: tamen non id spectandum est, quid dicat, sed quid consentaneum sit ei dicere, qui bona voluptate terminaverit, mala dolore ut si illum audiam de continentia, & temperantia: dicit ille quidem multa multis locis: sed aqua haeret, ut aiunt: nam, quo modo potest temperantiam laudare is, qui ponat summum bonum in voluptate? est enim temperantia libidinum inimica, libidines autem, consecretatrices voluptatis. Atque in his tamen tribus generibus, quoquo modo possunt, non incallide tergiversantur. Prudentiam introducunt, scientiam suppeditantem voluptates, depellentem dolores. Fortitudinem quoque aliquo modo expediunt, cum tradunt, rationem negligendae mortis, perpetiendiq. doloris. Etiam temperantiam inducunt, non facillime illi quidem, sed tamen quoquo modo possunt: dicunt enim, voluptatis magnitudinem doloris detractio fieri. Iustitia uacillat, uel iacet potius, omnesq. cae uirtutes, quae in communitate cernuntur, & in societate generis humani. neque enim bonitas, nec liberalitas, nec comitas esse potest, non plus, quam amicitia, si haec non per se expectantur, sed ad voluptatem, utilitatem ne referantur. Conferamus igitur in pauca. nam, ut utilitatem nullam esse docuimus, quae honestati esset contraria: sic omnem voluptatem dicimus honestati esse contrariam. quo magis reprehendendos Calliphonem, & Dinomachum iudico: qui se dirempturos contouersiam putauerunt, si cum honestate voluptatem, tamquam cum homine pecudem, copulaissent. non recipit istam coniunctionem honestas, aspernatur, repellit. nec uero finis bonorum, & malorum, qui simplex esse debet, ex dissimilibus rebus misceri, & temperari potest. Sed de hoc haecenus: magna enim res, alio loco pluribus uerbis disputata. Nunc ad propositum. Quemadmodum igitur, si quando ea, quae uideretur utilitas, honestati repugnat, dijudicanda res sit, satis est supra disputatum. sin autem speciem utilitatis etiam voluptas habere dicatur, nulla potest esse ei cum honestate coniunctio. nam, ut tribuamus aliquid voluptati; condimenti forsasse non nihil, utilitatis certe nihil habebit. Habes a patre munus, Marce fili, mea quidem sententia, magnum: sed perinde erit, ut acceperis. quamquam tibi hi tres libri Cratippi inter commentarios, tamquam hospites, erunt recipiendi. sed, ut, si ipse uenisset Athenas; quod quidem esset factum, nisi me de medio cursu clara uoce patria renocasset; aliquando me quoque audires: sic, quoniam his uoluminibus ad te profecta uox mea est, tribues his temporis, quantum poteris; poteris autem, quantum uoles. cum uero intellexero, te hoc scientiae genere gaudere; tum & praesens tecum propediem, ut spero; & dum aberis, absens loquar. Vale igitur, mi Cicero; tibiq. persuade, te mihi quidem esse carissimum, sed multo fore caritorem, si talibus monumentis, praecipisq. lactabere.

EXPLANATIO

MVLTI in locis & In multis locis, unus. Multis locis, quinque, & Tertij. **AQVA** *haeret, ut aiunt* & Non progreditur eius ratio, impedimentis retinetur, ut aqua. **NAM**, *quo modo potest* & Nam, qui potest, undecim, & Tertij. **DEPELLENTEM dolores**. & nam philosophia medetur confertatis animis, ut ait Cicero. **PERPETIENDI** *q. doloris*. & Que, abest a duobus, & Tertij. **DOLORIS detractio fieri**. & Detractionem, omnes mei, & Tertij. **COMITAS** sic legendum. sic & Tertij liber, & alij mei. **CALLIPHONEM**, & *Dinomachum* & de Fin. lib. v. Tuscul. Acad. iv. **EX dissimilibus** & Ex dissimillimis, quinque, & Tertij. **SED de hoc haecenus**: & Sed, haecenus, abest a duodecim, & Tertij. **ALIO loco** & in libris

libris de Finibus. **PLVRIBVS** uerbis disputata. § haec duo postrema uerba, Verbis disputata, absunt a decem, & Tertij. In uno uerbum Disputata, non legitur. In alio, Pluribus dixi. Vt facile appareat, omnia esse glossemata. **HABERE dicatur**, § Dicitur, unus. Diceretur, quattuor, & Tertij. **PERINDE erit, ut acceperis**. § Sic Plautus: Res perinde est, ut eam agas, atque magnificias. **QVAM QVAM tibi hi tres libri Cratippi inter comm**. § In quinque non legitur **to**, Tibi. Septem, & Tertij, **Quamquam hi tibi tres libri inter Cratippi comm**. **TAM QVAM hospites** § plus igitur Cratippo, quam sibi ipsi, tribuere uidetur. Fam. lib. XII. ep. 16. & lib. XVI. ep. 21. & horum libroru primo, ipso initio, & initio huiusce tertij. **DE medio cursu** § E medio cursu, undecim, & Tertij. **ME quoque** § non modo Cratippum. **VT spero**; § auguratur scilicet, quod euenit. nam proscriptus, & interfectus est paulo post scriptos hos libros, M. Antonij Triumuii iussu. Neque igitur praefens, neque absens cum filio locutus est. **TE mihi quidem esse car.** § Te quidem mihi esse car. unus. Te esse mihi car. duo. Mihi quidem te esse car. unus. Esse te mihi quidem car. unus. Te mihi esse car. duo. Esse te quidem mihi car. quinque, & Tertij. Te esse equidem mihi car. unus. **SI talibus monumentis, praeceptisq. laetabere.** § placere uideo doctis uiris, Monitis, potius, quam, Monumentis, contra ueteres omnes libros. ab his ego non libenter dissentio: sed libenter quoque tuor antiquitatem librorum, uel ipsam potius sententiam Ciceronis. quem loqui uideo de suis libris, eosq. uocare Monumenta, paterni scilicet amoris in filium: tamquam diu duraturos. in quibus quoniam praecipuntur ea, quae ad honestatem, ueramq. gloriam pertinent, propterea subiunxit, Praeceptisque. **Quasi dicat, Si meos libros leges, eorumq. praecepta seruabis. praecepta enim monumentis eiusmodi continentur. Vnus, Ornamentis.**

CICERO

EXPLANATIO

MVTIS in hac sententia. **Q**UAM QVAM tibi hi tres libri Cratippi inter comm. **T**AM QVAM hospites. **D**E medio cursu. **M**E quoque. **U**T spero. **T**E mihi quidem esse car. **S**I talibus monumentis, praeceptisq. laetabere. **Q**UASI dicat, Si meos libros leges, eorumq. praecepta seruabis. **U**NUS, Ornamentis.

CLARISSIMO VIRO
IOANNI DONATO

ONVX enim suspicant, laudant, atque etiam ad id
adipiscendum naves impellunt. IOANNES DONATI,
amplissimus, sed melior iustitiam sua, quae ad verum bo-
num ducit, abstractior. Id, quod specie quidem bonum,
re autem ipsa malum est, expecere satis constat. Multi
rursus sunt, quos, ac male agant, poenae tantum in eis
deseret, eosq. tamen extra honorum numerum collo-
candos, malisq. appellandos, sapientes cecebit Poeta. Neque meliora ni-
deserit his, qui propter diuitias, honorem, dominationem, bene, non spon-
te eadem, sed elata, inuis, agunt. Sed optimum illud, & caeleste, ac pre-
tiosissimum hominum genus censendum est, qui, proposita impunitate ma-
li, etiam praecum, nihil in se, nihil in re, nihil in uerborum, nihil uerquam flagitio-
sus admittunt, nihil in religionem, in deum, temp. parentes, amicos, au-
dendum esse existimant. Quorum Tu in numerum, sic amplissime, non
fuit adf. scendus es, utram optimum, quorum memoriam literae nobis
recomendat, ut principum, ut solus, inter optimos optimum, & in-
ter praestantissimos quosque praestantissimus. sed (id quod in maxima se-
culi parte numerandum est), non alius de te sensus est hominum: neque
propterea est Civitas, & Republica, quae, in Te tota conuersa, consilium,
tamquam Pythia Apollinis ab Oraculo responsa, petit. Equidem M. Ce-
cilius Porciae gentis Principem res summas in homine res praestitisse fe-
cit, fuisse enim optimum oratorem, optimum sententiarum, optimum im-
perantem. Quae omnia in Te esse summas, atque admirabiles, maximis,
ac difficillimis tuis temporibus, Veneta, amulima, quae a prima usque tunc
aurea fuit, nobilissima Resp. non semel experiri fuit. Et, licet Ti-
beris, qui in militarem rem attingere, & bellicas tuas uirtutes simul cum
republica explicare, & manum cum hoste conferere, contingeret, & quod
non, & tunc Resp. talem, tamq. unum a se longinqua legum, dum nun-
quam possit fieri, non tamen Tibi semel oblata est occasio, domi, atque in
urbis, quorsum in hac militari laude posses, & sententia, & consilio, & quo-
tidiano sermone, & in omni alia publica, privataq. actione, declarari di-
tibus praestitisse, quam Tibi ex omni antiquitate licet multo in
republica, quorsum in hac militari laude posses, & sententia, & consilio, &
quod non, & tunc Resp. talem, tamq. unum a se longinqua legum, dum nun-
quam possit fieri, non tamen Tibi semel oblata est occasio, domi, atque in
urbis, quorsum in hac militari laude posses, & sententia, & consilio, &

CLARISSIMO . VIRO
IOANNI . DONATO

ONVM omnes suspiciunt, laudant, atque etiam ad id adipiscendum natura impelluntur, IOANNES DONATE, amplissime. sed multos a uirtutis uia, quae ad verum bonum ducit, aberrantes, id, quod specie quidem bonum, re autem ipsa malum est, expetere satis constat. Multi rursus sunt, quos, ne male agant, poenae tantum metus deterret, eosq. tamen extra bonorum numerum collocandos, malosq. appellandos, sapienter cecinit Poeta. Neque meliores uidentur his, qui propter diuitias, honorem, dominationem, bene, non sponte quidem, sed uelut inuiti, agunt. Sed optimum illud, & caeleste, ac pae- ne diuinum hominum genus censendum est, qui, proposita impunitate mali, uel etiam praemio, nihil turpe, nihil indecorum, nihil umquam flagitiosum admitterent, nihil in religionem, fidem, remp. parentes, amicos, audendum esse existimarent. Quorum Tu in numerum, uir amplissime, non solum adsciscendus es, uerum omnium, quorum memoriam litterae nobis commendarunt, princeps censendus, solusq. inter optimos optimus, & inter praestantissimos quosque praestantissimus. sed (id quod in maxima felicitatis parte numerandum est) non alius de te sensus est hominum; neque ingrata est Ciuitas, & Respublica, quae, in Te tota conuersa, consilium, tamquam Pythij Apollinis ab Oraculo responsa, petit. Equidem M. Caronem Porciae gentis Principem tres summas in homine res praestitisse ferunt. fuisse enim optimum oratorem, optimum senatorem, optimum imperatorem. Quas omnes in Te esse summas, atque admirabiles, maximis, ac difficillimis suis temporibus, Veneta, omnium, quae a prima usque mundi origine fuerunt, nobilissima Resp. non semel experta fuit. Et, licet Tibi numquam militarem rem attingere, & bellicas tuas uirtutes simul cum aciebus ipsis explicare, & manum cum hoste conferere, contigerit, (quod talis, & tanta Resp. talem, tantumq. uirum a se longius ablegandum numquam passa fuerit) non tamen Tibi semel oblata est occasio, domi, atque in toga, quantum in hac militari laude posses, & sententia, & consilio, & quotidiano sermone, & in omni alia publica, priuataq. actione, declarandi. Huius igitur uiri memoriam, quem Tibi ex omni antiquitate licet multo in ferio- rem simillimum tamen & his, quas dixi, uirtutibus, & uitae instituto, & moribus fuisse, dicere saepe solitus sum, & mihi facile persuadeo, cum ego semper eximio quodam animi studio iam inde a puero coluerim, omniaq.

X † ipsius